

Van Dyck

Seb. Leersse filosofieel is oppermachtig

A DIVAT TÖRTÉNETE

ERKÖLCSÖK, SZOKÁSOK, VISELETEK

ÍRTA

GÁSPÁRNÉ D Á V I D M A R G I T

1480—1765

RENAISSANCE — BAROK — ROKOKÓ

HÁROM MŰLAPPAL, 176 SZÖVEGKÉPPEL
ÉS J A S C H I K Á L M O S K Ö N Y V D Í S Z E I V E L

BUDAPEST

A PANTHEON IRODALMI INTÉZET R.-T. KIADÁSA

Copyright by the Pantheon
Publishing Co. Ld.,
Budapest, 1924

Globus. Budapest

BEVEZETÉS

A divat történetének ez a kötete három korszak hű képét kívánja az olvasó elé tárni, Ennek a három korszaknak a kultúrája szervesen kapcsolódik egymásba, láncszemeit alkotva annak a ragyogó köteléknek, amely erkölcsök, szokások és viseletek tarka sallangjaival vonzóbbá, színesebbé varázsolja a mindennapi életet, egyben azonban lenyűgözi és béklyóba szorítja az emberiséget, s amelynek neve: Divat.

Az első korszak, amely színben, pompában, melegvérűségben túltengést mutat és az emberi indulatok legvégsőig való fölfokozásában vezető szerepet vállalt minden korokon által: a *renaissance*.

Az a nagy, világokat építő és a művészetet gyökerében megváltoztató törekvés, melyet általánosan „renaissance” névvel jelölnek, s amelyet közel félévezreddel meghaladtunk, csodálatos hasonlatosságot mutat a mai korrallal. Ez a hasonlóság nem a művészetek jellegében csúcsosodik ki — hiszen a XX-ik század háború utáni évei gazdaságilag könnyen megmagyarázható általános *dekadencia* képét tükrözik vissza —, hanem inkább az emberi szenvedélyek túlfűtöttségében, az életörömök fölfokozásában, az élvezet-

hajhászásnak szinte korlátlan felhasználásában hasonlítunk a renaissance korszak gátat nem ismerő szenvedélyességéhez.

A *második korszak*, melynek tárgyalását e könyv céljaul tűzte ki, a furcsa cirádákkal ékeskedő, mesterkelt, de épen naivságában rendkívül vonzó *bárok korszak*. A bárok úgyszólván *Michelangelo* műhelyéből indult ki és elterjedt hamarosan az egész világban. Könnyű gráciája vetekszik az utána következő kor kecsességével, melyet *rokokó* néven ismer a kulturhistória.

Ennek a három korszaknak az összessége az a hid, melynek elején komor szfinx gyanánt a *középkor* áll. A túlsó parton hatalmas kérdőjel mered felénk, a francia forradalom mindent elsöprő hatása emelte ezt a tragikus, véres kérdőjelet, amely útmutatóként jelzi a legújabb kort.

Amikor a „*Divat Történeté*”-nek ezt a kötetét a művelt magyar közönségnek átadjuk, örömmel gondolunk arra a fényes fogadtatásra, melyben sajtónk és olvasóink ezen munka múlt évben megjelent — XVI. Lajostól korunkig terjedő — kötetét részesítették és reméljük, hogy a jelen kötetben megnyilatkozó törekvésünk is hasonló megértéssel és rokonszenvvel fog találkozni.

I. AZ OLASZ RENAISSANCE DIVATMŰVÉSZETE

A középkorból a renaissance felé haladva, új fényesség árad felénk. A sötét templomok festett ablakain át egy új kor hajnalhasadása virrad, melyet a *megújhodás* korának neveztek a benne élők, amely azonban csalóka, gyorsan elmúló fényével, a végletekig fölfokozott életörömök vágyával, vérbefulladó és mégis mosolyra vágyó lázas mohóságával nem volt egyéb, mint a pogány életöröm máglyájának utolsó föllobbanásaj. Akár úgy tekintjük a *renaissanceot*, mint a középkor kifinomultabb folytatását, akár pedig a nagy francia viláгурalom, a *Lajosok* régiméjének bevezetőjét, mindenképen fontos dokumentumait szolgáltatja az emberi ízlés fejlődésének, s így a *divatművészetnek is, melynek szempontjából óriási haladást jelent a XV. század*. A renaissance művészet olasz fészkei, a dogék palotái és az olasz fejedelmek kastélyai, az egész világ művészetének tápláló forrásaiává váltak. Ezzel ellentétben a *francia renaissance* ékes, selymes mivoltában, különösen az utolsó *Vañois-k* alatt, ruhaművészet tekintetében erős visszafejlődést mutat. Amikor az emberi ruházat ezernyi praktikán, mesterkéltégen épül föl és könnyed lágyvonalúság helyett

építészeti hatásokra törekszik, akkor a művészet úgy elbuvik a keményített, drótozott, kitömött ruhák fodra alá, hogy meg se lelhetjük. Ám mégis *Valois Margit* mesterkél, agyonfűzött és vattázott ruhaderekából, drótos „*vertugale*” szoknyájából fejlődött ki a rokokó nyomán az egész *modern*

*Jacopo Palma Vecchio: Velencei úrinő képe
Olasz renaissance-motívumu hímzés a derékon,
sárgára festett haj*

divatművészet, s ezért hálával tartozunk a francia renaissance-nak.

A renaissance! Úgy cseng a fülünkben ez a szó, mint egy bűvös varázsige. Lengő tollas, hófehér táltoson csörtető várkisasszonyok, akiknek piroskeptyús kezén sólymok lebegnek, harsonától zengő erdő, melyben *Boleyn Anna* arany hajfürtei jelzik az utat, aranyserleges dus lakoma terhétől roskadó asztal, komor skót várkastélyok, mélytüzű ékszerek, sötét intrikák, isteni hatalmú pápák, mérget kotyvasztó

boszorkányok, szerelmi bájitalokat szürcsölő kalandorlovagok, ezeket a képeket kelti fel lelkünkben a renaissance fogalma.

Albrecht Dürer: Előkelő velencei hölgy

Az olasz fejedelmi udvarok, különösen a mesésfényű *firenzei* udvar, — amely mellett halvány árnyék gyanánt állt csak az egykor hatalmas *milanói* udvartartás, — a nagy dogék, a *Sforzák*, *Mediciek*, *Gonzagák* és *Esték* dinasztiájának ragyogása, szinte az egész divatvilágot kábulatba ejtették. A *milanói* udvar kulturáltabb, mélyebb értékű, diszkrétebb és

nehézkesebb pompája, az az elomló grácia, amely a milánói nemességet jellemezte, elhomályosult a friss és vidám Firenze mellett. Az itáliai nők azonban mégis csak a *veneziai dámákat* tekintették mintaképül a XV. század vége felé, — és Veneziát, surranó gondoláival, kéklő lagúnával és csodálatos mélaságával egyetemben, — a jó ízlés eldorádójának.

Leonardo da Vinci: Női arckép menyéttel

Az itáliai asszonytípus a XV. század vége felé meglehetősen egyöntetű volt. Ezek a gondtalan, henyélő, kecses nők üres életet élhettek a nagy fejedelmi udvarokban, épúgy Ferrarában, mint Bolognában vagy Venezia árkádjai alatt. A testápolás és jó táplálkozás mellett a „*dolce far niente*”, az édes semmittevés végnélküli perceit élvezték Itáliában a XV. század végétől kezdve az olasz arisztokrata hölgyek. Lodovico Moro még egy teljes esztendeig gyászolja önkéntes

fogságban imádott hitvesét, Este-i Beatricét és asztal helyett a térdére tett tányéron költi el szerény ebédjét, ez azonban 1497-ben történik. Száz esztendővel később már buja lakomákon feledik el a jelen keserűségét s a veneziai gondolák titkos szerelmesekkel telnek meg. Ezek a járművek az olasz kényelemszeretetnek megfelelően, hordóabroncsra alkalmazott selyem- vagy bársonyszövetekkel vannak a külvilág tolakodó pillantásai elől elrejtve, s az öt lábnyi szélességű, huszonöt láb hosszú gondolában szélesszoknyájú asszonyok és cifra gavallérok bújnak össze.

A „*nobilik*” (nemesek) a gondoláikat pompásan föl-

Velencei gondola. XV. század

ékesítették, s a szolgálatukban álló „*gondolierik*” bájos nótázással kísérték evezőik egyhangú ütemét. A velencei nő a legjobban érezte magát a gondolában, ahol az akkori ízlés szerint, lustán terpeszkedhetett. A lovaglást csak egyes vidékeken kedvelték, így például *Torinóban*: az asszony férje mögött, annak vállába kapaszkodva, orcáját fátyol alá rejtve, *legyezőjét* halkán ide-oda himbálva, ült a lovon.

A *legyező*: az itáliai nő ruhájának legfontosabb kiegészítője, a XVI. század végén már túlnyomóan összehajtható, „*kínai*” formában szerepel. Ez a művészi ékesítésű csecsebce nagyon elterjedt; egyaránt hordták Rómában, Ferrarában, Torinóban és Nápolyban, rendszerint aranyláncon csüngött a dámák derekán. Csupán a veneziai hölgyek ragaszkodtak az ódivatú nyitott tollas legyezőhöz, aminthogy a lagúnák városának asszonyai mindenhol teljesen egyéni jellegű divatot teremtettek meg a XVI. század utolsó évei-

ben^Míg Siena, Ferrara, Brescia, Milánó és Róma hölgyei teljesen egyöntetű divat szerint öltözködtek és bő szoknyájukat rövid uszályal, nyakbodrukot, kélölőjüket pedig finom csipkeszegéllyel látták el, a *veneziai* nők feltűnő, szinte túlzott módon öltözködtek. Ehhez a túlzáshoz a *kurtizánok* vezették az arisztokrácia hölgyeit, akik, mint az

Lorenzo Lotto: Női arckép
Túlhalmozott ékkódíztetés a vállon. Tollas legyező

egykorú festményeken és metszeteken látható, valóban impozáns megjelenésűek lehettek!

A *Vecellio* gyűjteményében látható kurtizánok ruházata teljesen meggyegyzik a nemesi hölgyek viseletével, s amint egykorú följegyzések bizonyítják, ezek a hölgyek, akik az erkölcsi törvényeken túltették magukat és szabad életet folytattak, nagy szerepet vittek a társadalmi életben is. Az olasz „nobili” hitvese, palazzójában visszavonult életet élt, a nemes gavallérok azonban épúgy nem átaláltak az előkelő kurtizánok mesés berendezésű palotáit vendég

gyanánt fölkeresni, mint a külföldi követek és előkelőségek. A veneziai ízlés a XVI. század végén fejedelmi testalkatot követelt meg a nőktől. Ebből a célból faállványokat erősítettek a cipőjük alá a kurtizánok s később a nobilek asszonyai is. A hajukat is *szarv-alakú* formára fésülték, hogy alakjuk ezzel is magasabb legyen. A gyomor táján nők és férfiak egyaránt hegyesre tömték ki a ruhadereket,

Paolo Veronese után: Velencei női viselet a XVI. században

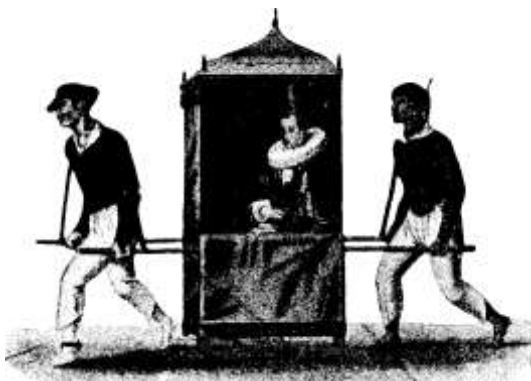
s ezt a pocakot „*libahas*”-nak nevezték el. A nyakat sárgarézlemezekkel megerősített merev csipkegallér övezte, mely alatt a kebel szemérmetlen mezítelenségben tűnt elő. A veneziai hölgyek ebben az időben még húzódoztak az *ingviseléstől* és zsebkendő t dugtak a ruhakivágás szegélye alá, hogy ezt a hiányt *leplezzék!*

A kurtizánok viselete annyira hasonlított az úrihölgyek viseletéhez, nagy virágos brokátszoknyájuk, hegyben végződő derekuk annyira megegyezett a nemesi viselettel, hogy Vecellio szerint legalább azt tiltották meg a szabad szerelem papnőinek, hogy a nyakukon gyöngysort viselhesenek. Az elmés kurtizánok azonban más anyagból készült

gömbölyded golyóbisokat tettek fehér nyakukra s így megszűröl teljes volt a családás.

Ezek a nők bő szoknyájuk alatt fehér harisnyát és térdig érő selyemnadrágot viseltek, s míg egyfelől hatalmas terjedelművé tömték ki combjaikat, másrészt odahaza, a kényelmetlen szoknyát ledobva, nadrágban jártak.

Az özvegy asszonyok Velencében ékszerek nélkül, sötét ruhában, talpig szürke vagy fekete fátyolba burkolódzva jelentek meg a világ előtt. Aki haláláig özvegyi sorban

Gyaloghintó a XVI. századból

kívánt maradni, az hosszú uszályt varrt a ruhájára és a fátyolt a hajára borította. Ám a leggyakoribb esetben mind rövidebb lett a szoknya, a fátyol hátrább csúszott, s az ékszerek is újból megjelentek az özvegy menyecske toilettején. A veneziai asszony típusa volt az élvezetet hajhászó, szenvedélyes nőnek, s a hosszas özvegység ritkaságszámba ment náluk.

Körülbelül 1550-től fogva *sárgára* festették hajukat a veneziai félvilági nők és a nemes hölgyek hamarosan követék példájukat.

A ruhák fontos kiegészítő része a középkori cottecotillon Veneziában fodros alsószoknyává, a csinoska „*catpetta*”-vá. válik és míg a felső szoknya idomtalanul bő, a *carpetta* testhezállóbb, feszülőbb.

A női ruházatnak tipikusan olasz jelleget kölcsönöz az „*epaulette*” (vállrész) és a hegyben végződő férfimellényszerű női derék.

A *férfidivat* a női divattal párhuzamosan halad és szintén egyöntetűnek mondható a XVI. század végén. A *firenzei*

*Olasz férfiviselet a XV. század második felében
(Részlet Pinturicchióának a sienai dómban lévő freskójáról)*

férfiak foglalják el az első helyet a divat színpadán és divatirányító tehetségük versengve fejlődik városuk növekedésével. A *firenzei férfiviselet*, mint „Vecellio” rajzain látjuk, buggyos térdnadrágból, kidomborodó mellényből, ujjatlan zekéből és vállaboruló garabonciás köpenyből állt a XVI. században. Az öltöny pompáját nagyban emelték a színes ujjak, a finomművű csipkegallér és kézelők s a nadrágot a harisnyához erősítő „rozettás”, rojtos szalagsokor. A cipő lábszáron csukódó, elől hegyes, a kalap

ugyancsak hegyestetejű, karimája széles s a rajta lengő toll még csak emeli az olasz „nobili” vagy kalandor lovagi eleganciáját. A kéteséletű kalandorok céhe különben is vígan burjánzott az itáliai városokban, különösen a gondolák és lagúnák városában, a már említett kurtizánok palaz-

*Sebastiano del Piombo: Női arckép
Olasz renaissance-korabeli viselet*

zóinak szomszédságában. A dogék hivalkodóan fényes udvara, a könnyű szerelem, a gyilkos és mérgek gyakori alkalmazása, az olasz nép bosszúvágyó, heves vérmérséklete szinte nevelték a kalandorságra a dolgozni nem akaró kóbor lovagokat. Ahol egy-egy nagyúr szavára és egy csomó arany-pénz csábító csengésére virágzó életek hunytak el és ahol fejükre húzott kámzsában, mérgezett tört szorongatva gyanús

alakok, sbirrek surrantak tova az éj homályában, ott vígan tenyészhetett a kurtizánok és kalandorok hada.

Ferrarában, Bolognában, Modenában, a firenzei, veneziái fejedelmi udvarokban a gyönyörű Gonzaga, Este, Medici

Titiano: Estei Izabella (1534)

hercegnők körében a szerelmi *gyilkosságok* napirenden voltak, a gyilkok és méreg szabadon garázdálkodhatott, mert ki mert volna egy olasz nemes emberrel, szelíd tekintetű, „galamblelkű” hercegisasszonnyal szembeszállni? Az olasz városok sötét sikátoraiban pengő arannyal megfizetett, álarcos, csuklyás bérgyilkosok mérgezett töre dolgozott,

finomművű üvegflaconokból, melyek olasz dámák övszalagját ékesítették, gyakran tévedt a szerelmes lovag borosbíllicomába néhány csöpp, amelytől örökre elaludt. A „*Lucrecia Borgiák*” kora ez, a szép bűnösöké, akik egész

*Tiziano: Cornaro Katalin, ciprusi királynő (1542)
Fátyolos korona; aranybrokátruha ékkőgombokkal*

családokat irtottak ki, hogy alkalmatlan udvarlójuktól megszabaduljanak, vagy hogy szerelmi önfeledtségük tanúit eltüntethessék. Az „*aqua Toffana*” nevű színtelen vízszerű folyadék, amely úgy elmérgezte a halálraszántat, hogy külső nyom nem árulta el a büntettet, a legkedveltebb mérég ebben a korban. Minden cseppjét arannyal mérik föl, s az a *Toffana* nevű szicíliai nő, aki ezt a biztos hatású mérget füvekből és

ásványokból főzi, hamarosan dúsgazdaggá lesz. Lovagok és szép asszonyok mérgezett keztyűt, legyezőt küldenek titkos ajándékkal, cukorkát, tortát szórnak tele halálhozó cukorporral, s a rejtélyes haláleseteknek se szeri, se száma. Olyan elvetemült gonosztevő is akad, aki hogy egy-egy haragosától megszabaduljon, *kutakat* mérgez és egész falvakat

Tiziano: Olasz hercegnő arcképe (1555)

pusztít ki ilyen módon. A *gyűjtogatások* napirenden vannak, a „vörös kakas” minduntalan fölszáll egy-egy gazdagabb paraszt házának ereszére, s minthogy az *oltási rendszer* még szervezetlen, rendszerint súlyos áldozatai vannak egy-egy ilyen gaztettnek.

A ki nem nyomozható tettesek helyett ilyenkor a — *boszorkányokat* vonják felelősségre. Minden faluban akad egy-egy öregasszony, vagy szép, fiatal lány, aki boszorkány hírében áll, szemmel veri meg a gyereket, véres tejet

ád láttára a tehén, és megbetegszik a nézésétől az egészséges ember is. Pokoli praktikákkal, kínzó szerszámokkal rábizonyítják az ilyen boldogtalanokra a képzelt bűnöket és máglyahalálra ítélik őket. *Németországban* is nagyon diva-

Tiziano: Giovanni Fr. Aquaviva, Arii hercege (1552)

tozott a boszorkányégetés s igen gyakran megesett, hogy Augsburgban, Nürnbergben, de még a fővilágosodott Hanzavárosokban is máglyán pusztítottak el egy-egy patrícius asszonyt, avagy a magisztrátus tagjának feleségét, leányát. Ha egy ilyen szerencsétlen teremtés gyanúba került, akkor a tulajdon apja vagy férje sem menthette meg, mert ha

pártját fogta az áldozatnak, akkor, mint aki az „ördöggel” praktikái, hasonló sorsra jutott, vagyis szintén megégették! Magyarországon, különösen a *Felvidéken* hódoltak ennek a kegyetlen szokásnak, s az egyes városok krónikáiban még most is nyomát lelhetjük a boszorkányégetésnek.

*Paris Bordone: Violanta
Feszederékű bársonyruha, buggyos ujjakkal*

A XV. század végén a kisebb bűnökért épúgy, mint a középkorban, még *nyilvános* megvesszőzéssel és kalodába zárással büntették a polgárokat, aminthogy a *nyilvános megszegyenítés* volt a középkori és a renaissancekori nevelés sarkpontja. Haragos férfiek szóváltás közben nyilvános lakomákon is fölpofozták a feleségüket s a templomokban, szószékről elhangzott dorgáló beszédekben a papok se igen válogatták meg a kifejezéseket.

A renaissance-korabeli temperamentum ilyenforma kilengéseit leginkább az alkohol túlságos élvezete idézte elő. A *babona* és a *szesz*, ez a két démon sarkantyúzta a XV. és XVI. századbeli emberek tetteit és vitte őket olyan utakra, amelyek a kalodáig és az akasztófaig is elvezettek. Ez a túláradó temperamentum okozhatta, hogy a renaissance emberei szerelmi gyilkolásra éppoly könnyen hajlamosak voltak, mint párviadalra. A zajos dáridók vérbe-könnybefulladásáa oly gyakori dolog ebben a korban, hogy nagy bálok vagy névnap-i ünnepségek után egyenest halotti torra is összeülhetett a díszes vendégkoszorú. Hogy milyen csekély értéket tulajdonítottak egy-egy emberéletnek, különösen az olasz renaissance világában, annak legékesebb bizonyítékai a még ma is létező csapóajtók és „oubliette”-k az itáliai palazzókban. A csudálatos szépségű veneziai, firenzei és genovai paloták pincéiben halomszámra heverték valamikor viruló emberek csontvázai, mert hiszen az olasz renaissance virágkorában minden becses volt és drága: a szerelem, művészet, szépség és asszony, csak éppen egy dolog volt olcsó: *az emberi élet*.

*

A *finom modor* Olaszországból indult ki. A középkori durvaságot elsősorban az itáliai nobilik vetették le, s ha lelükben dúltak is a szenvedélyek, az udvari dámák és lovak ábrázatán a finomkodó előkelőség visszfénye *ült*. Amilyen leplezetlen az olasz dáma nyak- és kebelkivágása, olyan elfátyolozott és titokzatos a mosolya. A Caterina Cornarók és Bianca Capellók kora ez, a bűbajos, szírenmosolygású bűnözőké, akik kígyósimasággal közelítik meg azt a férfit, akit meg akarnak hódítani, s épp ilyen álnok kígyóméreggel ölik is meg.

Az olasz *nő* a renaissance-korszak virágzásában az érdeklődés középpontjában áll. A nagy festők modelljei, a veneziai, mantuai és firenzei nemes hölgyek oly élethíven mosolyognak le a vásznonról, hogy könnyen élénk varázsolják azt a bűvös erőt, amely szemük tüzéből és ajkuk mosolyából áradt.

IX. Innocent pápa 1501-ben dekrétumban tiltakozik a túlságba menő női dekoltázs ellen. Ennek a tiltó ediktumnak azon-

ban alig van hatása. Legföljebb annyit tesznek meg a hiú dámák, hogy a hátul amúgy is meredeken fölfelé törekvő csipkegallért olyan magasra építik, mint egy kerítést, amely tilalomfa gyanánt ágaskodik a konty fölött. Elöl azonban még mélyebben csúszik le a kebel halmairól a ruha s a gömbölyded karok meztelensége sem veszít semmit bájaiból. Jellemző tulajdonsága az olasz hölgynek, hogy hiúsága mellett is nagyon szereti a kényelmet. A nobili feleségén talán csak a nemes úr barát-nője, a kurtizán tett túl henyesség tekintetében s a gondolatban és hordszékekben szerteömlő terebélyes nőalakok a fűzöt, a spanyol divat eme kiegészítőjét szívesen nélkülözték,

A veneziai nők élvezték aránylag a legtöbb mozgási szabadságot. A kisebb rezidenciákban, mint például Asolóban a Cornarók székhelyén, Mantuában a Gonzagák udvari környezetében, vagy Urbinóban, a Montefeltrék uralma alatt nemes hölgy gyalog nem mutatkozhatott az utcán. A „csatangelés” a kurtizánok előjoga volt s úrihölgyek csupán palotáik erkélyéről figyelhették az utcai életet. A veneziai nők tehát kivételes pozíciót foglaltak el, mert naplemente táján szabadon „korzózhattak” a Márkus-téren. Ezerféle módját ismerték a kacérkodásnak ilyen délutáni sétákon. A legkedvesebb szórakozásuk a galambok etetése volt, s a hölgyek a legszebb ruháikat öltötték föl a Márkus-téri korzó kedvéért. Kalapot csak ritkán öltött a velencei dáma, sárgára festett, vagy természetből aranyfényű haját szarvalakú frizurába: „a corna” formájúra fésülte, gyöngysort font a hajfürtjei közé és ékköves fésűkkel, rezgőtűkkel díszítette kontyát.

A firenzei és genovai selyemgyárak alig győzték az új selyemmták készítését, az olasz nőnek semmi se volt elég pompás és drága, ha arról volt szó, hogy bájos alakját vonzó keretbe foglalja. *Rómában* különösen ügyes ruhatervező szabók működtek s a hercegkisasszonyok és dogaressák főként *ezeknél* készíttették toilettejeiket. Az ötvösművésznek is sűrűn akadt dolga egy-egy toilette megalkotásánál, mert a bársonyruhákat többnyire aranyplakettekkel díszítették, sőt akadtak olyan pompakedvelő asszonyok is, akik angol Erzsébet példája után indulva, brilliánsokkal és gyöngyökkel varratták ki öltözékeiket.

Az élet művészete és szeretete ugyancsak Itáliából indult

ki, A költői gyülekezeten a legékesebb olasz nyelven folyt a társalgás és ez a választékos, zengzetes beszédmodor hamarosan elterjedt az egész művelt világban. Rímeiket faragni, jelképekben beszélni, gyöngéd szóvirágokkal ékesíteni a leg-egyszerűbb társalgást, hamarosan divattá vált Franciaországban is, és a humanista világnézet egyértelművé vált az „olasz”-sággal. A tudósok, akik tartottak valamit magukról, eltagadták származásukat, latinusra fordították a nevüket és boldogok voltak, ha olaszoknak nézték őket. Pedig ezek a finombeszédű emberek a legcsekélyebb sértésre is ökölre mentek, cifra ruhájuk alatt ápolatlan testet rejtegettek, mesterkéltten gyöngéd, rajongó mosolyuk pedig éles ellentétben állt vadul villogó szemükkel. Az olasz renaissance erős ellentéteken alapult. Külszín volt minden, középkori szenny és durvaság belül, aranyhím és lovagi gavalléria a külvilág számára, s azért meglepetéssel emelte ezeket az embereket: a tehetség.

II. A FRANCIA RENAISSANCE

Franciaországban XI, Lajos halálával új szellem kelt életre. Ez a szellem, mely a korlátozást semmi téren el nem ismerte, az öltözködés középkori formáját is nehézkesnek, nyögösnek találta. A test felülete levegőt óhajtott s ha nem is ismerték a modern értelemben vett higiénét, de mégis a kényelmesebb ruházzkodást állították föl szabály gyanánt. Ezzel egyidejűleg új irányt nyer a *fényűzési hajlam* is. A ruhák kibélelése s az alsóruhák *egyszerűsítése* szabállyá válik, különösen a polgárság takarékoskodik az olyan ruhadarabok előállításánál, amelyek *nem láthatók*. Még *Anne de Bretagne* királynői köntöseit is vászonnal bélelik s csak a szoknya és a bő ujjak szegélyén látták el széles bársony-, vagy selyemcsíkokkal ezt a bélést.

Louis *Guyon* egykorú író ennek a gyakorlati iránynak példajaképen felemlíti, hogy az *angol renaissance* emberei nadrágjuk hátsó felét és kabátjuknak könyöktől csuklóig terjedő részét *bőrből* csináltatták, hogy tartósabb legyen. Ebben az időben viszont a francia gavallérok finom keszkenőt lógnak ki kabátjuk hasadékain, hogy finom inglátszatát keltsék, noha *Coquillart* gúnyos versikében énekli

meg primitív fehéreneműjüket, mondván: „Az ingük gyakorta olyan durva szöttes, mint egy malombeli liszteszsák!” Aranyozott *rézékszer* járja, s a gavallérok *kölcsönvett* ruhákban díszelnek. Ezek a fényes külsőségekre törekvő úrhatnám léhűtők „*gorrier*” gúnynev alatt szerepeltek a XV. századvégi divat történetében! A külső csillogás az üres zsebűeket szédíti el leginkább és a középosztály keserves keresménye a lelketlen kalmárok, szabászok, vargák zsebébe folyik. Az egyszerűség az ellenkező végletbe csap át. Hiába küzdenek ellene a *moralisták*, hiába intenek a főpapok, hiába hangoznak el dörgedelmes filippikák a szószékekről a „*lelketrontó, a családok züllését előidéző rákfenéről, a fényűzésről*”, hiába tiltja meg VIII. Károly szigorú törvényekben, *60 párisi livres* pénzbírsággal fenyegetve, a *vont arany- és ezüstbrokát, a karmazsin bársony és prémezés túltengését*, az általános fényűzési láz, amikor a kiskereskedő lánya úgy öltözik, mint egy hercegnő, s egy házaló gyümölcsárus „*seigneur*”-! lovagruhát ölt — a fényűzés betegsége egyre terjed! Nem is csoda, ha az emberek nem akarnak eleget tenni a királyi parancsnak, látva azt a hihetetlen pompát, melyet az *udvar* kifejt. A nemesek teljes joggal követelheték a maguk számára az aranybrokát viselésének jogát, amikor VIII. Károly *nápolyi* expedíciójának öltözékei, a lakájoktól kezdve, akik aranybrokátba és selyembársonyba voltak burkolva, egészen az alabárdosokig, csak úgy csillogtak az aranytól és ékkövektől.

XII. Lajos a ruházatára aránylag keveset költött, de szerénységét senkire sem kívánta ráerőszakolni. A király példája egyideig hatott, csak hogy midőn özvegységre jutva, egy 17 esztendő, pompakedvelő hercegkisasszonyt vett nőül, ellenkező végletbe csapott át és hogy ifjú nejének tetszését kiérdemelje, versenyt cifrázkodott serdülő fiával, a *későbbi I. Ferencsel*, Míg uralkodása elején, Bretagnei Anna királyné egyszerű ruhákat hozott divatba, második neje alatt a fényűzés szinte túrhetetlen arányokat öltött. Ebben az időben jelenik meg először a *gorgerette* nevű nyakbodor szegélyén egy selyemfonalból szőtt pillangós szövődék az *édesszál (doux fil)*, a *csipke*. Ettől fogva a toilette legfontosabb kiegészítő részévé lesz, noha az előállítására még igen nagy költségbe kerül.

1500 táján a következő ruhadarabokból állt az előkelő dáma toiletteje: Az *alsóruha*, vagy „*cotte*” lapos, feszes (*corsage*) dereka egybeszabva a szoknyával, kilátszik vállnál, kebelnél, a mélyen kivágott, igen bőűjjű, prémmel szegett *felsőruha* alól. A *felsőruha* szintén egybeszabott, igen uszályos és hogy a menésben ne akadályozza a viselőjét, a csípők fölött

Ismeretlen mester: Anna francia királynő

selyemzsinórral, csont vagy fémövel fölszedett redőkbe simult. A díszruhát elől egészen kivágták, úgy hogy pl. egy vont-aranyból készült felsőruha alól középen, deréktól bokáig kilátszott a karamzsinbársony „*cotte*” elülső szárnya. A ruha ujját nyest, vagy hermelin övezte.

A *fejdísz*t aranyhímzéssel ékített apró sapka: a „*coiffe*” formájú kalpag képezte, mely a homlok fölött trónolt, míg a fejtetőt arany, vagy gyöngyláncos ékköves korona, „*templette*” ékítette, amelynek láncoskái a halántékról a fülre hullottak. A „*coiffe*” fölött kimenőre „*chaperon*”, fejkötő

borult, melyet elől fölhajtottak, hogy a fejdísz jobban látható legyen.

Az *öv* aranyból, ezüstből készült; tükör, fésű, olló, varró-eszköz, illatszeres üvegecske és festékes doboz csüggött le róla. A *milanói* és *genuai* renaissance dámák különösen nagy fényűzést fejtettek ki az *ékszerviselés* terén, s a hímzett *gorgerette*, ing és a drága csipkéekkel ellátott *cotte* az olasz nemesi hölgyek ízlése szerint készült Franciaországban is. Ugyancsak a firenzei és genovai nemes hölgyek hozták divatba a vállig hátrahajtott ujjú felsőruhákat, melyek alól hímzett vállú *cotte* bugyant elő. Az olasz *chaperon*, hátul széles ráncsal volt ékítve, amely nyitottan omlott a viselőjének hátára. Ezt a formát a francia és a flamand nők is átvették, mert előnyös volt és könnyen elkészíthető. 1514 táján a párisi divathölgy — *Clément Marót* leírása szerint — már *baba-chaperont* visel, amely a tarkón duzzadt formájúvá változott, hogy azt a benyomást keltse, mintha *dus konty rejtőznék* alatta. Az uszályos felsőruha oly mélyen kivágott, mint *Sorel* Ágnes sokat vitatott *gorgias-a* és a szoknya szegélye széles szalagcsíkkal ékes. Ez a kacér öltöny rendszerint *posztóból* készül, mert a XVI. század első negyedében újból visszatérnek a polgárok az őket megillető helyre. A *renaissance* ízlés ezt a posztóruhát a legkülönbözőbb színekben dolgoztatja föl. A *cotte* például égszínkék, az ujjas zöldposztóból készült, a felsőruha ugyancsak zöld s piros posztócsíkok ékeskednek rajta. A piros minden árnyalatát épúgy felleljük a renaissance dáma ruházatában, mint a barna és *sárga* színeket, melyek különös kedveltségnek örvendtek ebben a korban.

A *férfi ruházat* a nápolyi expedíció után teljesen egyéni ízlés szerint alakult. Egyesek hosszú köpenyben jártak, mások kicsiny gavallér-köpenyt lengettek vállukon. Akik a kényelem hívei voltak, azok egyszerű „*pourpoint*”-ban, mellényszerű ujjasban jártak. A már említett kalandorok, *gorrierek* bársonnyal, vagy selyemmel bélelt acéllemezekbe szorították derekukat és *puffancsos* rövid nadrágot öltöttek.

Ez a rövidke nadrág később a harisnyától eltérő színben készült és tenyéryni színes csíkokkal volt díszítve. Bársony-applikáció, paszománydísz ékítette ezt a térdigérő puffancsos nadrágot, melyet a katonák és nemesi apródok, széles,

egymás mellé varrott különböző színű csíkokból összeállított harisnyával egészítették ki. XII. Lajos apródjainak jobblábszárát *sárga*, ballábát piros harisnya fedte, nadrágjuk sárga és zöld harántcsíkos bársonyból készült. Bretagnei Anna apródjainak fekete sárga kockás öltöne a csalódásig hason-

Francia nemesek a XV. század végén. (Egykorú gobelin után)
(Cotteszerű alsóruha a hölgyön)

lított a *sakktáblához*. Apró sapkájukat arany vagy ezüst, ékköves csatt ékítette (*bagne*).

A *páncél* oly ügyesen volt megszerkesztve, hogy Quiche-
rat szerint az „emberi test sose volt ügyesebben tömlöcbe
zárva, mint XII. Lajos idején!”

1507-ben, XII. Lajos génuai bevonulása alkalmával csu-
dásan ékes bíborbársony-mentében és nyeregartóval jelent
meg, melyet koronás A betűk ékítették domború aranyhím-
zéssel kivarrva. Ezek a betűk „szeretett hitvese” Anna nevé-

nek kezdő betűit alkották. Ilyen gyöngéd figyelemben részesítették a renaissance fejedelmek asszonyaikat.

A *ruházkodás* terén Franciaország vette át a vezetőserepet a XVI. század elején. Míg a XVI. század első tizenöt esztendejében a *posztó* nagy kedveltségnek örvendett, alig került trónra a pompát kedvelő /. *Ferenc*: új és könnyed selyemszövésű anyagok, mint a *serge* és *etamine* léptek előtérbe. Ezeket a könnyű szövedékeket oldalt fölhasították és mindenféle elképzelhető cifrasággal, színes galanggal, paszománnyal, zsinórzással ékesítették. I. Ferenc szerette a pompát és az őt körülvevő udvaroncok seregének ép oly díszes ruhákban kellett járniok, mint felesége udvarhölgyeinek. A király gyors elhatározással szakított azzal az ősrégi ettikettel is, mely szerint a férfiak csupán a nőktől *elkülönítve* jelenhettek meg az ünnepélyeken. I. Ferenc szerint az „*udvar* díszét a *hölgyek* képezik”, s a díszes hölgykoszorú ettől az időtől fogva zajos udvari ünnepélyeken ép úgy megjelenhetett, mint íntim-összejöveleken. Az udvari bálókra, vadászatokra és együttes utazásokra annyi nemesi családot hívtak meg, hogy alig bírta őket befogadni a királyi kastély, ha teljes számban megjelentek. A gavallér király bőkezűsége pedig annyira ment, hogy jókedvében udvarának összes hölgyeit megajándékozta egy-egy toilette-l.

A nemesi osztály cifrázkodási hajlama a népre is átöröklődött, a király azonban élesen bírálta az úrhatnám köznépet. 1518-ban tiltó rendeletet bocsát ki, a „*luxus-selymek*” viselése ellen. A boltosok arany- és ezüstkelméiket, bársonyt, „*damasz*”-t, „*camelot*”-t, aranyhímes bíborszínű tafotát csupán a klérus urainak, főpapoknak és királyi vérből származó hercegeknek adhattak el. Két-két nemes úrból álló bizottság járta be a boltokat s áruhában ellenőrizte a vevőközöniséget, hogy nem vétenek-e a rendelet ellen. A tiltó ediktum azonban alig járt eredménnyel és „*Dubellay*” krónikája szerint az ősnemesek és kismemesek egyaránt a fejükön és hátukon hordták továbbra is az erdeiket, malmaikat és szőlőiket.

A *nőket* azonban legkevésbé se érintette ez a rendelet, az udvarias király a szépnembelieket kivételnek tekintette. *Rabelais* szerint a hölgyek „*skarlátszín alsónadrágot* viseltek, *harisnyakötőjük* pedig térd fölött és alatt szorította le

harisnyájukat; félcipőjük karmazsinpiros vagy violaszínű hímzett bőrből készült”. Rabelais részletesen leírja a női toilette legintimebb részleteit, ám a felső öltönyökről se feledkezik meg. Így *Claude de France*, I. Ferenc első felesége *selyemvasquinet*, fűzőszerű mellénykét viselt, amely fe-

François Clouet: I. Ferenc francia király (1530)

szesen körülzárta keblét és karcsúvá tette derekát. Az *abroncsos* alsóderekat, illetve fűzőt még nem ismerték, így hát keményített vászonnal bélelték és szűkítették a derekat.

A *vertugale*, vagy *vertugardin* keményített vászon-szoknya volt, amelyet a gazdag asszonyok selyemmel borítottak. Szélessége a csípőtől fogva annyira növekedett, hogy krinolinhoz volt hasonló a *vertugardin*, mely állítólag *erény-őrző* minőségben (*vertu* = erény, *gardien* = őrző) ölelte körül a női alakot.

A *cotte*, alsóruha, mely a vertugalera borult, olyan feszes volt és olyan sima, hogy egyetlen ráncvetése is eléktelenítette — a renaissance fogalma szerint — a női toilettet.

1530-ban már új divat járta. A hosszúujjú inget elhagy-

*1. Ferenc francia király, királyi díszben
XVI. századbeli kéziratban levő miniatűr-festmény után*

ják és helyette bő buggyos selyemujjat varrnak a felső ruhába. Ezeket az ujjakat átbujtatták a „Berne” nevű ujjatlan prémes köpenykén, Ez a divat Andalusiából jött Franciaországba, ahová *Castiliai Eleonóra*, *I. Ferenc* második hitvese hozta, aki egykorú följegyzések szerint „túlszárnyalta összes elődeit szépség és kellem tekintetében”. Egykorú arcképein hermelines palástban látjuk ezt a ragyogó szépségű ifjú

királynét. Csodás drágagyöngyök csillogtak finomhajlású nyakán, barnafürtös szép fején briliánsokkal ékes újdivatú aranypillangó: a spanyol *crespine* ékeskedett, melyből sarkigérő haja hátul kibuggyant.

Ez a királyné hozta divatba a *legyezőt*, melyet folyton a *kezeben* tartott. Eleonóra királynénak ajánlották föl velencei céhek az első üvegből készült *tükörlapot* is, mely

Corneille de Lyon: Női arckép (1548)
Ékköves kebeldíszítés

később a csiszolt ezüstlapokat helyettesítette. A királynét annyira megbabonázta ez a ragyogó üveglap, hogy ettől a naptól fogva övén hordta kis *kézitükrét*, amelytől még álmában sem *vált* meg.

Ezekkel az apróságokkal különben is sokat foglalkozott a renaissance dáma. Övszalagján csüngtek ezek az arany-ezüst filigrán munkából készült apró holmik: olló, kés, fésű, tükör, cukros szelence és a parfümös üvegcese. A nyakon viselt aranylánc alatt pedig virágfüzérhez hasonló arany ékesség díszelgett a ruhaderékon.

Az *illatszereket* is nagyon megkedvelték. // *Henriknek* már *udvari* illatszerésze volt. // *Ferenc* korában pedig

már annyira kifejlődött ez az ízlés, hogy *chypret*, *szürke ambrát*, rozmarint és narancsszeszt is használtak a nők és férfiak. Rózsa- és ibolyaillattal édesítették a levegőt, de még a csipkegallért, keztyűt és — harisnyát is illatosították. *Muskat szappant* mosdásra használtak a szépek, a hajukat pedig sáfrányolajjal kengették.

II. Henrik uralkodása a jóízlés jegyében áll Franciaországban. A francia *renaissance* legbecsesebb emlékei fűződnek ehhez az időhöz, A ruházat egyszerűbbé s emellett méltóságteljesebbé is vált s ez elsősorban *Olivier kancellár* érdeme, aki minden igyekezetével azon fáradozott, hogy gátat vessen *az oktalan fényűzésnek*. 1549-ben a királyt is belevonja ebbe a munkába, melynek eredménye egy szigorú *rendelet*, amely részletesen megállapítja az *arany-ezüst* és a *bíbor* használatát a *férfi-* és *női* ruhákon egyaránt. „Arany és ezüst csupán gombok és sujtás gyanánt használhatók föl, *selyemből* pedig azok a zsinórdiszkek készülnek, melyek a ruha többi részzeit díszítik”. Bíborszínű bársonyt (cramoisi) csupán *vérbeli* hercegi családból valók viselhettek, a főnemesek csak kivételesen ékíthették egy-egy díszöltönyüket karmazsin szegéllyel. Azok az udvarhölgyek, akik vérbeli princeesseket kísértek, selymet és bársonyt ölthettek a bíbor kivételével *minden* színben, a többi hercegnő udvari dámái csupán fekete, vagy barna öltönyben járhattak.

A polgárnők csak *ujjat* varrhattak bársonyból, vagy selyemből szövetöltönyükbe.

Ez a szigorú rendelet nagy elégtelenséget keltett, fegyveres erővel elnyomott lázongások ütötték föl a fejüket s ennek eredményeképp rábírták a királyt a tanácsosai arra, hogy a *női ruházatnál* némi engedményeket tegyen. *Olivier új* tervezetet dolgozott ki, mely szerint „*ünnepélyes alkalmakkor* megengedtetik az *aranypánt* viselése a homlokon, aranyláncékesség a nyakon, keblen, övön és karcuklón”. A *köznép* asszonyai is engedményekben részesültek: ruhájuk szegélyét és ujjait selyemmel szegélyezhették. Megvolt tehát oldva a „*gordiusi csomó*”. A láz elült és a divat a *jóízlés* révébe evezett.

A női divat lassú változáson ment át, az apró árnyalatok megváltoztatják a toilette benyomását. A „*vertugale*” a

későbbi krinolin ősanyjaként szerepel és keményített mivoltában csupán a vázát alkotja a szoknyának, föléje pompás szövet áthuzat bővül.

A kivágott ruha teljesen eltűnik s helyét elfoglalja a merev *csipkegallér*, mely a nyakat egészen beburkolja. A boldogtalan Stuart Mária viselte legelőször ezt a róla *elnevezett*

F. Clouet: Stuart Mária

fémszálakkal megerősített csipkegallért (Stuart-gallér) és ő hozta divatba a fából és vaslemezekből összeállított *kebel-szorítót*, a fűző primitív formáját, mely hamarosan az egész divatvilágban elterjed, noha *Montaigne*, filozófus hevesen kikel e „*kínzószerszám*” ellen. A magas *csipke gallérok* hozzák divatba a női toilette legbájosabb kellékét, az eddig elhanyagolt csipkét, amely hamarosan legbecézettebb kedveltje lesz a nőknek.

Velay francia faluban készítettek ügyes paraszt-asszonyok legelőször csipkeholmit és *Elisabeth* de France,

amikor II. Fülöp spanyol király felesége lett 1559-ben, ott vásárolta csipkéit, amelyek kelengyéinek díszét képezték.

A *ruhaderék*, mint egykorú képeken látható, világos selyem alapon sötét selyem vagy bársony pántozással van díszítve, oly módon, hogy ezek a keskeny vagy szélesebb bélelt csíkok apró hurkák módjára illeszkednek a derékra. Stuart Mária is ilyen ruhában járt, és Angol Erzsé-

F. Clouet: Női arckép. Özvegyi viselet

bet ruhatárában is túlnyomóan ilyen szabású ruhák találhatók.

A *hajviselet göndör fürtözésű s a halántékokat elfedi, a fejkötő* lassan kimegy a divatból s helyette férfiaknál, nőknél egyaránt, tollas bársonykalpagok, barettek, láthatók. A női kalap csak annyiban különbözik a férfikalaptól, hogy keskenyebb karimájú és magasabb tetejű amannál.

A *félcipő* viselése télen-nyáron kötelező volt az urisztályok számára, télvíz idején kimenőre vastag talpat kötöttek rá. így jöttek a kistermetű nők arra a gondolatra, hogy hosszú uszályú szoknyájuk alatt kimenésre valóságos *állványokat* viseljenek a cipőtalp és sarok helyett. *Scaliger* humoros följegyzései szerint a Valois-idejebeli férfiek „*otthon csupán a feleségük felének* örvendhettek”. *Brantôme* pedig

azt meséli egy „igen csinos és jótermetű hölgyről”, hogy midőn egy ízben egy szép gobelin nézésébe merültek el az udvari dámák, odaszólt egy előtte ágaskodó kistermetű hölgynek: „No, kicsikém, te ugyan örülhetsz, hogy nem kell

Medici Katalin II. Henrik francia király hitvese

ilyen meztelenül járnod, mint a Dianák ezen a képen. Hálát adhatsz a *dívatnak*, amely uszályos szoknyát ír elő és elfedi félrőfnyi fasarkaidat, mert ha két veszekedő ember Meglátná a faállványaidat, furkósbot gyanánt használná fel őket s míg egymást dögönyöznék, te meztláb szégyenkezhetnél”.

Tizián meleghúsú asszonyai, öröklétet *szereztek*, maguknak *azzal*, hogy mélyen kivágott bársony- és brokátruháikban a nagy mester modelljeivé szegődtek.

Különösen a *veneziai* és *genovai* patricius nők érdemeltek meg a divatkirálynők nevét. Ez utóbbiak hozták divatba a *szépitőszerekkel* hófehérré varázsolt fedetlen vállak divatját. Az itáliai asszonytípus különben is a bátorság és merész újítás jegyében áll; így például *Medici* Katalinról följegyezték hogy ő volt az első, aki férfimódra ülte meg a lovat s ugyancsak ez az érdekes egyéniségű fejedelmi nő viselte először a „robe montante”-ot, az oldalt jobbról-balról fölkapott estélyi ruhát, amelyet udvari bálók és nagy ceremóniaestélyek alkalmával 20 ölnyi hosszúságú uszályal egészített ki. *Medici* Katalinról nevezték el a négyszögletesen kivágott mereven *álló* csipkegallért is, amely „*Medici-gallér*” elnevezése alatt mindmáig sűrűn előfordul a divat történetében.

A XVI. század divatvilágának legérdekesebb egyénisége *Medici Katalin*, II. Henrik francia király hitvese. Divatkirálynő volt a szó legművészebb értelmében, tervező, divatot teremtő, dus fantáziájú, lobogó temperamentumú nő, aki szépségét lehetőleg előnyös keretben óhajtotta alattvalóinak bemutatni. Rendkívül vonzó volt a megjelenése, szemének ragyogása, ajkának bíbora elhomályosította a legfiatalabb udvarhölgyek szépségét is, arcbőrének fehérsége pedig a francia udvar dámáinak elérhetetlen ideálja volt évtizedeken át. *Medici Katalin* abban is hasonlított a modern kor divathölgyeihez, hogy különös gonddal ápolta lábai szépségét. Feszésre húzott selyemharisnyákat viselt és szoborszépségű lábszárait vadászatok alkalmával ügyesen érvényre juttatta oly módon, hogy divatba hozta a féloldalt való nyeregbe lépést.

Katalin királyné szépségénél csak hiúsága és pompa-szeretete volt nagyobb. Égő vággyal habzsolta az életet és szerelmet. *Medici* Lorenzo leánya rajongott a művészetért, igazi *Medici* volt. Egyik palotáját a másik után rendeztette be magának, míg végre úgy látszott, hogy nyugtalan lelke egy időre megpihen a *Tuilériákban*, melyek szépséges gobelinjein, freskóin és aranyékes bútorain kedvtelve pihentette szemét az

özvegy királyasszony. A bálók, lovagi tornák, lovas játékok egymást érték és Katalin királyné aranyhímzésű brokát-ruhában, tollas legyezővel szép kezében ott trónolt udvarhölgyei között a királyi kastély nagytermében.

Ekkor egy napon különös eset zavarta meg a babonás

*Angiolo Bronzino: Bianca Cappello arképe
„Medici” galléros bársonyruha*

királyné nyugalmát. Katalin tudományra szomjas lelke állandóan a belső összefüggéseket kereste. Az *okkult tudományok* akkor más formában ejtették meg az emberek lelkét, a csillagok felé fordult a tekintetük, az apró, hidegfényű gyémántszemek sugárzása végtelenül érdekelte a XVI. század tudományos köreit. Az asztrológusok nagy tekintélynek örvendtek, noha tudásuk, a csillagászati műszerek primitívsége miatt nagyon alacsony fokon állott. Medici Katalinnak saját obszervatóriuma volt a Tuileriákban és csillagfényes esté-

ken itt tanácskozott *Ruggierával*, a firenzei csillagással jövendő sorsáról. A csillagok járását — szerinte — Ruggiero mesternél jobban nem ismerhette senki és ezért egy napon megkérdezte tőle, hogy a csillagképek mikorra jósolják a halálát és *hol fog ez beteljesedni?*

Ruggiero sokáig gondolkozott, oly soká, hogy Katalin már már abban reménykedett, hogy királyné létére talán örökéletet biztosított számára a sors. Végre azonban mégis megoldódott a nyelve a tudósnak és nagy nehezen kibökte, hogy „St. Germainban fog meghalni a legszebb királyné”. Katalinnak több se kellett, minthogy a Tuileriák kastélya a „St. Germain L'Auxerrois” község határán állott, nyomban elköltözött a ragyogó kastélyból és lázas igyekezettel új otthont teremtett magának. Hét palotája közül egy se felelt meg kényes ízlésének, hanem átépítette a Nesles palotát és két év múlva be is költözött ebbe a tündérpalotába. Ezalatt a két esztendő alatt egyetlenegyszer se lépte át a Tuileriákat, annyira hitt Ruggiero jóslatában. Ennek a jóslatnak különben még egyéb érdekes következtései is voltak: Katalin királyné nyomban beszüntette St. Maur de Fosse-i kastélya építését, mert ez St. Germain de Près közelében terült el. Mikor a királyné palotája elkészült, ragyogó ünnepélyek sorozata kezdődött. Lovas játékok és lovagi tornák keretében valóságos *divat-bemutatókat* tartottak a francia nemesi hölgyek, az élükön a két gyönyörű Katalin, a Mediciek legszebb virága, az özvegy királyné és Cléve-i Katalin, Guise hercegnője, aki abban az időben St. Megrin herceg kedvese volt. A ragyogó szellemű lotharingiai bíboros, Medici Katalin szerelmese volt és a Ligue politikai cselszövői álarcosán és a legkülönbözőbb álöltözetekben jelentek meg az udvarnál. Medici Katalin 1589-ben halt meg, Guise herceg a Ligue fejének meggyilkolása hírére forró lázba esett és gyónatója karjai között kilehelte lelkét. Ez az abbé III. Henrik házi gyónatója volt és — *St. Germainnek* hívták. így teljesült be a florenci csillagjós szava Medici Katalinon. Különben, nem valami sokan hittek abban, hogy Medici Katalin természetes halállal múlt ki. Abban az időben ugyanis már megkezdődött a mérgezések „divatja”. Paris lakosságát iszonyú félelem emésztette közel egy évszázadig a *méreg-*

keverőnők miatt, kik között első helyen állt Madame Voisin. Az olasz renaissance Toffana-ja mellé, aki az „aqua Toffana” nevű folyadékkal egész családokat irtott ki, bizvást oda sorozhatjuk a francia Voisin asszonyt, aki az elmérgézést „száraz úton” végezte el. Egy-egy ilyen szintelen, ártatlannak látszó porocska sikeresen intézte el a legbonyolultabb szerelmi vagy örökösödési ügyeket. Brinvilliers marquise, egy bájos, fiatal gazdag úrinő pedig föltalálta az „örökösödési port”, mellyel majdnem az egész familiáját megmérgezte, hogy az óriási Brinvilliers-vagyon egyedüli örököse legyen. Paris népe őrjöngött a félelemtől, vendégségben alig mertek enni, apa a fiától, menyasszony a vőlegényétől félt, s ha valaki természetes halállal költözött el az élők sorából, néhány óra múlva már fölütötte fejét a kételkedés hidrája. Brinvilliers marquise nagyon is előkelő pozíciót foglalt el a társadalomban, semhogy nyilvánosan merték volna gyanúsítani. Voisin asszony pedig rövidesen olyan dúsgazdag lett, hogy vele se mertek pörbeszállni. Később azonban mégis utolérte mindkettőjüket az igazságszolgáltatás keze, a mérgezések „divatja” pedig elmúlt, mint egy gonosz álom.

Franciaországban ez alatt IX. *Károly-t*, aki az egyszerűséget kedveli és szinte kopott ruhákban jár, kinevetik s a pompa *örülete* mindig veszedelmesebb arányokat ölt. Az anyakirályné, aki férje utáni gyászát többé le nem veti, udvarhölgyeitől megköveteli a fényes öltönyöket, mert méltóságának csorbítását látja abban, ha a fényűzés környezetében csekélyebb, mint I. Ferenc ragyogó udvarában. A kereskedők és *szabók céhe* nyereszkesedési vágyból mind nagyobb pazarlásra ösztönzi a helyes ítéloképesség nélküli nemeseket és az utánuk törtető polgárságot. Egyik tiltó rendelet a másik után jelenik meg, pénzbüntetés, vesszőztatás fenyegetésével. Mindhiába: A „kopott király” tehetetlen a divat örületével szemben és 1575-ben kelt ediktumában fájdalmas keserűséggel jelenti ki, hogy: „meg kell vallanom, hogy engedelmeskedés helyett, mindenütt *megvetést* tapasztaltam!”

A divattervezőket új tevékenységre sarkalta a közönség fényűzési vágya és az ékszerek és ruhaszövetek eddig soha nem látott pompában díszlegetek. A francia *paszomány* szépségé-

vei vetekedett a legújabb *zománc*, amely a középkori „email”-lal ellentétben, áttetsző volt és üvegfényű reflexeket ontott magából. A hölgyek csudálatosan finom művű ezüstkeretes tükröt viseltek nyakláncukon, a férfiak pedig a legújabb ékszernek hódoltak, mely hamarosan használati cikké is vált: *órát* viseltek vastag aranyláncon a nyakuk

XVI. századbeli zsebóra tokja
(Th. de Bry műve)

körül. A XVI. század *elején* még nagy ritkaságszámba ment a „*nürnbergi tojás*” vagyis az *óra*, melyet tojásformájú tokba zárva, ebben a német városban készítettek legelőször. Alig 50 év múlva kitalálták a *zsebet* is s az óra nélkülözhetetlen szükségleti cikké lép elő, vagyis állandóan viselt *zsebórává* válik. Ezek a zsebek igen jó elhelyezést letek a *bugygyos férfinadrág* ráncaiban, amely 1570 táján valóban nevetéses arányokat öltött. Míg nők és férfiak egyaránt az *álltól a csípőig* lélegzetet elfojtó feszes derekakban jártak, s a fejükön csöppnyi tollas kalpag honolt, csipőn túl hatalmas tér-

fogatúvá vált úgy a női „vertugál”, mint a férfi „chausse” (térdnadrág). Ez a fura ruhadarab, selyempuffancsokkal, bársonybodrozással ékes mivoltában bohócokhoz tette hasonlóvá a férfiakat, akik ahány csillag az égen, annyiféle formában készítették nadrágjukat. Hordtak „olasz”, „nápolyi”,

F. Clouet: III. Henrik francia király (1570)
Aranyhímés mellény (pour-point) csipkés nyakbodor

„flamand”, „matróz”, „spanyol” és még számtalan változatú bugyogót, amelyet színes selyemharisnya és szalagos harisnyakötő egészített ki. Ez a viselet éppen nem járult hozzá a renaissance gavallér méltóságának emeléséhez de— mint a történelem bizonyítja — a renaissance korabeli dámák másként gondolkoztak, mert soha sem ezelőtt, sem ezután oly intenzív szerelmi életet nem éltek az emberek, mint éppen a renaissance-korban. A *férfi* tehát, öltözködésé-

nek *féminin* jellege dacára erősebben vonzotta a női nemet, mint bármely más korban!

Amikor Venezia köztársaság 1577-ben *Lippomano Jeromos* követnek a titkárát Parisba küldte, ez a talián politikus ámulva látta, mint szorítják a *férfiak* is kemény „*busc*”-be (fűzőszerű mellény) a derekukat, a nőkről nem is szólván, akik a velencei „*carpettá*”-hoz hasonló alsószoknyájukat pompás szövetekkel fedik be, s annyira be vannak szorítva derekukba, hogy „a templomban csak nagy kínnal bírnak letérdelni.” Az elkényszeredett termet lett a nők ideálja s az előkelő dámák, ezt a „*busc*” nevű fűzőt csakhamar elefántcsontból, gyöngyházból, acélból, vagy aranyból, ezüsből csináltatták, és a pusztá testükre *szorítva* viselték.

Montaigne a híres filozófus hevesen kikel a pusztító divatszörny ellen és azt mondja „A spanyolos termet eléréseért valóságos gyehennai kínokat szenvednek a nők, vérző, genyenes sebek borítják testüket, s a *busc* acéllemezei addig hatolnak bele az *élő húsba*, míg belepusztulnak!” A hiúság különben is hallatlan mérveket ölt *IX. Károly* uralkodása alatt. Olyan áldozatokat nem követelhetnek az asszonyoktól, amely túlságos volna nekik, ha arról van szó, hogy szépek és előkelők legyenek. A cifrázkodási hajlam, mind nagyobb szertelenségbe csap át és újból föltűnik az *álarc*. De már nem a primitív vászonból, vagy rikitó papírból összetákolat *álarc*, amely a középkorban elégtelenítette a női fejeket, hanem a raffinaít izléssel előállított fekete *bársonyálarc*, melynek csipkéi alól pirosra festett száj mosolyog elő és különböző praktikákkal fényesre varázsolt, megnagyobbított szem szórja sugarait! Az *álarcot* éjszakára is arcukra kötötték, hogy a sokféle ártalmas kenőcsökkel telemázolt ábrázatukat szellő se érhesse. A *fehér arcszín* a renaissance-kor felfogása szerint a szépség-ideálhoz tartozott. Hogy ezt a vakító fehérséget elérjék, a dámák a legfurcsább anyagokból összekotyvasztott folyadékokat és kenőcsöket használtak. Ilyen volt *Medici Katalin* keményítőből készült pasztája, amelyet vastagon rákent az ábrázatára, azután bőrálarccal fődte be éjszakára a „saját gőzében” párolgó arcot.

Egy 1573-ban Parisban megjelent könyv pontos utasításokat közöl fiatal hölgyek számára a női szépségápolás tekin-

tétében . . . „Fiatal galambok húsát velencei terpentinben megáztatva összekeverünk lilomlevéllel, friss tojással, mézzel, és porcellánkagyló porával, kámforral és végül *porrá tört keleti gyöngyökkel*. . . ezeket a vegyszereket az egyik kopasztott galamb belsejébe töltjük, majd lombik fölé tartva (melybe előzőleg muskátmagot és szürke ambrát tettünk), belesöpögtetjük a nedvet. A folyadékot átszűrve, néhány nap múlva használatba is vehetjük.”

Az igazi úrhölgyek újabban komolykodó külsőt kölcsö-

III. Henrik temetése Poissy-ben. Korabeli metszet után

nöztek viseletüknek azzal, hogy hajukat vaslemezekkel gömbölydedre „tupírozták”. Ilyen frizurát viseltek Medici Katalin és a boldogtalan Stuart Mária. Medici Katalin *idősebb* korában különben is szigorú erkölcsbíró lett, így ő kezdte újból az *özvegyi viseletet*, amely abból állott, hogy két álló esztendeig fátyol alá kellett rejtetniök hajukat. A két év leteltével „kis gyászt” öltött az özvegy, melyet élete végéig, vagy újból való férjhezmenetele napjáig viselt! III. Henrik uralma alatt a léhaság tetőpontjára hág a francia divat! Valois Henriket úgy jellemezte a nép, hogy „*a mi Valois Henrikünk*, a bizonytalan Franciaország és képzeletbeli Lengyelhon királya, felesége bodrainak keményítője és hajának bodrozója”... Pedig a kortársak szerint pompás hadvezéri tehetsége világhódítóvá, csodálatos ékesszólása

pedig méltóvá tehetné volna őt a királyi trónra, ha veleszületett léhasága ki nem ölt volna belőle minden jobb érzést! A király példája után indultak az udvaroncok is, s ebben a léha korban még a férfiak is festették magukat. A király betegesen nőies rajongással viseltetett a *divat* iránt és különös gonddal *kendőzte* magát. Udvaroncai, a „*mignon*”-ok, púderes, bodrozotthajú, festettajkú, selyemruhás apródjai követték a példáját. III. Henrik annyira kedvelte az *ékszereket*, hogy fontos tanácskozásokat folytatott egy-egy nyakék vagy csat megvásárlása ügyében, akárcsak *államügyekről* lett volna szó. Lengyelországból való visszatérése alkalmából például korszakos újítás következett a divat terén. A király ugyanis, aki eddig saját felséges kezeivel keményítette nyakbodont, hirtelen elhatározással divatba hozta a lehajtott gallért, amely a nyakat födetlenül hagyta! Fülbevalót hordott, akár egy asszony, s mignonjai, a lányarcú apródok, úgy körülrajongták, mint egy bálkirálynőt az udvarlói!

A király viszont valóságos majomszeretettel becézte a piperkőcöket és ugyanolyan ruhákban járatta őket, mint saját felséges személyét! Harminc köntöse volt mindegyiknek, hogy naponta más ruhában jelenhessenek meg az udvarnál, ahol hányaveti, rakoncátlan modorokkal, kikent-kifent ábrázatukkal csakhamar közgyűlöletre tettek szert. A király nem törődött ezekkel a gyűlölködésekkel, s hogy szeretetét apródjai iránt még nyilvánvalóbbá tegye, Vaudemont Lujzát, a királyné nővérét — első *mignonjához* adta feleségül, akit *Joyeuse* (vidám) néven *hercegi* rangba emelt. Noha az 1580-ik esztendő igen szűkös év volt, úgy, hogy hadügyi költségekre egy fillér se telt, ez a lakodalmi ünnepség *13 millió frankkal* terhelte meg az állampénztárt.

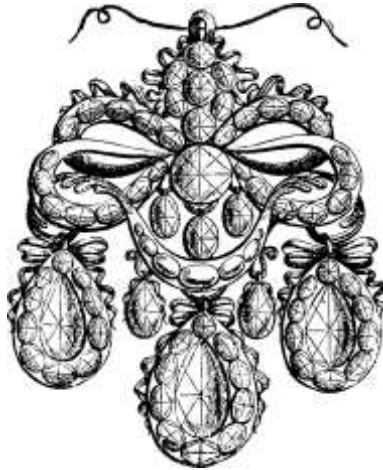
III. Henrik keztyüsen, álarcosan aludt és neje garderobeját beteges érdeklődéssel tanulmányozta. Tollas baretet viselt bodorított haján és mignonjaival folyton a divat változásait irányította.

Ez a király kezdeményezte a férfidivat legrútább kinövését, a gyomortájon kitömött hegyes dudort is, amely minden férfit *pocakos* jellegűvé tesz. Valois Henriknek ez nem volt elég, divatba hozta a *kivágott* férfimellényt is, mely fedet-

lenül hagyta a férfimellet és ezt az épen nem esztétikus látványt előkelővé avatta.

D'Aubigné egykorú író maró gúnnyal írja verseit a király hóbortjairól és a diákok kacagva, telitorokkal éneklük utcahosszat ezeket a gúnydalokat, amelyek az „asszonykirályról” és a „király-asszonyról” szólnak!

A fényűzés olyan arányokat ölt, hogy a selyemgyárak alig győzik a munkát. A mai kor divathölgyeinek selyem-

Násfa a renaissance-korból

harisnyái nagy fényűzést jelentenek, a 16-ik század végén azonban szintén luxus volt a selyemharisnya, mert egy-egy pár sevillai selyemharisnya 7 tallérba került. De szükség is volt ám ezekre a szép harisnyákra, mert a renaissance-dámák igen szívesen mutogatták lábukat. A keztyű immár elkerülhetetlen kellékévé lett a női toilletnek és csipkés-gyöngyös, illatszertől gőzölgő mivoltában jobban szolgálta a divathölgyek hiúságát, mint bármely más divatcikk!

A tollas legyező lassan helyet ad a csipkeszegélyű, összehajtható, modern típusú *legyezőnek*. Brantôme szerint IV. Henrik menyasszonya *Navarrai Margit*, az anyakirálynétól jegyajándék gyanánt csudaszép gyöngyházlegyezőt kapott, mely gyönggyel és briliánszal volt kirakva és körülbelül 14 ezer frankba került. Ezen apróbb toilletcikke-

tették ki a renaissance-dáma *életének* legnagyobb gyönyörűségét. A már említett Lippomano velencei követnek a titkára azt is megfigyelte, hogy Franciaországban a férfidivat sokkal változóbb, mint a női divat. Ennek a véleménynek azonban ellentmond Brantôme, aki valósággal szerelmes hódolattal beszél *Navarrai Margitról*. Az anyakirályné fejedelmi módon értett a fényűzéshez, *divatkirálynő* volt a szó legszorosabb értelmében. Amikor Navarrai Margittal Cognacba utazott, hogy séjour ját ott eltöltse, kérve kérte a szép Margitot, hogy Cognac nemes asszonyainak legszebb ruháiban mutatkozzék be. Navarrai Margit megfogadta a tanácsot és oly elbűvölő szépségben jelent meg az ámuló hölgyek előtt ezüstbrokát ruhájában, gyémántkoronás fejékből kibuggyanó habfehér fátylával, hogy nemesgráciájú lénye isteni szépségüvé varázsolta. Brantôme szerint Navarrai Margit legelői járt „*kellem és ízlés* dolgában és saját tervei szerint készítette ruháit, melyek példányképül szolgáltak az egész divatvilág számára”. „A haja, bár sajnos, *fekete*” — írja a krónikás — mégis oly bájos hullámokban göndörödik fejen, hogy még a gyakran használt aranyszőke parókánál is jobban illett arcához. Azt azonban elhallgatta az udvarias krónikás, hogy a hiú királyné csupán aranyhajú apródokat túrt meg környezetében, akiket megnyíratott, akár a birkákat, hogy parókat készítsen a maga számára a hajukból.

Pedig az akkori divat ízléstelen és egészségtelen volt s a híres divathölgy, a csudálatos Margit királyné, duzzadt ballonujjú, elkényszeredetten összefűzött derekú ruháival a mai kulturált szemnek bántóan kellemetlen látvány volna. Navarrai Margit ízléstelen öltözködése csupán bevezetője volt mindannak, ami IV. *Henrik* uralkodása alatt Franciaországra szakadt. A „Liga” Parisa, az öldöklő vallásháborúk alatt annyira megkomolyodott, hogy egykorú följegyzések szerint valósággal tettelegességre vetemedtek azok, akik a szokottnál díszesebb ruhát láttak polgáremlereken. A polgári kisasszonyok pedig „letépték társnőikről a csipkéket és nyakbodrokat, ha túlságos díszet láttak rajtuk”.

A női divat oly túlzásba esik a legközelebbi tíz esztendőben, hogy a ruhák szabása és ékítése a *mesterkélttség* tetőpontjára emelkedik. *A ruhaderék* feszesebb mint valaha, az

ujjak vattázott, kitömött mivoltukban a derék példáját követik, a *vertugadin* pedig vándorló kupolákhoz teszi hasonlóvá a hölgyeket. A felsőszoknya alatt vagy féltucat, a szivárvány minden színében virító szoknyaszegélyek „harmonikaszerűen” juttatták érvényre színeiket, a piros selyemharisnyába bujtatott félcipős lábbal egyetemben.

A *hajviselet* méltó kiegészítője a mesterkéltni toilettenek.

*Navarrai Margit, IV. Henrik király felesége
Crispin de Passe metszete után*

Pamutszálakból készült parókákkal pótolták ki haj fűrtjeiket és finom porral hintették tele a fejüket. A szőkék *Iris* illatú hajport használtak, a barna nők ibolyaporral illatosították frizurájukat. A köznép asszonyai jobb híján porrá törték a fák kérgét s ezzel a vörhenyes porral mázolták tele *megnedvesített* hajukat. Az úrinők is megnedvesítették hajukat púderezés előtt és fésülködés alatt pokoli kínokat szenvedtek, míg a ragacsos tömegen át jártathatták a fésűt.

A nyakukat keményített bodrokkal, avagy fémszálás

betegséggé fajult el a csipkeőrület. A ruha leglehetősebb részeit is csipkével burkolták be és *gombok* özönével ékítették, noha ezek a gombok semmiféle praktikus célt nem szolgáltak; mint *Quicherat* mondja: „olyan gombok voltak, amelyek nem is gombolódtak!” A ruhaderekak ujjai *repülő* formájúak, szárnyakhoz hasonlóak. *Gabrielle d'Estrée*, IV. Henrik kegyencnője hihetetlen fényűzést fejtett ki és agyonterhelte a ruháját arany, ezüst cirádákkal, ékkövekkel, zsinórzással. ő hozta divatba az éktelen magas sarokkal ellátott cipőket is, úgy, hogy a nőknek előbb meg kellett tanulniok a járást ezekben a furcsa alkotásokban.

Az újraébredt fényűzési vágy ismét virágzóvá tette a francia selyemgyárakat. Medici Katalin álma tehát valóra vált. Az általa bevezetett ipar IV. Henrik alatt annyira fel lendült, hogy a *lyoni* és *toursi* selyemgyárak csakhamar túlszárnyalták a genovai és firenzei selyemszövődéket és a francia találékonyság legszebb diadalát ülte, midőn selyemkelméire a *virágok* és délszaki növények pompáját varázsolta. *Jean Robin* „*Királykert*” néven olyan parkot létesít, mely a selyemszövőök és mintatervezők használatára soha nem látott pompájú virágokat termel. A késői renaissance csudás szőnyegei és selyemköntösei, misemondó ruhái és festett ablakai ennek a kertnek a pompáját tükrözik vissza. A bájnak és fantáziának bámulatos egybeolvadása jellemzi a francia renaissance-kort, amely aranyhidat épített a középkor és az újkor között.

III. AZ ANGOL RENAISSANCE

Anglia előkelő társadalma a XVI-ik században a többi országoktól teljesen eltérő életet élt. Ez a különleges életfel-fogás ép oly élesen nyilatkozott meg a szigorúan elzárkózó angol „home”-ok (polgári otthonok) és „castle”-ok (nemesi kastélyok) lakosságánál, mint Anglia szívének, *London utcái-nak* külső életében.

A XV. és XVI. századbeli London utcai élete lárma és élénkség tekintetében alig különbözött a mai Londontól. Igaz, hogy ez az élénkség egészen más jellegű volt. London város *céhei* úgyszólván az utcákon tanyáztak. A piactereken, forgalmasabb útvonalon, bódéjuk, sátruk előtt állva vagy hátikosarukban cipelve árujukat, ordították túl egymást, az élelmes és kapzsi kalmárok. Ezt a pokoli hangversenyt „*London harmóniájának*” nevezte egy egykorú író, „*Londoni séták*” (*Wanderings by the town*) című könyvében s a pálma természetesen annak jutott, aki tovább győzte hanggal. „Cheapside” városrészben *selymeket, bársonyokat* árultak, s a bódékban, meg a köve-zetre terített ponyvákön garmadában hevert a pillangós csipke és francia selyem. A *Westminster* apátság környékén *csere-*

vásár folyt s a kalmárok illeten megszólításokkal csábították az utca népét: „Mi van eladó?” „Akar cserélni?” „Ki vesz finom kalapot?” „Íme a legpompásabb pápaszem!” stb. Westminster hallban, fazékban árulta tintáját a téntárus, csinos haj tükkel, párisi cérnával, bársonnyal és tafotával csalogatták a hiú nőszemélyeket a

Angol gentleman 1500-ból
Egykorú miniatűr-festmény
után (British-Museum)

pipereárosok.

A *szabadkézművesek* is az utcán üzték mesterségüket s az üstfoltozó „John Cooper” mellett békés egyetértésben foldozta a rongyos szalmaszékeket, az „*old chair to mend*”, „ócskaszékes”. Ben Jonson és Marston egykorú írók kitűnő érzéssel jelenítették meg az angol főváros utcai típusait, akik között tán a legelső helyet foglalta el szépség és kellemettségében — a *narancsáros leány*. Sir Walter Raleigh, a világhírű utazó hozta magával a legelső narancsokat Londonba s ez az illatos gyümölcs hamarosan olyan népszerűsége tett szert, hogy a narancsáros leányok egy csapásra előkelő helyet foglaltak el London utcai árusai között. Testhez simuló fekete posztóöltönyükben, habfehér buggyos ingvállukkal, kerekfejű, széleskarimájú szalmakalapjukban, hálóba szorított kontyos frizurájukkal, magassarku cipőjükben, tipegve, riszálták skarlátvörös szoknyájukat és dalolták lágyan csengő rímekben: „narancsot, citromot, szép narancsot, aranycitromot vegyenek!” (Fair lemons and oranges, oranges and citrons!).

A *borbély*, tyúkszemvágó, fuvolás és balladaénekes gyönyörködve nézték London e népszerű gyermekét, aki Erzsébet királynő uralma idején állt dicsősége tetőpontján. Igaz ugyan, hogy a mágisztrátus élénken tiltakozott az utcai árusok garázdálkodása *ellen, mondván*: „az utcák és terek a forgalom számára rendelvek, nem pedig a kalmárok székhelyéül”.

I. Károly alatt azonban már „garázda és ártalmas népségnek” nevezték a kalmárok céhét, anélkül, hogy a hagyományos zűrzavar enyhülne az utcák során. 1694-ben rendszeres hajtvadászatot indítanak a boltosok az utcai árusok ellen, vetélytársaikat, a „*tolvajok és csavargók céhébe*” valóknak ítélik, a rendőrség azonban szemet huny s a közönség még nagyobb bizalommal turkál a szerintük bő és olcsó raktárral rendelkező utcai árusok holmija között, mint ezelőtt.

Az ócskaruhákat árulók („Old cloths”) hosszan elnyújtott, kísérteties kiáltása összevegyült a nehéz zsákokat cipelő vándor szénkereskedők sóhajaival. Ebben az időben még oly nagy becse volt a pengő pénznek, hogy egyes árukért nem is mertek pénzt kérni, hanem *cserekereskedést* űztek a kalmárok, mondván: „varrótút ócska vasért”, „seprút ócska cipellőért”. Ebben az időben egy fél pennybe került Londonban a marhahús fontja s három liardba (4 fillér) egy egész borjú!

A vízárus leány és a vándor favágó tűnt el leghamarabb London utcáiról, míg a cipőtisztító még ma is hangos kiáltással kínálja fel munkáját.

A kispolgárok a legritkább esetben főztek a saját tűzhelyükön, hanem sebtiben összevásárolták szerény ebédjüket az utcasarkon, ahol fűlsiketítő zajjal árulták a meleg húst, friss birkaszeletet, zsíros sertéskotlettet s böjtnapokon az olajos halat. Nagy ünnepek előtt friss lombot, fenyőtűket árultak az utcasarkokon az alkalmi árusok, mert a vallásos Angliában ilyenkor lombbal hintették tele a templomok, lakások padlóját és a körmenet útját ájtatos hívők. Rozmaring és levendula is akadt az imádságos könyvek és fehérneműs ládák számára. A legtipikusabb jelensége a londoni utcának azonban *Howard* egykorú író szerint a város szívébe telepített *börtönök* lakóinak nyilvános könyörgése volt. A vasrostélyos ablakok mögött megjelenő foglyok szívszagató kiáltása túlharsogta az utcai árusok kínálgatását s hogy az arramenők minél könnyebben odaszórhassák alamizsnájukat e szerencsétleneknek, azok londoni népszokás szerint, a *börtönök* rácsos kapujára aggatták zsákocskáikat. Kórusban zengték a kapu mögött a nap egy bizonyos órájában az éhező foglyok: „Az Isten szerelméért, néhány morzsát az éhező foglyoknak!”

A közadakozás divattá vált s a láncokat csörgető foglyok, poroszlók kíséretében járták be London utcáit, nagy zsákokba gyűjtögetve az élelmiszereket. Ezekben az utcákban élt London lelke s a tarka-barka népviseletek, tipikusan angol öltönyök legszebb példáit láthatjuk az egykorú festményeken.

Hans Holbein: VIII. Henrik angol király (1540 táján)

Az utcai árusok *öltözékének* sokfélesége csupán a *kalapok* által nyert egyöntetűséget, mert a tizenhatodik századtól a tizenkilencedik századig *kalap* fődte az asszonyok, férfiak fejét egyaránt. A már említett narancsáros leány, a pudding-áros asszony, a ponyvaregényt áruló öreganyó, a tejesleány, halkofa, mosónő, rákot áruló menyecske, a „gipsy” (kártyát vető angol cigánylány), a londoni utca tisztés munkából élő kalmárnépe s a söpredék egyaránt, e kevés napfényhez jutó

éghajlat alatt, teljesen indokolatlanul télen-nyáron kalappal fődte be a koponyáját.

A széles fehér *kötény*, nyakba vetett, a derékon keresztbe fonódó vállkendő s a ráncos szoknya volt a nép asszonyainak

*Hans Holbein: Cleve Anna,
VIII. Henrik angol király negyedik felesége. 1539 (Louvre, Paris)*

jellegzetes viselete, amelyet a *tejeslányoknál*, akik a vállukra akasztott rúdon lógatták vödreiket, fehér gyolccsal bekötött fejükre illesztett kalap egészített ki.

A *sulykoló* asszony, aki habfehérre varázsolta a szennyes fehérműt, csikos kartonderékban járt, a halárus menyecske az év legnagyobb részében mezítláb.

A konyha is az utcán szedte össze mindennapi szükségletét. A szakácsnénak a piacra se kellett járnia, csak kiállt a kapu elé és ott leste a puddingárust, a halárus menyecskét és ott szedte össze a kosárpénzét is, a *zsirkereskedőnél*, aki mindennemű konyhazsír-hulladékot jó pénzért megvásárolt, hogy gyertyaöntésre használja föl.

London utcai élete csupán a XIX. század elején, az újkor mindent nivelláló hatása alatt kezdett elhalványodni, míg a kultúra haladásával utói nem érte végzete és bele nem bujt a világvárosok tipikus egyenruhájába. Az utcai árusok eltűntek, kiabálásukat úgy is túlharsogná a villamos csilingelése, autók zakatolása.

Az angol *renaissance-művészei* leginkább az angol kastélyok építési formájában és berendezésében nyilatkozik meg. 1509 táján született meg az angol *bútoripar* legérdekesebb típusa *Tudor-stylus* elnevezés alatt. Míg Franciaország, Spanyol- és Németország az *antik* bútoriparhoz tértek vissza, Anglia sajátos stílust teremtett meg, amely folyton fejlődve, *Erzsébet* uralkodása alatt alakult ki teljesen, „*style Elisabeth*” megjelölés alatt.

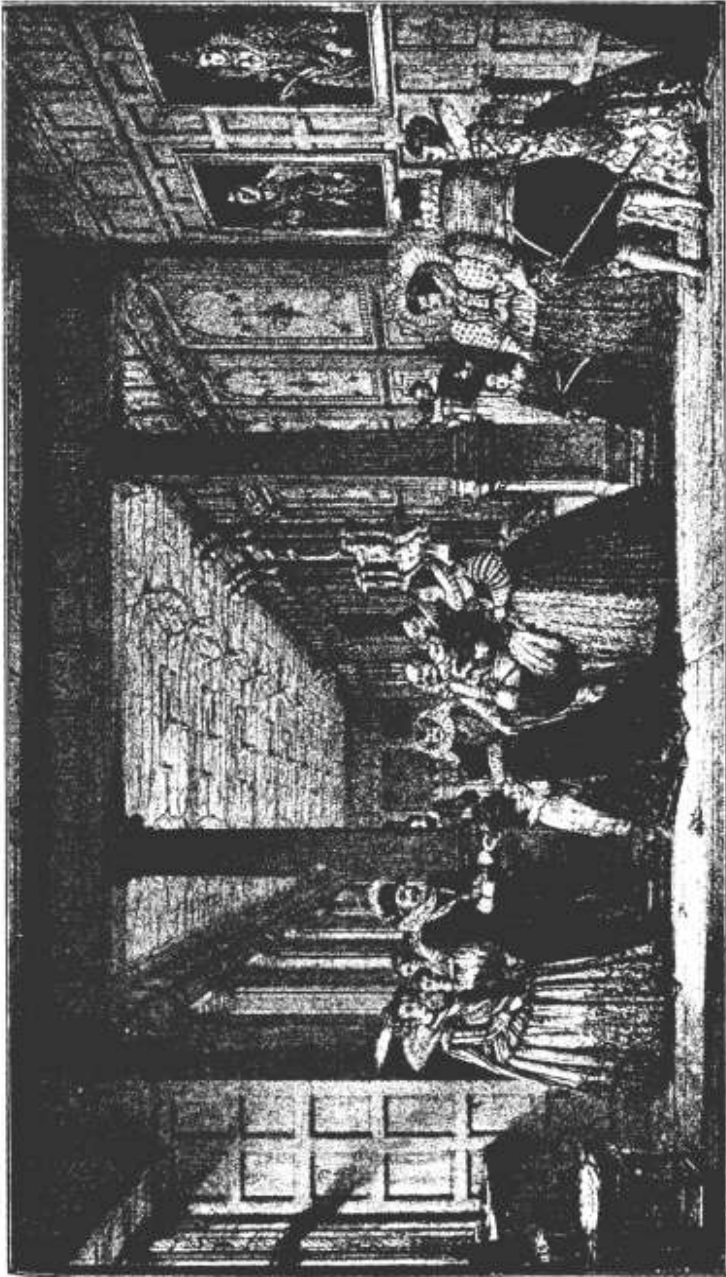
A nagyúri kastélyok *éttermei* valóságos látványosság-számba mentek. Ezek a tágas ebédlőtermek, a várúr ízlése szerint, fafaragványokkal és falburkolattal ékesek, a mennyezet bolthajtásos, a színes ablaküvegekkel díszített mély fülkék padokkal voltak ellátva. Itt játszadoztak a gyermekek, itt fonogatott a vár úrnője, miközben ki-kitekintgetett a várudvarra. A nyitott *kandallóban* fahasábok pattogtak, fölötte faragott faburkolat ékeskedett.

Ezek a faragványok harci jeleneteket ábrázoltak és az ügyes faszobrászok rendszerint ezeken az alakokon örökítették meg a család őseinek arcvonásait. A már említett tágas ablakfülke elengedhetetlen kelléke, szórakozóhelye a ködös Albion gyermekeinek. Innen nézték *Cheshire*, *Surrey*, *Lancashire*, *Worcestershire* „*chatelaine*”-jei, várurnői, a „zsinóresőt” ontó, tipikusan szürke angol mennyboltot, innen lestek az első tavaszi napot s ezekből a fülkékből intettek bucsut hadba vonuló férjeiknek. Minden kastély magán hordja a renaissance-művészet bélyegét, de viszont mindenik főúri otthon egyéni külsejű, mert igaza volt annak a XVIII. század-

Hans Holbein
Jane Seymour, angol királynő

Angol fourri étel. Vendégek fogadtatása Hatfield-House-ban (XVI. század)

béli francia utazónak, akit *Racine* így szólaltat meg: „Az angol ember úgy építteti házát, hogy ő az építész és tervező egy személyben, ennek a körülménynek köszönheti Anglia a nemzeti szabadságot és képzelőtehetsége szabad szárnyalását!”

XVI. századbeli domborművű tölgyfaszekrény

A XVI. századbeli bútorok renaissance-ízlés szerint készültek. Az „*armarium*” szó „*aumaire*”-ré, végül „*almarium*” (a magyar *almárium* innen ered), majd „*armoire*”-rá franciásodik el, de még nem jelent szekrényt, hanem vaspántos ládát, melybe a különböző holmikat helyezik el. A XVI. század közepén azonban már művészi szekrényeket készítenek az ebédlőtermek számára, melyeket Franciaországban „*buffet*”-nek, pohárszéknek hívnak. Ez a művészi faragványu szekrény különböző szakaszokat, fiókokat tartalmaz

s ezek rejtik magukba az üveg-, porcellán-, ezüstholmit és az asztalneműt.

A kisebbfajtajú „buffet”, a „cabinet” nevet nyerte és apró fiókjaiban értékpapírokat, leveleket, ékszereket rejtegettek a XVI. század végén az előkelőbbek. Rendszerint két

Hans Holbein: Sir George of Cornwall. (1540 táján)

magas lábon állott, lapja és fiókjai dús faragással ékesek. Ezek a faragások ép úgy, mint Angliában, homorú vésésű harci jeleneteket örökítettek meg és csak a XVI. század vége felé jelennek meg az olasz renaissance domborművű rajzai a bútorokon és dísz tárgyakon.

Virágkoszorúk, gyümölcsök, emberi és állati alakok, csörgedező kutakon incselkedő sellők váltakoznak egymással díszítő elemekként a renaissance ezen utolsó korszakában. A renaissance-művészet utolsó fellobbanását látjuk ezeken

az olasz munkákon, a végső elfajulás előtt teljes pompájában viruló művészetet, amely lassan-lassan süllyed 'előre megásott sírjába, hogy helyet adjon a XVII. században hódító flamand ízlésnek.

A német bútoringar olasz forrásból táplálkozott s az augsburgi, kölni, nürnbergi asztaloscéhek rendszerint olasz

A. Moro: Lady Gresham arcképe (XVI. század)

minta után dolgoztak. Csak itt-ott vették át a fejlődő flamand-ízlés egyes árnyalatait, így pld. oszlopaik, asztallábaik faragása különösen a kölni céhek munkáján, flamand-ízlésű volt. E két iránynak az összekeveredése sajátosságos, cirádás túlterheltséget eredményezett és így született meg a barokságában is imponáló ó-német renaissance.

A bronz gyertyatartók, elefántcsont-faragások, üvegtermékek, a velencei ötvösművészet és a bolognai üvegipar bélyegét viselik magukon a XVI. század végén. Különös tökélyre emel-

ték az olasz mesterek a *kristályfaragás nehéz* művészetét a XVI. században. A *veneziai* üvegesek — megannyi művész — a tökéletesség netovábbjaként a görögöket tisztelték. Antik példák után indulva, fejlesztették tehát a *zománcozás* és *aranyozás* művészetét s az ó-görög vázák formáit utánozták. Hosszú ideig ezek a velencei művészek uralták a világpiacot, míg II. Henrik francia király egy *Mutio* nevű olasz üveget nagy pénzért udvarába nem csábított. Ez a *Mutio* ismerte a veneziai üvegtézítés titkát és Saint Germain en Laye-i műhelyében csudás üvegtárgyakat készített. A „*luxus*” üvegholmí nagy kedveltségnek örvendett ugyan, de a folytonos háborúskodások fölemésztették az ilyen úri kedvtelés költségeit is és az üvegyár egyidőre megszűnt. 1663-ban IV. Henrik *Parisban és Neversben* új üvegyárat alapított, ezek azonban annyi pénzt nyeltek el, hogy a francia királyok hamarosan fölthagytak velük és a diszüveg gyártását teljesen az olaszoknak engedték át.

*

Az angol *színművészet* épúgy a *misztériumokból* indult ki, mint a német színjátszás. „*Moralities and mysteries*” címen már a XIV. században tartottak vallásos tárgyú színelőadásokat Angliában. „Szent Katalin csodatétele” volt az első ilyen tárgyú vallásos misztérium, amely a XIV. század végén Londonban a szabad ég alatt folyt le. VIII. Henrik uralkodása alatt egy „Hyke scorus” című moralitás volt igen népszerű. 1551-ben J. *Süli*, egy tréfáíró híres írónak „Gurton komám-asszony varrótűje” címen egy vaskos tréfáktól duzzadó komédiát írt, amely óriási hatást keltett. Angol Erzsébet uralkodása elején már gyöngé kísérletek történtek az antik tragédia visszaállítására érdekében, a közönség azonban kacagni óhajtott és visszautasította ezeket a szerintük unalmas drámákat. A kezdet azonban mégis megvolt. *Shakespeare* elődei, *Heyward*, *Decker*, *Rowley* és *Peele* az antikvitás felé törekedtek, régi római minták szerint dolgoztak, majd áttértek a hellén-irányra, ezek a tálományok azonban alig éltek néhány napig, mert a közönség halálra unta magát ezeken az előadásokon. Az angol színpad rendszerint korcsmák udvarán épült. „Innyard”-oknak hívták ezeket a színpadokat, s a nézők a

korcsma-udvart szegélyező tornácokon helyezkedtek el. Az udvaron kalváriaszzerű építkezés alkotta a szint, lépcsőfokok vagy létrák vezettek egyik állomásról a másikra, ahol a különböző jelenetek lejátszódtak. A női szerepeket serdülő

Erzsébet angol királynő. Régi metszet után

ifjak játszották, minthogy nőknek tilos volt a színpadra lépniök.

Az angol színművészet, amely eleinte az innyard-okban taláft hajlékot, épített színházhoz csak 1570 táján jutott. Angol Erzsébet, aki rajongott a tudományért és művészetért tőle telhetőleg támogatta a színészeket, a közvélemény azonban kártékony népek tekintette ezeket a vándorszínészeket

és a „kóborgó és henye személyek” közé sorozták őket *hivatalosan* is.

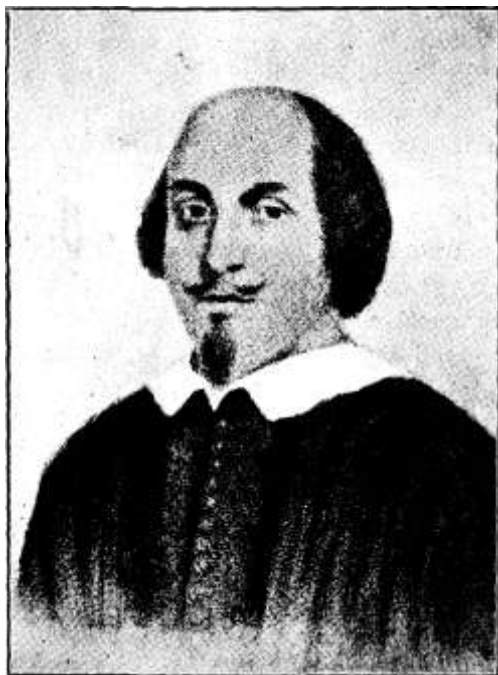
1570 körül fölépítették Londonban a „The Theatre” nevű színházat és egy évvel később a „The Curtaine”-t (a függöny), 1564-ben Erzsébet királyné tiszteletére eljátszotta az oxfordi egyetemi ifjúság a legrégebb angol tragédiát: a „Corbodic”-ot. Ezeket a színpadi játékokat — „stage play”-eket

A „Globe”-színház épülete. Shakespeare színháza
Egykorú rajz után

rendszerint magasrangú személyek, külföldi vendégek tiszteletére rendezte az egyetemi ifjúság. Ezen az előkelő produkciókon kívül a korcsmák udvarain durvább, trágárabb darabokkal szolgálták a vándorszínészek a középosztály szórakozási igényeit. 1575-ben végre megalakult az első törvényes védelemben részesülő színház, a Blackfriars Theatre. James Burbadge, Richárdnak, Shakespeare színes ztársának édesapja, 1574-ben engedélyt kapott Erzsébet királynőtől, hogy néhány színész barátjával egyetemben, mint Leicester gróf színészei nyilvános színelőadásokat rendezhessenek.

Minthogy azonban Burbadgék nem akartak folyton a lord-major kényétől-kedvétől remegni, hát közvetlenül a város falai mellett építették föl a Blackfriars-színházat, melynek később Shakespeare társtulajdonosa lett. 1589-ben épült a *Globe* színház, ahol később többnyire Shakespeare-darabokat játszottak. Ezt a Globe Theatrét általánosan Shakespeare-színháznak

Shakespeare stratfordi arcképe

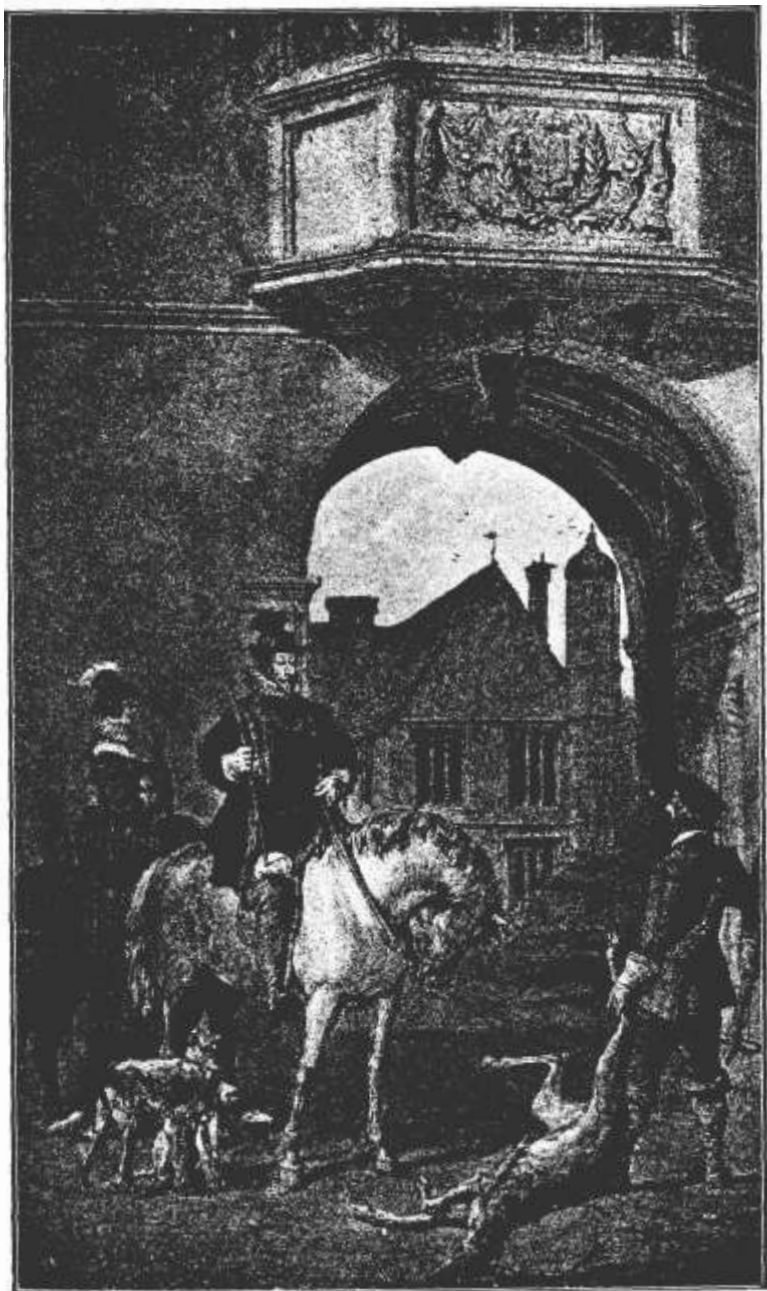
nevezték. Ez a deszkabodé nyolcszögletes alakban épült és a nevét onnan nyerte, hogy homlokzatát egy primitív földgömböt a hátán tartó Atlas-szobor ékítette. A színház tetején, egy kis toronyból a hirdető, akárcsak a török mecsetből a müezzin, jelt adott az előadás megkezdésére. A Globe színház fedetlen volt és csak nyáron tartottak benne előadásokat, a Blackfriars színház kőből épült és télen is játszottak benne. Délután három órakor kezdődtek az előadások, s a sötétség beállta előtt befejeződtek, mert éjszaka nem esett biztonságos

járás London utcáin, A díszletek annyira primitívek voltak, hogy a színváltást még a Globe színházban is többnyire csak egy deszkalapra írott figyelmeztetéssel jelezték. A beléptidő többnyire egy penny volt, később magasabb helyárakat fizettek a Shakespeare-rajongók. Shakespeare útját a drámaírás terén tulajdonképpen egy kortársa, az ifjan elhunyt Christopher Marlowe egyengette, aki hatesztendei írói működése alatt megteremtette a tragédia nyers, csiszolatlan, de mégis nemes lendületű versformáját. Ez a züllött zseni huszonkilenc éves korában egy korcsmai verekedés alkalmával pusztult el és röviddel utána, mintha csak lelket cserélt volna vele — kitört Shakespeare egetverő tehetsége. Hogy jó színész volt-e, Shakespeare, azt ma már senki se tudná eldönteni, színészi működéséről alig maradt fenn adat. Az írás művészete azonban hamarosan úrrá tette Shakespearet, társtulajdonosa lett a Globe színháznak és évi jövedelme meghaladta az 500 fontot. Mindent meghozott neki az írói siker, a nevét elismerték és csengő arannyal jutalmazták írásait, életének 46-ik évében már mint tekintélyes és gazdag ember vonulhatott vissza stratfordi házába. Nemességet is szerzett, leányait kitűnően férjhez adta, nyugodtan s boldogan élt családjá és barátai körében. 1616-ban halt meg ötvenhét éves korában.

Erzsébet királyné uralkodása alatt nemcsak a tudományok virágzottak fel, hanem a kereskedelmi élet is hatalmasan fellendült. A hajójáratok egészen Keletindiaig eljutottak, gazdagság és jólét töltötte be a szigetországot.

1600-ban 100 londoni kereskedő négy kereskedelmi hajót szerelt fel és felfedező körútra indította Keletindia felé. A vállalkozást rendkívüli siker koronázta. 1643-ban *Madras* már teljesen angol kézre került és a Szt. Györgyerődből megindult az angol térfoglalás, 1689-ben már három keletindiai — angol kereskedelmi társaság működött Kalkuttában, Madrasban és Bombayban. Csakúgy özönlött a pénz és az áru az anyaországba. Az emberek szórakozni akartak, tanulni óhajtottak és szívesen elmerültek a képzelet világában. Shakespeare ellenállhatatlan művészete mindent egyesített magában. Az ékesszólás isteni lantját szólaltatta meg és a nézők csak az ő szavára figyeltek, anélkül, hogy észrevették volna a színpadi technika fogyatékoságát. Ez az elismerés azonban csak a

Hazatérés a vadászatról. Charlcote-kastély Warwickshireben (Angol lady sóyommal,

nagyközönség kegyeit juttatta érvényre, ellenlábasai, az egykorú írók mindent megpróbáltak, hogy a titán sikereit csorbítsák. Ellendramákat írtak, szánalmasan érzélgős, értéktelen fércmunkákat, amelyeket a tiszta ítélőképeségű publikum kereken visszautasított. Az angol közönség a színházbajarást elsőrendű szellemi szükségletnek tekintette, s annál is inkább, mert anyagi gondot a polgárság alig ismert, s a londoni kereskedőházakat aranyzuhataggal árasztotta el Keletindia.

A tudományos kutatások terén első helyen állott a XVI. és XVII. században az *angol orvostudomány*. Oxfordban, Edinburghban, Glasgowban, Dublinben egyetemi tanulmányok keretében tanították az orvostudományokat. Ezek mellett a tanult doktorok mellett azonban vígan burjánzott a *kuruzslók céhe*. A gyógyfüvekkel kereskedő, balzsamokat gyártó, csodaeliksziákat kotyvasztó szélhámosok és a kenőasszonyok különösen Írországból tettek szert nagy befolyásra. A hiszékeny falusi nép inkább hitt ezeknek a csodadoktoroknak, mint a tanult orvosoknak, s a mágusok kétes mesterségét többre becsülte a fekete tógás magiszterek bölcsességénél.

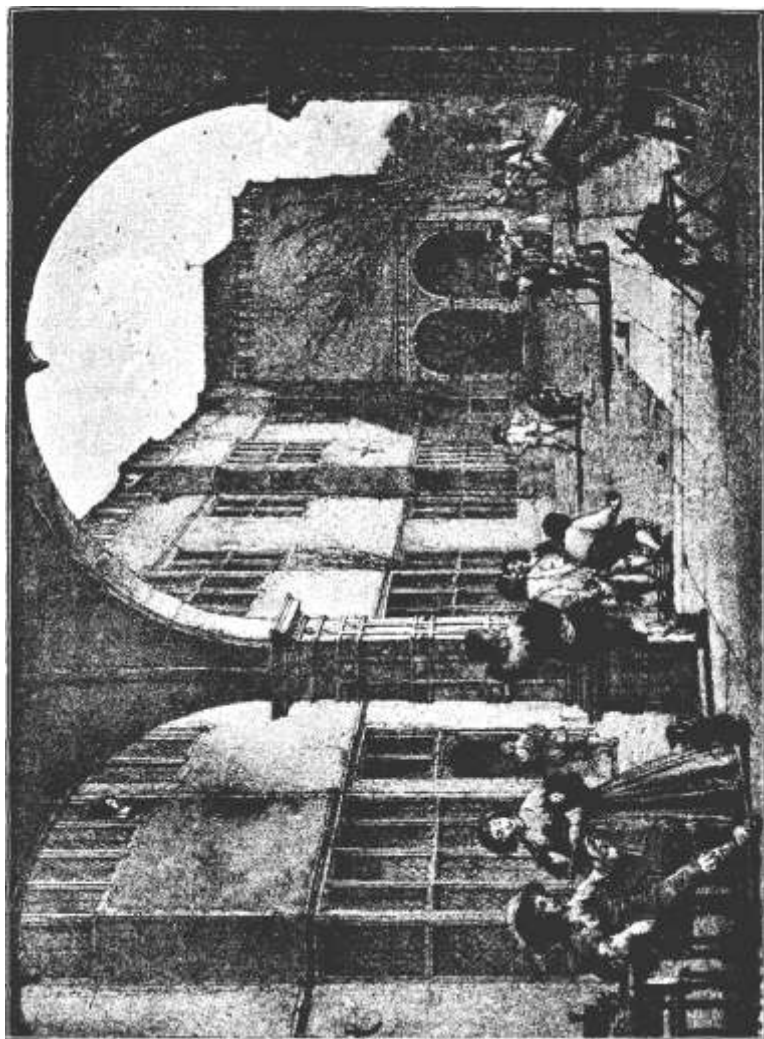
Angliában, de különösen a skót erdőségekben nagyban hódoltak a vadászszenvedélynek. Férfiak és nők egyaránt, nagy kitartással és ritka ügyességgel üzték a vadat; különösen a *rókadadászatokon* vettek a nők megfelelő csinos öltözetben részt. Ezek az amazonruhák uszályos szoknyából, frakk-szabású kabátkából és lengőtollas kacérhajlású kalapból álltak és festői szépségűvé tették a karcsú, fürtös hajú angol ladyket. A *lovaglást* női nyeregben époly kevéssé tiltotta az angol erkölcs, mint a vadászlakomákon való részvételt. Az angol hölgy azonban sose feledkezett meg női mivoltáról és rendszerint visszavonult lakosztályába, mikor a férfiak poharazása zajossá vált.

A *lónemesítési* törekvés Angliában magas fokon állt már a XVI. század végén is. Egy-egy vadászparipáért („hunter, hunting horses”) 150—300 guineát is szívesen fizettek a nemes urak s a normann-lovak nagy becsben állottak. A lovaglásra alkalmas paripák „saddle-horses” később a posta-

kocsik elé kerültek. Ezek a jól táplált, kitűnő színben levő lovak vetették meg a jó híret az angol közlekedésnek.

Az angol *árupiac* a XVII. század elején vezető szerepet vállalt a világkereskedelemben. Keletindia gyarmatainak a kiaknázása mind nagyobb mérveket kezdett ölteni, a gyapotültetvények csak úgy ontották a nyersanyagot, és Manchesterben a takácsok szövőszékei lázas igyekezettel dolgoztak. *Glasgowban* mousselineket szőttek, *Aberdeenben* tarka pamutharisnyákat kötöttek s majdnem egész Anglia itt szerezte be a szükségleteit, Leeds-ben „merinói” kendő, posztó, gyapjú és karton készült, Norwich-ban damaszt és finom batizst került ki a takácsműhelyből.

A XVIII. század elején már *nőirők* is kezdtek Angliában feltűnedezni. Első helyen áll ezek között *Lady Montague*, Kingston herceg leánya, Montague Mária, aki Magyarországon, illetve Erdélyben is járt a XVIII. század húszas éveiben, rendkívül érdekes egyéniségű nő volt, aki korát messze meghaladta úgy műveltség, mint életfelfogás tekintetében. Montague lady beutazta az egész világot és különös elismeréssel nyilatkozott a magyar nők szépségéről, szelleméről és szemérmes modoráról. 1716-ban férjével Esquire Eduard Worthley Montague vei, aki brit nagykövet volt Törökországban, Konstantinápolyba utazott. Egyízben kedvet kapott a szultán háremét meglátogatni és nagynehezen el is nyerte a nagyvezér engedélyét a serail meglátogatására. Lady Montague volt az első európai nő, aki a szultán háremét meglátogathatta. Két évig időzött Törökországban, s ezalatt az idő alatt oly alaposan megismerte a serail életét, hogy később tapasztalatairól könyvet is írt. Montague Máriát kortársai nagyrabecsülték, az angol udvarnál nagy befolyása volt, ízlése, öltözködési módja példaképül szolgált az előkelő hölgyeknek. Sok ellensége is volt, többek között *Pope*, a híres költő, aki durvahangzású szatírárt írt róla, „Sappho” cím alatt. Lady Montague keresztülvitte Angliában a *himlőoltás* primitív formáját, török minta szerint, s ezzel nagy érdemeket szerzett az egészségügy terén is. Egyetlen fiát kísérletképen beoltatta a himlő ellen s ezzel jó példával járt elől, úgy hogy az angol főrangúak között valósággal divattá vált a himlőoltás. Ez a nagy intelligenciájú, kiváló

képzettségű nő boldogtalan házasságban élt a férjével, úgy hogy 1739-ben el is vált tőle. 1740-től 1751-ig állandóan Olaszországban tartózkodott és élénk figyelemmel kísérte a politikai és művészeti eseményeket. Törökországi benyomásairól irt naplója levél formában jelent meg, 1763-ban, egy évvel halála után és nemcsak pompás megfigyelőképessége, hanem szabatos nyelvezete és dus fantáziája által tűnik ki. Egyetlen fia roppant kalandos életet élt. Édesapja nem akarta fiának elismerni, hanem azzal gyanúsította a feleségét, hogy Eduard Worthley a lady egy török nagyvezérrel folytatott szerelmi viszonyának gyümölcse. Lady Montaguének ez a gyanú elmérgeszte a házasetét s a válás után egészen haláláig, 1762-ig, tehát közel húsz évig külföldön tartózkodott.

Eduard *Worthley Montague* a típusa a világcsavargónak. Nagyműveltségű, nyugtalanlelkű ember, aki különben erős-akarátú anyját teljesen leigázta. A lady 5000 font sterling évjáradékot kapott válása után a férjétől s ennek az összegnek nagyrészét fia neveltetésére fordította. Az előkelő ifjak nevelése meglehetősen egyöntetű volt a XVIII. század első felében Angliában. Az ifjú Montaguet épúgy, mint a többi nemes ifjút, nevelőintézetbe adták, Westminsterbe, innen azonban háromszor egymásután megszökött. Először egy kéményseprő inasául szegődött, másodszer egy halászmesterrel halakat árult London utcáin, harmadik szökése alkalmával Robinson módjára hajósnak állt be. Ezután személyes felügyeletére egy udvarmestert rendeltek ki, aki sikeresen be is fejezte a nevelését. Eduard Montague életfolyása tipikus az akkori kor szellemére. Az angol úriemberek vagy elzárt és gögös életmódot folytattak, szférájukon alul nem ereszkedtek le, begubózták magukat főúri kastélyaikba, vagy pedig teljesen „globetrotter” életre adták magukat. Montague emlékirataiban néhány szóban elmondja életmódját és annak tanulságait a nagyvilágban. „Németországban a nemes urak birtokain lovaglőleckéket adtam szép várkisasszonyoknak, Svájcban és Hollandiában az eke szarva mellett húztam az igát, Parisban legénykedtem és szórakoztam, Rómában templomok áhítatos csendjében barátságosul öltöttem, Hamburgban Luther tanait hirdettem a szószékről, Konstantinápolyban azonban végre megtaláltam önmagamot.

A Korán igéi mélyen a szívembe vésődtek és felvettem az igaz hitet”. Montague lord tehát Törökországban végre megtalálta zaklatott lelke nyugalmát. Rövid idő alatt teljesen kivetkőzött európai szokásaiból. Szakállt növesztett, török köntöst öltött és bármikor elment hazulról, még fényes nappal is égő fáklyákat vitetett maga előtt, néger inasa pedig utána hordta pompás, keleti motívumokkal hímzett köpenyét. Ennél beszédesebb karképet az angol nagyurak nagy életéről alig lehetne adni.

IV. A GERMÁN DIVAT KIALAKULÁSA

UTAZÁS - LAKOMÁK

Az egykorú fametszeteken, különösen *Dürer* és *Cranach* rajzain mindig azt látjuk, hogy a nép asszonyai a férfiak ruházatához képest rendkívül *egyszerűen öltözködtek*. A leg-hitványabb kóbor muzsikus (Dudelsackpfeifer) is cifra lábravalót, bőróves köpenyt öltött, a parasztleányekről nem is szólván, akik térdhez simuló nadrágban, bőrmellényben feszítettek. Munkaközben kötényt hordtak a kézművesek, még pedig *céhük* szerint különböző anyagú és szabású kötényt, (Schurz) A vargák bőrkötényt viseltek, a kőművesek, pékek, szabók más és más kötényben jártak. Inget ritkán hordtak, *ujjasuk* bőszabású, vállbaszabott (Wams), melyre ugyancsak bő ködmen borult, melyet bőrv szorított le. A széleskarimájú kalap különösen nyáron játszott fontos szerepet, miután a parasztság csudálatos módon irtózott az áldott napfénytől; mezei munkaközben állandóan rettegtek a napszúrástól és még a nyakukra is kendőket csavartak védelméül a nap sugarai ellen. A *pórnők* munkaközben bokorugró szoknyát öltöttek és bőrancu kötényt, ünnepnapon azonban beléjük bujt a hiúság ördöge és a tizenötödik század közepén már a városi

asszonyságok mintájára ruházkodtak. A dámák azonban nagy ribilliót csaptak, s a városi magisztrátusok urai főbenjáró bűn gyanánt bélyegezték meg a pórnók úrhatnamságát. Egy szigorú *törvénycikk* a XV. század végén pontosan meghatározza, hogy: „selymet, bársonyt, arany- és gyöngyékességet, sujtást és finom posztót a parasztnép nem viselhet, csupán olyan posztó-félét, melynek singje fél forintnál olcsóbb”.

A fizetett szerelem papnői, csupán *fejükre szedett köpenyben* jelenhettek meg az utcán, egy 1480-ban Berlinben meg-

Varga a XVI. században
Jóst Ammann fametszete után

Szabómester a XVI. században
Jóst Ammann fametszete után

jelent rendelet alapján. Egy ilyen rendelet szabályozza az *udvari bolondok* és *mókamesterek* öltönyt is, akik hivataluk jelképe gyanánt kacagtatóan furcsa öltönyben jártak. A nép hahotája kísérte ezeket a figurákat, akik torz arcfitoritással, bakugrásokkal emelték külsejük jellegét. Öltözüik rendszerint: Bő ingformájú, öves köpenyből állt, amelynek egyik ujjja éktelenül bő és tarka mintájú volt, fejükön csuklya, homlokukon töltött szövetből óriási szarvak, rajta csengőbongó apró csörgetyűk, kezükben furkósbotot tartottak, s ily módon tartották maguktól tisztességes távolságban a viháncoló, röhögő csöcseléket.

A középkori *utca* képe Németországban — különösen színesnek volt mondható. Színessé varázsolták a már említett

népies alakok. A mókamesterek, zsoldosok, markotányos nők, kóbor muzsikusok mellett itt-ott tisztos alakok tűnődtek föl. Peckes járású kalmárok, méltóságteljes városi tanácsosok, elmerült pillantású tudósok haladtak a nyaranta ölnyi vastagságú porral, ősszel vendégmarasztaló sárral borított girbe-görbe utcák során. A városi tanácsosok, a nagytisztességű magisztrátus urai, akárcsak a céhbeliak, városuk szerinti

Városi bolondok a XVI. században

egyenruhát öltöttek. A kölni magisztrátus tagjainak viselete pld. a XV. században piros-fekete csíkos talárszerű öltöny (*tappert*) volt, a *tudósoké* túlnyomóan *fekete talár*, hosszú, igen bő ujjakkal, rövid mellkivágással, álló gallérral és prém-mel szegett alsórésszel. A XV. század végén és a XVI. század elején a zsoldosok mintájára fölhasították a talárt és a nyak körül prémsíkkal övezték. A *bírák* és *orvosok* pirosban, a *notáriusok* ibolyaszínben jártak.

Valósággal kísérteties színt kölcsönöztek az utcának a gyakran elvonuló menetek, melyek a „boszorkányokat” vitték a vesztőhelyre. A *boszorkánypörök* boldogtalan áldo-

zatait a nagy nyilvánosság részvételével cipelték utolsó útjókra. A menet élén a *hóhér* haladt, hosszú piros talárban, magastetejű fehér süvegben, melyről piros toll lengett. Egyes

Kádár

Bognár

Ács

Borbély

Mesterségek a XVI. században. Jóst Ammann metszetei után

városokban fehér csuklyát öltött a hóhér, melynek gallérja bojtosan végződött, ebben az esetben kék zubbony és piros nadrág volt az öltönye. Mögötte haladtak a hóhérlégények hosszú vörös ingben, kezükben félelmetesen csillogott borzalmas mesterségük jelképe: a karvastagságú éles bárd. Szurokfáklyák csillogtak az éjszakában, s a máglyarakás kékes-

lángja már várta a szerencsétlen áldozatot, aki vérmérséklete szerint ájult közönnnyel, avagy sikoltozó rémülettel haladt a kövel dobálózó, átkozódó, haláltkiáltó tömeg sorfala között. Az egykorú *fametszetek* megdöbbentő hűséggel tükrözik vissza a boszorkányégetés mellett a pestisdúlta városok képét. Ezek az u. n. *pestislapok* a XV—XVI. században nagyon elterjedtek. A pusztító járvány ellen amulett gyanánt viselték ezeket a képecskéket a keblükön a kétségbeesett emberek. A *pestistől* féltek a legjobban a kísértetek mellett a középkori emberek, Isten osto-

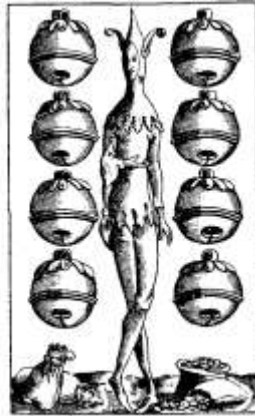
rának tekintették ezt az irtózatot járványt és túlnyomóan szent képekkel ábrázolták, amelyeken Jézus Krisztus és Mária térdén állva könyörögnek az Úristennek, hogy ne bocsássa a pestisnyilakat az emberiségre, amely ebben az időszakban bűnökkel teljesebb, mint valaha. Egyebek közt egy nagy szenvedély kerítette hatalmába az embereket ez időtájt, egy oly szenvedély, amely mindmáig is pusztít közöttünk és szedi áldozatait a legmagasabb köröktől a nép legalsóbb rétegéig egyaránt: a *kártyázás* szenvedélye.

XV. századbeli francia kártya

Olasz okiratokban már a XII. század közepe táján szó esik kártyákról, a XIV. század végén pedig már oly általánossá válik a kártyázás, hogy a pápai ediktumok és királyi tiltó rendeletek egyre-másra igyekeznek gátat vetni ennek a káros szenvedélynek. A „*Landsknecht*”-ek különösen hódolnak a szerencsejátéknak, s így történik, hogy hamarosan átmegy a kártyázás a nép legalsó rétegeibe is és *nép szenvedéllyé* válván, rákfenéjévé lesz a nép testének. A *kártyákat* eleinte kézzel rajzolták és festették vékony falemezekre, csakhamar azonban a sűrű keresletet kielégíteni óhajtották a kártyafestők és nagyban állították elő ezeket a „becses” lapocskákat.

A XIV. század vége felé Németországban már *fasablónokat* készítettek, melyeknek kimetszett felületén a rovátkás rajzokat színes festékkel töltötték ki és ily

*Játékkártyák a XVI. századból
(A párisi Bibliothèque royale-ból)*

módon sokszorosították, azaz nyomtatták a kártyalapot. Ez a képnyomtatás egyik első kísérlete. A ránk fennmaradt első kártyák a XV. századból valók. Technikájuk primitív, kezdetlegesen rikító színezésük szinte hihetlenné teszi, hogy Dürer és Cranach Lukács korában készültek, de éppen gyerekesen naiv kivitelük teszi e

kártyaképséket a népművészet becses dokumentumaivá. A nyilvános *vásárokon*, melyek a középkori durva ízléshez mértén nagy hejehujával folytak le, sátrak alatt árulták e kártyákat, melyeket a paraszti nép becses kincsek gyanánt

Német kerek-alakú játékkártyák a XVI. században
(A párisi Bibliothèque Nationale-ból)

vásárolt. A *búcsújáróhelyeken* a már említett szentképeket árulták, melyek pestisamulettül szolgáltak, s egyéb betegségek, szemverés, kísértetjárás elől voltak hívatta jámbor viselőiket megvédeni. A köznép a bűnbocsánat elnyerésének zálogául a búcsúkon szentképeket vásárolt, s ezeket, a különböző bibliai jeleneteket ábrázoló képeket, melyek többnyire fametszetek, imakönyveik belső lapjaira ragaszt-

gatták. Ilyen vallásos tárgyú fametszet ezerszámra maradt ránk. Érdekes, hogy a XV—XVI. századbéli piktorok saját koruk ruháiban ábrázolták a biblikus alakokat is.

Lukas Cranach: Judith
(A bibliai Judith XVI. század eleji előkelő német hölgyként ábrázolva)

Weigel, nürnbergi fametsző könyvében elragadó szépségű, szinte komor fenségű nőalakokat jelenített meg. Ez a könyv 1577-ben jelent meg Nürnbergben és a *női kispolgári* viselet hü képét mutatja. Bámulatos az a tisztaság, mellyel a mester a német városok kézművescéhének asszonyait felruházta. Egy-egy ilyen *danzigi, lübecki, vagy augsburgi*

iparosné képében a céhek *öntudatát* látjuk, szinte klasszikus példában kidomborítva. A *danzigi* aranyművesné testhez álló, vállra feszülő galléros posztóruhájában, csipkebodros feszes állógallérjával, fekete bársonykalpag jávai szinte Stuart Mária-ra emlékeztet. Csupán a keskeny kötény mutatja, hogy a dolgozó néposztály köréből kerül ki, épúgy, mint füles fejkötővel ellátott társnője: a *kölni var gané*, akit csak az külön-

Nürnbergi ruházat 1500 körül
(1. Templomi ruha — 2. Házi ruházat — 3. Városi kijáró — 4. Bálsruha)

böztetett meg a kölni patrícius asszonytól, hogy az utóbbi bő köpenyegét kerítette magára és ruhájának dereka aranyzsinórokkal és ékköves gombokkal díszes. Az augsburgi *órás-mester* felesége vállnál buggyos, könyökig érő ujjú harangszabású köpenyében, homlokára simuló főkötőjében megállja a helyét az augsburgi patrícius hölgy mellett is, ki osztályának kiváltsága szerint aranyvirágos brokátkötényével, gyöngyével fonott fejkötőjével, aranyláncon fityegő tükrével, ollójával a polgári jólét magaslatáról tekint le a cselédlányokra, akik a nép legsós rétegeinek viselete szerint igen

egyszerű anyagú, de az iparosnék ruhaszabása szerint igazodó kerekalléros derékban jártak. Szoknyájuk azonban bokáig érhetett csupán, s a bársony- vagy selyemgalanddal való ékesítés époly tiltott gyönyörűségszámba ment, mint a pruzsliknak zsinórral, gombbal való ékesítése. A cselédlányok, szolgálóasszonyok télvíz idején facipőben, a többi évszakokban mezítláb jártak. A cselédek többnyire farúdra

Bajor főúri ruházatok XVI. századi kéziratban levő miniatűr-kép után

aggatott láncon csüngő vedrekben hordták a vizet a messzi kutakból, lévén a vízhordás a középkori háztartás legfontosabb és legterhesebb munkája!

A XVI. századbeli *lakberendezés* nagy vonásaiban megegyező a jobb polgári (*patricius*) és iparos háztartásokban, csupán a díszítés módjában és a bútorok anyagában találunk eltérést. Ép úgy, mint a szolgálólány ruházatának szabása főbb vonásaiban megegyezik úrnője ruhájának alapvonásaival, ehhez hasonlóan egyszerű alkotásúak a két támaszon és lábon nyugvó asztal, a fal mellett körül futó padka, a menyeges ágy s a falakon függő polcok. Az a lépcsőfok,

amely az úri élet ormára vezet, csupán a vagyoni viszonyokhoz mérten fokozódó *fafaragásban*, a drága szövetekkel való párnázásban s a színes szövetekkel kirakott festett ablakok szivárványán jelenik meg előttünk. Egyébként gerendázott a zsellérekunyhó mennyezete épügy, mint az első szenátor uri lakosztálya.

A *németalföldi* iskola mestereinek alkotásai elvezetnek

/. Ferdinand arcképe Beham metszete után (1521)

bennünket a nép legalsó rétegei közé, kocsmákba és parasztházakba. Hü rajzát mutatva a XVI. századbeli korcsmahelyiségeknek, aminők nemcsak Németalföldön, Németországban, de Angliában is találhatóak voltak.

A renaissance korban nagyban pusztított az íszákosság s az asszonyok majdnem olyan mértékben ittak, mint a férfiak; épen nem meglepők tehát az említett korcsmai jelenetek, helyekben az asztalnál poharazó társaság legnagyobb része asszonynépből áll. A színes ablakok alatt ülő nők tipikusan szárnyas hollandi fejkötőjének fehérsége kedves összhangba olvadt bőűjű ingválluknak habos gyoicsával, némely asszo-

nyon sötétszínű pruszlik és szávráncos szoknya ékeskedett. A jelmondatokkal teli falon lándzsás „Landsknecht”-eket ábrázoló festmény látható, a szoba mennyezetéről pedig többnyire madárkalitka csüng alá. Az asztalon levő fémkancsóban édes bor piroslik, a szélső asztalon tálak hivalkodnak. A nyitott

Német Landsknecht markotányosnővel

ajtó mellett táncoló asszonyokat Bacchus szelleme ihlette meg s ha összevesztek, a gondos apa vagy férj hideg vízzel teli csajkával hűti le szenvedélyüket. A *férfiak* egyöntetű fekete sapkát öltöttek, nadrágjuk és zekéjük különböző színű posztóból volt szabva.

A bort annyira kedvelték ebben a korban, hogy már kora reggel ez volt az italuk, a mai kávé vagy tea helyett. Társas összejöveteleiket a nép alsóbb rétegei a füstös kocsmában tartották.

A németalföldi festők előszeretettel festették meg a népelet alantasabb mozzanatait és így a holland festészet remekei mély betekintést engednek az utókornak a XVI. és XVII. század szokásaiba és erkölcséibe.

A következő évszázadban *Rembrandt* isteni szépségű pikturái a legtarkább népet egyesítik egy-egy vásznon. Kaftános, kúpos süvegű zsidók, négyszögű magas, prémsapkás

J. van Hemessen: Leder társaság. Németalföldi népviselet

parasztok, odább kockavető katonanépség, minden él, lélezkik a nagy mester vásznán! ...

*

* *

A *frankfurti* és *kölni* asszonyok, ellentétbe *helyezkedve* a *strassburgvidéki* nőekkel, szoknyájukat mélyen letolták a derekuk alá és feszes, igen hosszú és merev fűzőszerű *derekat* viseltek, amely az alsóruhára simult és a hason négyszögletű ékességben végződött.

A *flamand* és *németalföldi* nők egy tipikus ruhadarab-

jához érkeztünk el, amely egyéni, soha nem látott furcsaságával párját nem leli a divat történetében. A *huiken* nevű bőrácú köpeny ez a ruhadarab, mely a fejtetőn nyugszik és a háton, vállon leomolva az egész alakot beburkolja. Ez a köpeny valamivel rövidebb a szoknyánál és legjellemzőbb sajátsága az a *gombaforma*ju, fából, elefántcsontból,

/ Amman: *Hollandi női viselet a XVI. században*
 „*Dame houppée*”, huikenköpenyben, aranygomba-
 ékesség a homlokon

vagy nemesfém-ből készült csatt, amely a hűiként a homlokra erősíti. Ezek a köpenyek 1030-ban kerültek legelőször forgalomba *Belgiumban*, mikor *Liège* városában nagy sáska- és légyjárás pusztítván, az asszonyok ilyen módon védték meg orcájukat a kellemetlen csípések elől.

A *hűiken* bősége a Hanzavárosok dúsvagyonú patrícius hölgyei között mindinkább növekszik s a *Hamburg*, *Bréma* és *Lübeck-i* nők ékkövekkel kirakott aranygombákkal szorították le ezeket a köpenyeket a homlokukon illetve fejükön. Németalföldön átutazgató franciák ámuló szemekkel nézték

ezeket a nőket és elnevezték őket „dame huppée”-nek, földudorított *ruhájú* hölgyeknek. A könnyed gráciáért rajongó, légies termetű francia nők azonban bármennyire szerették is az ujat és szokatlant, ezt a furcsa köpenyt csak messziről bámulták, s ezt a divatot nem tették magukévá.

A XVI. századbeli németalföldi *iparművészet a fafara-*

J. Amman: Németalföldi nemes hölgy a XVI. században
Zárt huikenköpeny esős időben

gast tekinti főfeladatának, Faragott bútort a legegyszerűbb holland parasztházban is találunk. A hollandusok a vászonneműeket *préssel* (mángorlással) varázsolták bársonysimává. A mosás és simítás rendkívül fontos, szinte szertartásosan komoly művelet volt Németalföldön, ezért a már említett *fehérneműprés* dúsán faragott állványon állt, fenyőfából készült és a háztartás egyik legfontosabb tárgyának tekintették. U. n. *Rubens-széket*, vagyis magasülőkéjű, alul kétszeresen megtámasztott lábú, alacsony támlájú széket, minden hollandi házban találhattunk a XVII. század elején,

éppúgy, mint egy u. n. *pólyázószéket*, amelynek széles ülőkéje a gyermekszoba különböző céljait szolgálta.

1620—1630 táján, Van *Bässen* és Van de *Velde* híres művészek együttműködésének gyümölcse gyanánt, csodás műalkotásokkal gazdagodott a németalföldi iparművészet. Van *Bässen* építőművészete a hollandi *későrenaissanceot* teremtette meg. A *termes* építkezési mód még a legegyszerűbb

Lukas Cranach: Három leány képe

néposztályoknál is használatos, mert a tisztaságkedvelő hollandus mindenkifelett valónak tartja a friss levegőt és a *térbeli* függetlenséget. Hatalmas bútoraik, nehéz kandallóik, az óriási szekrények egy ideig ismeretlen, még bölcsőjében ringó iparművészet első nyomait mutatják: az *esztergályozás* első kísérletei a XVII. században tűnnek föl Hollandiában.

Egy igen figyelemreméltó vonás tűnik föl a németalföldieknél a XVI. és XVII. században, és ez: az állatok iránt való nagy szeretet. A *majmot* a legkedveltebb háziállatnak tekintik és tengerentúlról nagy tömegekben hozzák be

Hollandiába. Ezek a groteszk állatok főszerepet játszanak a legelőkelőbb háztartásokban is, lakomák alkalmával az asztalnál lábatlankodnak a *kutyákkal* egyetemben, amelyek még azt a kiváltságot is élvezik, hogy — a *templomba* is bemehetnek. Egyes szenátorok, vagyis inkább — szenátornék — három-négy vakkantó ölelbel a karjukon, telepedtek le ima-

Hans Holbein: Gisze György kereskedő arcképe

székükre és nem egyszer megtörtént, hogy ezek az állatok az egyházi szertartást is megzavarták.

*

A német *színművészet* a XV. század legvégén kezdte szárnyát bontogatni. Bibliai játékok, *misztériumok* és *moralitások* tűntek föl és a közönség valóságos búcsújárást rendezett ezekre a helyekre. A színelőadások mindig szabad ég

alatt folytak le, a színpad primitív deszkatákolmányból állott, amelyre durván összerótt lépcsők vagy létrák vezettek. A vidámság jegyében folytak le ezek az együgyű játékok. Az olasz harlekin, a lisztesarcú Arlecchino „Hanswurst” paprikajancsivá változott és a szilaj, olaszos temperamentum

Hans Holbein: Bázeli polgárasszony

nehézkés élcelődésnek, németes agyafúrtságának adott helyet. Wolfram von *Eschenbach*, Gottfried von *Strassburg* és Walter von der *Vogelweide* gyöngéd szerelmes dalai feledésbe mentek, és a lovagkor poézise helyett rusztikus erőteljesség lépett előtérbe, a farsangi éjszakák végnélküli mulatozásba fulladtak, s mindenek középpontjában egy vidám szívű, könnyű életfelfogású poéta állott, *Hans Sachs*, a költőcsizmadia, aki könnyedén csengő rímeivel és csípős humorával belelopta magát kortársai szívébe. Eleinte úgy dalolták

ezeket a rigmusokat, mint a mai kabarék szólistái, díszletek nélkül és szabadon csapongó stílusban. Hordók tetejére állított emelvényeken, korcsmák asztalán, nagyúri várak ivótermében. Amíg minden várnak, úri kastélynak megvolt az *udvari bolondja*, csörgősipkás, tarkaruhás kópélegénye, vagy fürtös-hajú dalosdiákja, addig nem igen érezték az emberek a nyil-

B. Strigel: Cruspinian János és családja

vános színelőadások hiányát. Később azonban már a nép is követelni kezdte a jogait, a templomi karének nem elégítette ki a polgárok szórakozási hajlamát. A passziójátékok túlságosan komoly színezete az amúgy is borús hangulatú középkori embert még nyomottabb kedélyűvé tette. A megújulás szelleme azonban a XV. század végén Németországban is utat tört és a mai ízléshez közelebb álló színészi produkciók mind gyakoribbakká válnak. Egy olasz vígjátékíró, *Guarini*, a közönség szájaíze szerinti durva komédiákat tákolt össze, amelyeknek legfő erénye az volt, hogy a részegség dicsőítése

és trágár szójátékok játszották benne a főszerepet. Asszonyok megvesszőzése és egyéb épületes jelenetek váltakoztak ezekben az olasz komédiákban, melyeket megfelelő durva hangnemben ültettek át német nyelvre. 1650 táján már rendszeresítik a színelőadásokat és egy *Gryphius* nevű grossglogau-i poéta valóságos nagyüzemet létesít, amely a német színpadokat rossz színdarabokkal árasztja el. Ezek a drámák érzelgős és dagályos nyelvezetükkel természetellenesen hatottak, mert már nem a Hans Sachs-féle rusztikus modorban íródtak, hanem álpátosszal, színfalhasogató jelszavakkal teljesebb és a közönség ízlését helytelen irányba terelték. A színészek éktelenül telimázolták az ábrázatukat ríktó festékekkel és veszett ugrálással, kurjongatással, visszataszító mozdulatokkal töltötték be a világot jelentő deszkákat. Túlharsogták egymást, bukfencet hánytak a tarka papírossal, festett rongyokkal ékesített színpadon, a közönség pedig agyonkacagta magát ezeken a bárgyúságokon. Egykorú följegyzések szerint: „A színészek teli torokkal ordítanak, a szavakat úgy ejtik, mintha gombóc volna a szájukban, olyan peckesen sétálnak, mintha nyársat nyeltek volna és a szemüket állandóan az ég felé emelik”.

1669-ben előadják Corneille „Polyeuct”-jét német fordításban és ezzel egy csapásra megváltozik a német színpad jellege. Azután sorra kerülnek Molière vígjátékai, melyeket egy vándor-színésztársulat egy *Magister Weltheim* nevű igazgató vezetése alatt a nagyobb német városokban, a közönség élénk érdeklődése mellett, elég jó előadásban hoz színre.

Rövid idő múlva már keresztül-kasul járták az országot ezek a társulatok és eljutottak Bécsbe is. Egy *Straniczky* nevű színész 1708-ban színtársulatot alakított, amely bajor és salzburgi tájszólásban bohózatokat adott elő. A vidám bécsiek el voltak ragadtatva Straniczkytól és csak úgy özönlöttek az előadásokra.

Az *utazás* a legnagyobb nehézségekkel járt a XV. és XVI. században. Magyarországon nem szívesen mozdultak ki az emberek télvíz idején, nyáron viszont kinek volt ideje

utazgatni? A földet művelni és a török martalócokkal viaskodni, ez töltötte be a magyar ember életét. A messzi Drinápolyba, a török hódoltság alatt, sűrűn hurcolták el magyar véreinket, de bizony leginkább gyalogszerrel haj-

*B. Strigel iskolája: Fiatal férfi képe
Nyakbodor és Rembrandt-kalap*

tották a boldogtalanokat láncrafűzve, mint az állatokat, városról városra.

A nagy urak, az erdélyi mágnások, nagynéha fölcihelődtek, hogy az osztrák császár udvarát, a „bétsi” Bur got megbámulhassák. Ilyenkor hetekig utaztak, nagy, nehézkes batáron, váltott lovakkal és alig szakadt ki a kezükből a boros butéllia. Túlnyomóan hideg ételekkel éltek az ilyen hosszas utazások alkalmával, mert az országutakon levő *csárdák* tolvajok és ledér nőszemélyek búvóhelyéül szolgáltak:

tisztes urinép alig merészkedett ezekbe a „becsali csárdák”-ba. Csak úgy foghegyről beszélt a csárdás az úrihintók kocsisával, hiszen fekvőhelyet, meleg ételt úgy se kínálhatott a nagymódú vendégnek. Akit a rossz sorsa mégis elvezetett ezekbe az útszéli kocsmákba, az többnyire pénz nélkül távozott, mert a kockajátékosok és hamiskártyások kifosztották s gyakran ráadásul még el is verték.

A kockázás és kártyázás szenvedélye időnkint annyira elfajult, hogy a játékosok egész pénzüket, sőt egész birtokukat „kockára” tették, és így egész domíniumok úsztak el ezeken a tarka kártyalapocskákon, vagy faragott kockákon. Annyira vitték a játékmániát, hogy nemcsak a birtokaikat, hanem asszonyaik ékszereit, sőt néha még a feleségeiket, vagy leányukat is „föltették” egy-egy kártyalapra. Ilyenkor, mikor a játék már nem „babra ment”, a halálos szenvedély kiült az arcra, eltorzította, szinte emberi formájából is kivetkőztette a játékosok ábrázatát és akárhányszor gyilkossággal végződött. Képzeltető, hogy az ilyen alakokkal egy fedél alatt együtt lenni, a rendes, jobbfejta utasoknak, különösen hölgyeknek felette kínos volt és hogy ezt a veszedelmet lehetőleg kerültek.

Úriasszonyok, ha a megyegyűlések alkalmával néha elutazgattak a komitátus székhelyére, az útbaeső *kolostorokban* szálltak meg. A kolostor fejedelemasszonya féltő gondal ügyelt arra, hogy tisztaság és kényelem fogadja az úri vendégeket, akik pénz helyett borral, búzával és pecsenyével hálálták meg a vendéglátók jóságát.

Külföldön sűrűbben utazgattak az emberek. Franciaországban szívesen mentek a tengerpartra üdülni, bár nem annyira a sós tengeri vizet, mint inkább a levegőt kedvelték. *Navarrai Margit* királyné minden esztendőben fürdőbe utazott, *Spaaban* például hat hétig szórakozott a szép királyasszony, kora délutántól késő éjszakáig táncolt és a zenés vízi ünnepélyeken díszes jelmezben trónolt hattyuformájú gondolájában. Ilyen fürdői utazás előkészületei hónapokig izgalomban tartották az udvar népét, mert az ágytól kezdve a fürdőkádig mindent magukkal kellett hozniuk a vendégeknek. Valóságos karavánok vonultak végig nyaranta a országutakon, ekhós szekereken bénákat szállítottak teljes ágyfelsze-

relésükkel egyetemben, az üveges határookban pedig az előkelő dámák és urak utaztak.

A közbiztonság Németországban volt a legrosszabb.

Német kancsó a XVI. századból

A néphitben különösen a hírhedt Spessart csárdáról terjedtek el babonás mondák. A nürnbergi, drezdavidéki és osztrák fogadók valóságos rablótanyákhoz hasonlítottak. Sokat beszéltek egy Bécs környékbeli kocsmárosról is, aki az udvarán álló kútba fojtotta pénzes vendégeit. Egy másik ilyen rablóvezér, aki fogadói minőségben szerepelt, leitatta gyanút-

lan szálló vendégeit s csapóajtón földalatti szakadékba lökte őket.

Nem csuda tehát, ha az utasok inkább hetekig tengelyeztek és kocsijukban háltak, semhogy az életüket kockáztassák. A *francia* vendégfogadóknál biztonságosabb volt az emberek élete, a tisztaság és kényelem is nagyobb volt. Egyes helyeken valósággal „királyi fénnel övezték a vendégeket”, igaz — hogy ki is üritették alaposan a pénzes tarsolyukat. A *svájci* szállodák jóhíre, úgylátszik, a későbbi századokban fejlődött ki, a XV. és XVI. században még ezek is hírhedtek voltak a — tisztátalanságukról. *Olaszországban* pompás malvásiai borokat szolgáltak föl és kitűnő muzsikával szórakoztatták a vendégeket, az étkezés azonban méregdrága volt, a kiszolgálás rendetlen és leírhatatlan szenny fedte az ágyneműt és a főzőedényeket. Egy közös bográcsban tálaltak a vendégeknek, akik az ujjakkal halászták ki a falatokat.

Ebben a korban a szó szoros értelmében agyonették és itták magukat az emberek. A fejedelmek udvarában és a nemes urak váraiban legfőbb foglalkozás béke idején az eszemiszom és a hejehuja volt. A lakomázásnak úgy nekiültek, mint valami nagy munkának. A pohárnokok és étkefogók foglalkozása igen fontos munkakörszámba ment. Az erősen fűszerezett ételek megkivánták a bőséges italt. Temérdek spanyol bors, ánizs, szegfűszeg, köménymag és fahéj fogyott el a konyhán, mennél maróbb az étel, annál pompásabb borkorcsolya, s a gazdaasszonyt dicsérte, ha a vendégek a töpörtös pogácsára akószámra itták a bort. A részegség nem volt szégyen, sőt egyes helyeken csak az ment úriember számba, aki legalább kétszer hetenként a sárga földig leitta magát. Ma múzeumi dísz tárgyak azok a hatalmas ötvözött arany és ezüst billikomok, melyeket hajdan őseink egy hajtásra kiürítettek. A magyar nemes úr bírta az italt, s az asszony nép se félt a „konty alá való” tüzes italból jókat kortyantani, részegre azonban nálunk még se itták magukat gyakran. A németeknél a tizenhatodik század végén a mértéktelen ivás úgy pusztított, mint a betegség. A „német ivási rendszer” egykorú krónikák szerint abból a felfogásból indult ki, hogy az ittasság az emberi szervezetre feltétlenül jó hatást gyakorol és a szellemi tulajdonságokat fölfokozza, illetve az agy

működését helyes irányba tereli. Ha valaki egy koccintást visszautasított, halálosan megsértette a szomszédját. Véres kardpárbajok és gyilkosságok estek egy-egy ilyen visszautasítás miatt. Hihetetlen mennyiségű sört, bort és pálinkát fogyasztottak lakodalmak, keresztelők és halotti torok alkalmával. Minél nagyobb tiszteletnek örvendett a vendég, annál nagyobb dáridót csaptak a kedvéért. Volt rá eset, hogy

Lakodalmi menet a XVI. században

két hétig ki se józanodott a tisztelt vendégkoszorú, s hogy urak és dámák a földön hemperegtek szilaj, italos kedvükben!

A XVI. század második felében annyira elterjedt a mértéktelen ivás Németországban és Itáliában, hogy messzelyeket üritettek ki egy hajtásra, s a nők valósággal belebetegedtek abba, hogy férjeik kényszerítésére egymásután kellett kiüriteniök a boros serlegeket. *Luther Márton* hiába hirdette a szószékről az ivás káros voltát, az emberek türelemmel végighallgatták a beszédeit, aztán vígan folytatták az italozást.

A *gyomrukkal* is valósággal kultuszt üzték ebben a korban az emberek. Magyarországon különösen a vadat és a malachúst kedvelték; a kolbászt és szalonnaféléket erősen fűszerezték. A finomabb tésztákat leginkább Erdélyben készítették ínycsiklandó módon ánizzsal, szegfűszeggel és török szőlővel fűszerezve és illatosítva.

Olaszországban a halak és pástétomok divatoztak, *Anglia* a puddingok hazája volt már a XVI. században, *Franciaországban* a vadat és szárnyast kedvelték. A „Lajosok” udvarában mesteri tőkélyre vitték az udvari szakácsok a különböző mártások, levesek és ételek készítését. *Németországban* egy-egy ünnepies alkalomkor százsámra hordták föl a fogásokat s az emberek megpukkadásig ettek. Marha- és sertéshús, vaddisznó, szarvas- és nyúlpecsenye, nyársonsült szárnyas, borban áztatott fácánpecsenye, halak, rákok és csigák díszítették az étrendet, a sajtról és süteményfélékről nem is szólva.

V. A GERMÁN BAROK

A XVII. század hajnalán szinte teljesen elkülönített világban élnek a németországi és a hollandiai népek. A francia ízlés könnyelműségétől tartózkodnak, borongós, komorságra hajló lelkületük nem tudja magát a frank szellem sziporkázó és felszínes légkörébe beleélni.

A német városok céhrendszere szigorú keretekbe foglalja a munkát. *Augsburg, Nürnberg, Lüneburg, Leipzig* ötvösműhelyei a bárók ízlés jegyében állnak s az európai ötvösművészet legszebb kincsei ebben a korban *Jamnitzer, Hans Pesolt, Jonas Silber* és *Heinrich Eichler* keze alól kerülnek ki. A finoman cizellált ötvösmunka ennek a kornak legbecsesebb kincse és asztaldísz, ékszer és fegyverdísz gyanánt szolgál.

Az olasz *barokkművészet* különösen a holland építési stílusra volt nagy hatással. A németalföldi építészeti és bútorigar könnyen áttért a renaissance ízlésről a levegős, hatalmas dimenziójú barokstílusra. A nehéz pompájú barokcirádákat szívesen alkalmazták a díszítési túlhalmozást módfelett kedvelő hollandusok.

*Rubens*től indult ki a németalföldi stílus. A holland

és flamand interieurökben fejlődött ki a finomvonalu, szellemes barokstíl, amelynek legszebb példáit láthatjuk még ma is Antwerpen és Hága nagyúri otthonaiban.

A *holland ízlés* és népszokások egyik avatott ismerője *Bosse Ábrahám*, az egykorú festő, aki pompásan egyéni festményekben örökítette meg a XVII. századbeli hollandi interieur rejtelmait. A lakások bútorzata

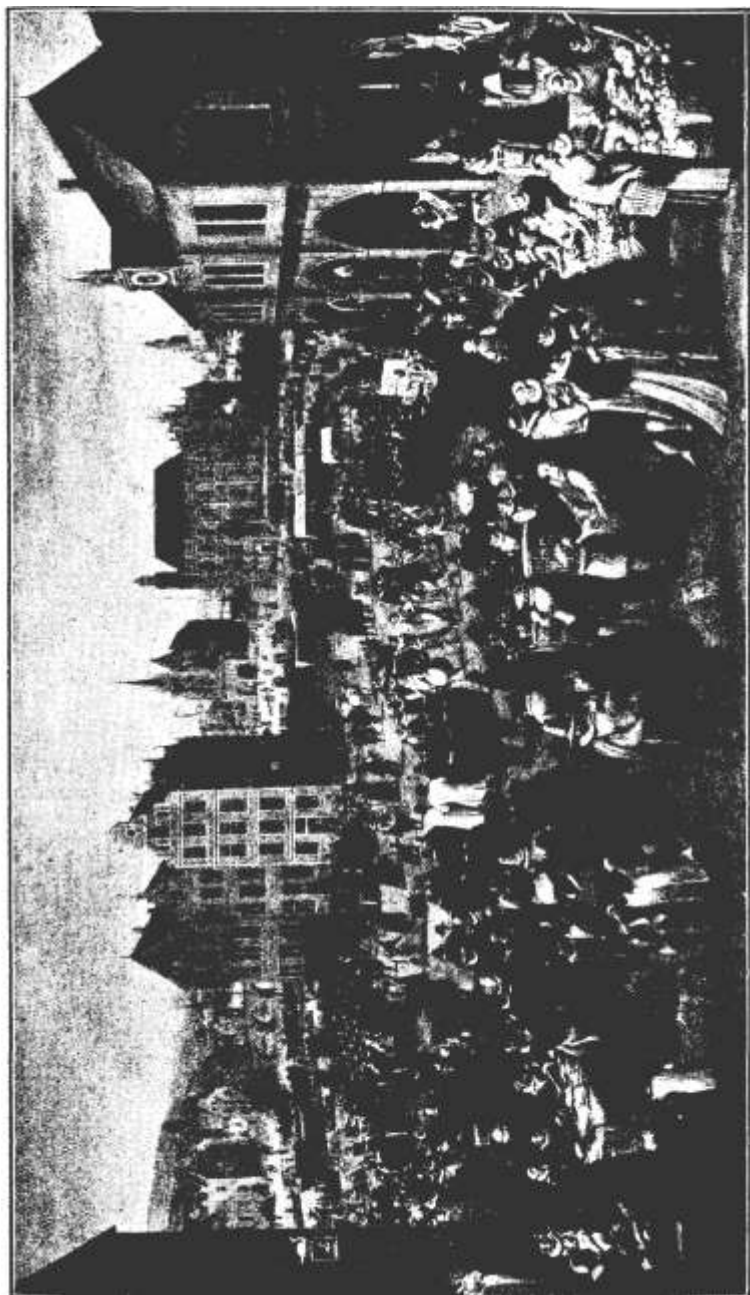

Asztaldísz
a XVII. századból
(flamand)

kínosan tiszta és a neveltségességig aprólékos. Ezekben a vastag szőnyegekkel párnázott barokstíli patrícius-lakásokban az egyedüli mindenható; a *rend* és kínos tisztaság. Az ember úgy érezhette magát ezekben a lakásokban, mintha minden oldalról kémlő szemek figyelték volna. A „*Júdás*” nevű ablakszem, amely visszatolható fatáblájával akémlőlődő és hallgató asszonynép kedvét szolgálta, ebben az időben jött divatba és elrejtett, csak beavatottak előtt ismert mivoltában nagyban hozzájárult egy bizonyos hípkritikás kifejlődéséhez.

A *labirintus* (útvesztő) ugyancsak a barokizálás elfajulásának tekinthető. Minden nagyobb polgári háztartás kertjében ott található a téglából, néha terméskőből épült miniatűr város, melynek várörendszere, apró boltívei és kanyargós utjai a házigazda gyönyörűségére szolgáltak. A vendég kétségbeesetten bolyongott ebben az útvesztőben, egészen addig, míg a háziasszony vagy gazda kacagva ki nem vezette a labirintusból.

A XVII. századbeli holland társadalmi életnek igen fontos tényezője a „*Figaro*”, a *borbély*. Ezek a virgonc legények a műveltebb társadalmi osztályokkal való állandó érintkezés folytán bizonyos intelligenciára tettek szert és a borbélyműhelyek berendezése inkább hasonlított egy tudós dolgozószobájához, mint a haj nyírás színteréhez. A borbély rendszerint divatosan, francia ízlés szerint öltözködött és vendégei számára az eleven divatlap szerepét játszotta. Térdnadrágja buggyos, mellénye vállrojjtal ékes, nyakbodra

Hendrik van Steenwijk: Valsirder

csipkés és idres-fodros. A falakon csinos ollók, beretvák, faragott fapalcokon a férfiszépség üvegcsékbe rejtett titkos szereit s az üzleti leleményesség gondozott és csillogó szerzői mellett a költészet játszi hangszere — *a lant*. A mosdótál mellett, — amely a holland tisztaság és jómódúság jelképe gyanánt a jobb borbélyoknál rendszerint színezüst ötvösmunkából készült — ott látható a *földgömb*, amely

Cornells de Vos: Családi arckép. A „malomkerék”-nyakbodor túlzásai

az alchímia és bölcsék kövének klasszikus korában számos polgári háztartásban is fellelhető volt.

A holland intérieur legfontosabb kelléke a hálószoba. De nem ám a csipkés, illatos, aranymennyezetes, finom festményekkel ékes, világos és derült francia otthon, hanem a németalföldi borongós életfelfogáshoz mért ólomkarikás ablakú középkori hálóterem. Ez a komor, méltóságteljes terem, melynek egyedüli díszé a falon függő velencei tükör, nehéz faragott tölgyfabútorával, sötétbíbor függönyeivel a tisztaság polgári házasságát temploma. A hímzett ágytakaró fölött ott díszleg a házasság diszkrét jelképe gyanánt a két fejpárna. A holland polgári szokásnak megfelelően a háló-

terem volt a lakodalmas népszokások intim helye. Ide vezették az újdonsült menyecskét síró barátnői, itt látta el jótanácsokkal valami bőbeszédű öreg néni, s a remegő menyasszony rózsákkal, liliomokkal telehintve, itt várta meg az ágy előtt, alacsony széken ülve, ölbetett kézzel, lesütött szemmel a vőlegényét.

A XVII. századbéli holland divat és polgári élet leg híresebb ecsetelői *Rembrandt, van der Heist, Frans Hals,*

*Wenceslaus Hollar: Fiatal angol nő férfikalappal,
keményített nyakboddorral 1642-ből*

Pieter de Hoogh, van der Neide, teljesen egyén felfogásban tárják elénk Hollandia virágkorát. A *holland női divat* legfontosabb ismertető jele a keményített *nyakbodor*, melyet a konzervatív holland dámák változatlanul átvettek a középkorból. Kimenőre széles, vertugadinos szoknyát, télen nagy felleghajtó köpönyeget és apró prêmes karmantyút viseltek, melyhez furcsán illett a széles sárga *szalmakalap*. Ezt a kalapformát az angol nőktől vették át a németalföldi asszonyok, s hogy nem volt valami kiválóan ízléses ez a fejdísz, azt *Vecellio* bizonyítja, mondván: „a szalmafonatú angol kalpagok *feldfordított mosdótálhoz hasonlatosak*”.

1630 táján már közelednek a hölgyek a francia ízléshez.

A francia ízlés utánzása azonban kevésbé sikerül a XVII.

század első felében a tenyeres-talpas, nehézkes, tejképű hollandi nőknek, csupán habfehér bőrük érvényesül pompásan a francia ízlés szerint mélyen kivágott báli köntösben. A *bálsruha* — *vertugadinos* széles szoknyából áll, melyet hosszan leomló sötétszínű köpeny fog körül hátulról, széles brabanti csipkegallér és kézelő díszíti a rövidke derekat, a hajban pedig pávatoll vagy művirág ékeskedik. Igen távol áll ez az egyszerű öltözék a raffineriától és a spanyol divat

W. Hollar: Antwerpeni nemes asszony 1647-ből

beköszöntéséig a szelíd erkölcsű, nehézvérű németalföldi nő különben sem hajlandó a kacérkodó cifrázkodásra. Amsterdam csatornáin a tovasuhanó gályákon merev nyakörvös, lesütött pillájú hölgyek üldögéltek, kezükben hímes keszkenő, vagy finom iniciálás imádságos könyv. Az egykorú festményeken, melyek viziünnepélyeket vagy vásárlási jeleneteket ábrázoltak Amsterdam csatornás utcáin, csupa állig nyakbodorba bujtattott, bőköpönyeges nőt látunk, akik a németalföldi nehézkeség és kínos tisztaság megtestesülése gyanánt hatnak.

A XVII. század közepén, midőn a Münster-i béke alkalmával rengeteg idegen csődült Hollandiába, terjedni kezdett a nyugateurópai raffineria és fényűzési hajlam. A jámbor németalföldi nők már nem elégitik ki a világgjárt hollandus

gavallérok kényessé vált ízlését. Egyes szép asszonyok, talán francia, talán angol példa után indulva, ravaszkodó művészetel ápták szépségüket. Már látunk holland *kurtizánokat*, akik vakítóan fehér bőrüket kedvező keretbe helyezve, fényes lakásukban gyöngéd színű selymekbe öltöznek. Fehér, vagy halványkék selyemruhájukra hermelinszegélyű violaszín vagy vörösbársony nyitott köpeny borult, frizurájuk apró szalagokkal ékes és gyöngyökkel volt teleszórva. E kurtizánok lakása

W. Hollar: Strassburgi leány,
gömbalakú prémes sapkával 1647-ből

fényűző, a francia ízléshez közeledő, a kandalló márványoszlopokon nyugszik, az ágytakaró, függöny és szőnyeg rubinvörös bársonyból készül. Az asztalon ezüsttálakban illatos gyümölcs hívogat, topáz vagy kristálykehelyben gyöngyöző bor vár arra, hogy a finomkezü hollandus dáma ajkához emelje.

A *német divat* úgyszólván városenként fejlődött ki, különböző formában. Minden város egyéni életet élt, s a rajnamenti városok asszonyai egész másként öltözködtek, mint az augsburgi, frankfurti vagy sváb nemes dámák.

Hollar, egykorú rézmetsző, kiváló ízléssel és korhűséggel festette meg ezeknek a nehézkes, komolykodó

nőknek a külsejét és a telt, pozsgás orcájukon ülő merevség fátyolán át, a *lelküket* is.

A német női toillettenek a XVII. század első felében két általános ízlésű darabja volt, amelyet egyforma előszeretettel viseltek Svábiában, Baden nagyhercegségben, Tirolban és Németalföldön.

A *prémessapkát* a legkülönbözőbb formában és minden évszakban viselték a német ízlés szerint öltözködő asszonyok;

*W. Hollar: Bécsi nemes asszony,
fején prémes sapkával 1645-ből*

A nyitott, rövidke, bő, zekeformájú kabát, a „*kittel*”, a másik ruhadarab, amely a XVII. században a német nők ruhatárában igen fontos helyet foglalt el. A nemesasszonyok drága prémmel szegélyezték ez a kecsesnek éppen nem mondható ruhadarabot, amely rövidke, nyitott szabása folytán kevés oltalmat nyújtott télvíz idején a hideg ellen s ezért nagy selyem vagy bársonyköpenyt kerítettek a hegyébe, melyet rendszerint csipkesál ékesített. Míg a fejk, a prémessapka, nehézkesen, minden bájt nélkülöző mivoltában igen távol állott a francia ízléstől, a *kölni* asszonyok magassarkú cipellőt viseltek, amelynek hegyes orra, szalagos ékessége a francia ízlés és könnyedség netovábbjaként szerepelt előttük.

Hollar, a piktor és rézmetsző, aki Prágában született és Londonban fejezte be életét, hosszú ideig működött Frankfurtban s Holbein és Van Dyck iskolájában nőtt nagygyá. Megbecsülhetetlen értéket hagyott az utókorra azzal, hogy az egykorú német divatművészet legbecsesebb mintáit tárta elének képein. A strassburgi nők ebben a korban, a pilsenvidéki csehországi nőkkel egyidejűleg főambíciójukat abban lelték, hogy számtalan redőbe varrt szoknyájukat abroncsszerűen kibővítve, annyira kiszélesítették, hogy a szoknya

W. Hollar: Karmantyúk és piperetárgyak 1647-ből

derékmagasságon *felül* egész a hónaljáig ért. A női test formája ilyen módon elégtelenedett, duzzadtnak látszott s minthogy a hasított ujjból kilátszó ingváll dudora léggömb-szerűen fölfúvódott, a női alak nehézkesé és formátlanná vált. A *spreeparti* és a sziléziai asszonyok a XVII. században még nagyban viselték nyakukon a keményített *bodrot*. A *zeke* alatt fűzőszerű derekat hordtak a fiatalabb nők s a menyasszonyság ideje alatt különös gonddal ékesítették magukat. *Nürnberg* és *Strassburg* vidékén nemeskövekkel kirakott, arannyal ötvözött *koronát* illesztettek fejükre a mátkák, s ez a szokás Tirol vidékén mindmáig fentartotta magát azzal a különbséggel, hogy manapság aranypapírból és színespapírból készül a nép leányai számára az egykor vagyontérő drágaköves korona.

A *strassburgi, nürnbergi* és *szász* nők még a XVIII. század derekán is idegenkedtek a francia ízléstől és híven megtartották még hosszú ideig a német divat legjellemzőbb sajátosságát: a *gibeline* vagy *zibeline-sapkát*, amely túlnyomóan nyusztprémből készült.

W. Hollar: Németalföldi úrinő homlok-
tányéros és bóbitás köpennyel 1648 tájékán

A flamand asszonyok ebben a korban — ellentétben a többi népekkel — fölötté erkölcsös *életet* éltek és az arc festését és flastromozását épp oly szigorúan kerülték, mint a csillogó ékszerek alkalmazását. Finom, fehér párnás ujjacskáikat egyetlen gyűrű sem ékítette, s telt nyakuk egyedüli dísze egy szerény gyöngysor volt. Annál nagyobb szenvedéllyel hódoltak a csipkeviselés költséges divatjának. A gyönyörű *brabanti csipke* ekkor élte virágkorát. A fichuk,

a kebel közepén kettéváló gallérok, a nyak körül futó csipkezuhatagok, a „berthe” formájú csipkedíszítés, amely a nyaktól a derékig terjedt, a flamand és brabanti nők legszebb ékesége volt. Ez a pillangósrajzú, pókhálófinomságú fonálból szőtt remekmű, amely ma a múzeumok és királyi paloták

*Rembrandt: Fiatal asszony képe (1634)
Csipkés „berthe”-gallér a ruhaderékon*

büszkesége, a XVII századbeli németalföldi csipke — csudá-
san előkelővé varázsolta a fehérarcú flamand és holland asz-
szonyokat. Lassú, méltóságteljes járásuk, merengő pillantásuk
minden ország asszonyaitól különbözővé tette őket, s a
germán divat elkülönzése, amely a francia bárók könnyel-
műségét megvetette, ebben a korban fejlődött ki. A „Hanza-
városok” komoly asszonyai, a sötét színek felé fordultak.
Az egybeszabott alsóruha, amely még a középkorból maradt

106. David Teniers: *Parascythekulten*

fenn, az egyetlen színfolt a németalföldi asszony komor ruházkodásában. Ez az alsóruha már a XVII. század első felében is piros, élénk-kék, vagy sárgaszínű, s úgy világít ki, mint egy égő pipacs, vagy mályva a sötétbarna, vagy fekete „huiken” alól. A fejkötő, vagy sapka prémje ugyancsak sötét és a hegyesorrú cipő sötét selyemből vagy bársonyból,

*Adriaen Hanneman: Levina de Vriese arcképe
Brüsszeli csipkegallér*

ritkábban bőrből készült. A keztyű világosszürke puha bőrből készült és spanyol formájú volt, tehát kézelős és bebu-
jós. A *spanyol keztyűt* épp úgy mint a fehérenmút, enyhe pézsmá- vagy ámbraillattal szagosították. A németalföldi nő csöndes és elmélyedésre hajló természetének minden gyön-
géségével vette körül a göndörszörű ölebecskét, amely orosz-
lánhoz hasonlóan volt megnyírva. Ez az aprócska oroszlán ott tanyázott a tiszta szobában és a holland nők híres tisztaságszeretete ellenére is, kiváltságos helyet foglalt el a háztartásban.

A *férfindivat*, a francia és germán ízlés különös vegyüléke a XVI. század végén. A *szakálviselés* ebben a korban tűnik föl és a férfias, komoly megjelenést kedvelő német tudósok és protestáns papi méltóságok ennek a divatnak lelkes híveivé szegődnek. A XVII. század közepe táján azon-

Bembrandt: Női arckép strucctollas legyezővel. 1662 körül

ban eltűnik a dús szakál, s a bajusz és a légy formájú szőrpamat az állon a leggyakoribb viselet. A *paróka*, XIV. Lajos befolyása folytán, csakhamar egész Európában elterjedt és mint egykorú képeken látható, a tudós és nagytiszteletű *Mühdorf András*, a nürnbergi Szt. Szebaldus templom prédikátora, épp oly előszeretettel hordta az u. n. „oroszlán-sörény” hajviseletet, mint Stetten Petrus Hieronymus — Frankfurt szabad város magistrátusának tagja — az apró csigákba göndörített vendéghaját, amely a háta közepét verdeste. A *wittenbergai* és *danzigi* egyetemek tudós rektorai a

méltóságteljes viselet jelképeként tartották a hosszan leomló álhajat. A polgári személyek hajadonfővel jártak, mint egy egykorú író gúnyosan megjegyzi, azért, mert „a kalap nem arra való, hogy a fejre tétessék!”

A XVI—XVII. századbeli *germán divat* sajátossága voltaképpen a női divat, de különösen a flamand és holland női divat önállóságában rejlik. A francia divat könnyedsége nem felelt meg a nehézkes germán nők ízlésének és még a XVIII. század elején is megtartották cselekvési szabadságukat, a nagy zsarnok, a francia divat szuggesztív ereje dacára. A nagy összeolvadás, — amely akadályokat nem tűrve kérelhetetlenül lerombolta az önállóságra törekvő nemzetek divattörekvéseit, — a francia fénykor második felében, XV. Lajos uralkodása idején következett be, mikor is uralkodó viseletté lett a francia divat. A germán divat eltűnik és helyébe lép a könnyed eleganciára törekvő francia ízlés, melynek egyedüli méltó képviselője azonban mégis csak a francia nő marad. A nehéz léptű és erős csontrendszerű germán nők egészen másként festenek a cifra, újformájú ruhákban, mint francia társnők, úgy hogy a francia divat idegen-szerűen hat szélescsípőjű, teltidomú termetükön. A germán viselet tehát a divat kronológiai sorrendjének szempontjából csak átmenetileg szerepelt és a XVIII. század beköszöntésével majdnem eltűnik a divat színteréről. Csak rövid időre bukkan föl újból a biedermeier-kor hajnalán az u. n. ó-német lovagi ízlés, mint nemzeti divatirány, de ezzel a rövidéletű mozgalommal újból lezárulnak a germán divattörekvés aktái.

VI. A SPANYOL DIVAT URALMA

A XVII. század első két évtizedében az öltözködés teljesen a spanyol divat hatása alatt állott, A méltóságteljes, de egyben merev formák, amelyek a spanyol férfi- és női ruházatot jellemzik, úgy látszik, különösen csábították a XVII. század nagystilúségre törekvő nemesi és főnemesi osztályát, amely „Isten kegyelméből” valónak tekintette magát. A *spanyol viselet* a férfiaknál erősen buggyos nadrágból, díszes mellényből és körgallérból áll. A mellény, nadrág és az ujjak annyira ki vannak tömve kóccal és vastag béléssel, hogy teljesen duzzadt s emellett feszes benyomást keltenek. A ruhaanyag nehéz selyem és bársony, s a pompás benyomást még fokozza a térdnadrághoz simuló szalagos harisnya. A csattos vagy szalagcsokros félcipő egészen a század közepéig tartja magát, XIV. Lajos különös kedvelője a szalagdísznek és csupán érettebb korában tér át a *Rhingrave* szoknya letünésével a lovaglósizma állandó használatára. A férfiruházat erősen nőies jellegű ebben a korban, azzá teszi a csipke, selyem és szalagdíszítés, amelynek használata elsőrendű fontosságú. A női ruházat, mint *Rem-*

brandt, Van Dyck, Abraham Bosse, Teniers egykorú képein láthatjuk, méltóságteljes nagyvonalúsága mellett is a *komi-*

Titiano: V. Károly császár 1530 körül

kumot szolgálja. Mert míg a keblet teljesen satnyává teszik a vaslécekből összeállított kebelszorító által — amely a fűző legprimitívebb formájának felel meg, addig a női test

övalatti részét, a csípőt és hasat kolbászszerű, gömbölyű párnákkal *hordóalakúvá* képezik ki. Ezek a párnák, melyeket a német nép „Weiberspeck”-nek nevezett el, olyan térfogatban ölelik körül a női alakot, hogy egykorú följegyzések szerint Navarrai Margitról azt tartotta a néphit, hogy elhalt udvarlói bebalzsamozott fejét rejtette e párnákba — csupa

*Allonso Sanchez Coello: Isabella Clara Eugenia infánsnő
XVI. század*

kegyeletből. Angol Erzsébet épp oly előszeretettel hordta ezt a fura viseletet, mint Medici Mária és a polgárasszonyok is ugyanilyen hordóformájúvá szabatták szoknyájukat. így ültek a templomban, s így jártak a vásárra. A spanyol divatról szólván, nemcsak a spanyol dámák viseletét értjük, hanem Európa divatvilágának valamennyi asszonyáét a XVII. század elején. Különösen Hamburg, Lübeck, Bréma patricius hölgyei s a gazdag hollandi kalmárok asszonyai jártak a spanyol divat szerint ebben az időben. Igaz, hogy a

királynék és hercegnők fényűzése mellett eltörpül a szerény polgári ruhatár, de mindazonáltal elmondhatjuk, hogy az u. n. spanyol polgári divat is a *gazdag emberek* divatja volt. Arany- és ezüstbrokát, vontarany és vontezüst ruhaanyag, hímzett bársony és selyem, mindez nem volt elég a ruházat

A. S. Coello: *Caterina Michela, II. Fülöp spanyol király leánya. XVI. század*
Fodorított nyakbodor, drágakövekkel kivarrott feszes bársonyruha

pompájára. Ékszer is kellett, még pedig a javából, hogy az akkori szokás szerint a sokszorosan fölvgadosott felsőruhát összekapcsolja és az alsóruhák pompáját láthatóvá tegye. Angol Erzsébet már 1588-ban, az „Armada” megsemmisítésének ünnepén, beláthatatlan sokaságú briliánssal borította ruháját, amint azt *Crispin de Passe* képén látjuk. Medici Mária XIII. Lajos keresztelőjén 32.000 gyönggyel és 3000 gyémánttal ékítette ruháját, míg Navarrai Margit 1612-ben, a Louvreban lefolyt nemzeti ünnepre úgy teleszóratta a ruhá-

ját különböző ékkövekkel, hogy a „szövetje egyáltalán nem látszott”.

A mi pompakedvelő erdélyi fejedelmeink udvarában is nagy szerepet játszott az ékköves boglár, násfa, kősöntyű és *Bethlen* Gábor fejedelem bizonyára örömmel vizsgálgatta esküvője után (1626) az új menyecskének, a brandenburgi

A. S. Coello: Előkelő spanyol hölgy képe. XVI. század
Spanyol menteszerű derék, ékköves boglárakkal, övvel

hercegnőnek ékes ruhatárát, amely jó 50.000 tallérba került. Erzsébet angol királyné, aggszűz *létére*, annyira hiú és pazarló volt, hogy halála után 3000 darab ruha maradt utódjára, Skóciai Annára, akinek parlamenti határozat folytán viselnie is kellett ezeket az öröklött ruhákat, *újakat* azonban nem volt szabad beszereznie.

A nemes hölgyek túlszárnyalni igyekeztek még a koronás királynékat is, s ha már a való életben nem is, de legalább a — *vásznon*, telehintették magukat ékszerekkel. A festők

külön díjazásért szívesen odafestették a hölgyek nyakára, keblére az ékköveket, — amelyek valójában nem is léteztek, így például *Lady Sussex*, egy lord Verneyhez intézett levélben őszintén bevallja, hogy *Van Dyck sokkal több* briliánssal ékítette a képét, mint amennyi birtokában volt. Az élelmes

Allonso Sanchez Coello: Pármai Margit. XVI. század
Tollas barett; nyakbodor; bársony felsőruha

portraitisták 10 shillinggel többet számítottak föl az angol ladynek, ha borsónyi gyöngysort festettek arcképére.

A nyak ékesítése azonban csak a XVII. század 30-as éveiben jött divatba, mert addig férfiak, nők egyaránt *nyakbodorot* viseltek, amely hajtogatott, bodrozott, keményített mivoltában teljesen rászolgált a *malomkerék* elnevezésre, amellyel az egykorúak illették. Ez a bodor, amely úgy körülzárta az emberi fejet, mint a középkori kaloda a bűnösöket, a toilette legnagyobb gondot igénylő része volt. Eleinte sima

vászonból készítették és III. Henrik még sajátkezűleg keményítette bodrait, később már annyira mentek, hogy kékes és sárgás árnyalatú keményítőt készítettek, az utóbbit — a *hugonották számára*. A csipkeszegélyes bodor gyakran egy kis vagyomba került és minden kényelmetlensége dacára,

A. S. Coello: Spanyol úrihölgy arcképe
XVI. század

annyira ragaszkodtak hozzá a hiú asszonyok, hogy mikor a férfiak már rég lemondtak a viseléséről és lehajtott tányér-alakú gallérban, a *golillában* jártak, a nők még mindig viselték. A negyvenes években eltűnik a *hurkaszerű vánkös*, mely

s ily módon láthatóvá tették az alsó aljat. Van Dyck, Frans Hals, Wenzel Hollar és Rubens képein igen nagy szerepe

*D. R. Velasquez: Murianna d'Austria. 1660 körül
Aranyhímes bársonyszoknya, feszes derék, a spanyol renaissance virágkorából*

van az alsószoknyának. Arancia hölgyek három alsószoknyát viseltek, melyeket a „titkos”, a „szerény” és a „negédes” jelzővel illették.

D'Estrée Gabriella alsószoknyái piros, kék, zöldvirágos

aranybrokátból készültek, Medici Mária fehér atlaszszoknyái zöldselyem béléssel ékeskedtek, sárga-piros bélésű és aranyvirágos fekete brokát is akadt zsüponjai között. Egy német grófnénak pedig, amikor valami főbenjáró bűnéért a börtönbe

*D. R. Velasquez: Margarita infánsnő 1656 körül
A spanyol divat túlzásai*

kísérték, az volt a legnagyobb bánata, hogy selyemalsóit elvették tőle.

A spanyol divat legmértőbb képviselői természetesen a *spanyol hölgyek*, ezek a halovány arcú, égőszemű, szép asszonyok, akik előkelő mivoltuk mellett bizonyos feszes kimértiséget is magukban hordanak. A híressé vált *spanyol etikettet* a spanyol asszonyok a divatvilágra is alkalmazzák és ezzel új asszonyi típust teremtenek meg. A spanyol férfú

lovagi előzékenységgel hódol hölgyének, ami nagyban felcsigázza a spanyol nők igényeit.

A spanyol dáma tehát minden földi jóban úszik és a legpompásabbat is csekélynek ítéli becses személye számára. Egy

*P. P. Rubens: Rubens és felesége, Brent Izabella (1609—1610)
Spanyol divatú flamand nemesi viselet*

tucatnyi alszoknyát ölt magára s arany-, ezüstcsipkével szegeti valamennyit. Igaz, hogy a legelső vászonból készült, s miután csupán egy ilyen szeméremszoknyával rendelkezett a „donna”, ágyban kellett maradnia, miközben kimosatta. Az alszoknyák kerekerek voltak, de földet érintők, a felső szoknya pedig oly hosszú uszályú, hogy a spanyol leányoknak előbb be kellett gyakorolniuk a benne való járást. A hosszú szoknya a lábak elfödésére szolgált, annál is inkább, mert a

lábakat mutatni *főbenjáró bűn* volt a spanyol etikett törvényei szerint. A derékről lassan mégis eltűnik a nyakbodor, a kebel kivágása azonban a spanyol nőknél igen szemérmes. A keblet ólomlapokkal korcsosítják el már serdülő lánykorukban, a hátat viszont teljesen *fedetlenül* hagyják. A francia dámák

Rembrandt: *Előkelő hölgy képe (1633)*
 „Malomkerék” nyakbodor, csipkekézelő és fejkötő. Spanyol behatás

ezzel ellentétben nagyon mélyen kivágják a ruhájukat és túlzottan a világ elé tárják bájaikat, noha szépségük meg se közelíti a tejfehér bőrű, telt németalföldi hölgyek szoborszerűségét.

A *németalföldi* spanyol divat legszebb példáit, Van Dyck, Rubens, Rembrandt, Terborch, Wenzel Hollar és mások portréin látjuk. A gazdagság, előkelő nyugalom, nyugodt, érzéken meleg élet örömfénye ömlik el ezeken a képeken.

Különösen Rembrandt melegtónusú asszonyai, első felesége, a nehézkes patrícius nő, Saskia és a szolgálóból második feleséggé lett Hendrik)e képmásain látjuk a hollandizált spanyol divat diadalát. A hollandi divat, különösen a csipkegallérok terén éri el tetőpontját. Ezek a finomrajzú, kecses

*Paulus Moreelse: Leányarckép a XVI. század elején
„Medici”-galléros spanyol derék dudoros ujjakkal és csipkés kezelővel*

holmik szemérmesen elfátyolozzák a hollandus nők hófehér keblét, nyakát és diadalmasan kerülnek ki a „malomkerék”-bodorral való küzdelemből, amely egész a XVII. század közepéig csökönyösen tartja magát a csipkegallérral párhuzamosan. Ezekben az esztendőkből, amelyek a bodor agóniájának mondhatók, olyan hihetetlen méreteket ölt ez az otromba ruhadisz, hogy az egykorú piktorok alig győzik vásznaikon elhelyezni. Van Dyck portréin épp úgy meg van örökítve ez a fura nyakörv, mint Rembrandt képein.

A spanyol divat már a XVII. század harmincas éveiben kecsesebbé válik s a keményített nyakbodor a már említett puha csipkegallérral együtt oly fontos kelléke a női toilletnek, hogy már 1630-ban a férfiak és nők egyaránt viselik. *Gusztáv Adolfról*, a gáláns svéd királyról mesélik, hogy midőn 1632-ben Augsburg városa a tiszteletére bált rendezett, a bálkirálynőt, *Lauber* hajadont hódolata jeléül a saját

Bartolomeus van der Heist: Bicker kapitány lövészei (részlet)
XVII. század közepe

csipkegallérjával ékesítette fel. Az ujjak szabása és díszítése végtelenül fontos a holland úri ruházatnál. Könnyed dudorban omlik a közmondásosán szép holland női kézre és Anna Wake, Madame le Roy és Van Dyck többi szépséges modelljének a köntöse különösen ékes, szalagos kézelővel van díszítve. A hajviselet is enged spanyolos merevségből s a túlnyomóan szőkehajú holland dámák fürteiket vállukra fésülik, sőt itt-ott már hamvasra (még nem hófehérre) púderezik. Németalföld a XVII. században dicsősége tetőpontján állt és a spanyol divattal való egybeolvadása után méltán kormányozhatta a divatvilágot. Hihetetlen gazdagsága olyan magas polcra helyezte ezt a népet, hogy a hollandi nő a *világ*

első asszonya abban az időben, míg a bécsi és madridi udvar a spanyol divat torzképévé lészen, Ausztriai Anna pedig az egész francia udvarra rákényszeríti özvegyi gyászának komor jellegét. A hollandi nő tehát teljes joggal, mint egy méltóságteljes és mégis kecses női divat szépséges hordozója, illeszti fejére a negyvenes és ötvenes években a divat-

,B. van der Heist: *Geertruida den Dubbelde*

királynő koronáját. Míg a spanyol divat égisze alatt 10—12-féle szín is díszelgett egy-egy női ruhán, a hollandi divat a *fekete és barna bársonyt*, selymet, posztót helyezi előtérbe. A fedetlen keblet habkönnyű linón vagy csipkegallér rejti el az indiszkrét férfiszemek elől s akiknek ez a két komor szín nem felel meg, azok neutrális, a mai pasztellszíneknek megfelelő színeket, u. m. halványkék és rózsaszínűt vagy halványzöldet viseltek. *Fattyú* (bastard) színeket, mindenképp pedig feketét viselnek, mert „lelkük is csak félig becsületes”, jegyzi meg epésen egy

egykorú krónikás. A fekete szín olyan kedveltségre tesz szert, hogy a klasszikus hollandi festők a XVI. századtól a XVIII. századig úgyszólván kizárólag sötét ruhában festették le modelljeiket.

Van Mieris, Netscher, van der Neer, Jan Steen, Terborch intérieur jelenetein a hollandi nők, még a fiatal lányok is,

B. van der Heist: Előkelő házaspár (XVII. század közepe)

prémszegélyű bársony- vagy selyemneglizsében ülnek festett-ablaku, faragványos ebédlőkben. Pedig a törvény szerint a polgári nők csak bizonyos határig mehettek el a ruházat pompájában. A törvénycikkék és rendeletek özöne borítja el a világot. Az összes európai államok fejedelmei, a polgármesterek és városbírák útján szigorúan megparancsolják a *rendek* külső megkülönböztetéseképen, a ruházat meghatározását. Ezzel nemcsak a divat változásait igyekeztek meggátolni, hanem a *fényűzés terjedését* is. Egykorú krónikák

szerint pld. Bajor Miksa nagyherceg, 1626-ban, a következő *rangfokozatokat* állapította meg alattvalói számára: „1. parasztok; 2. alsóbb polgári osztályok; 3. kereskedők és iparoscéhek; 4. törvényszéki szolgák és írkok (tollnokok); 5. céhek; 6. lovagok és nemesek; 7. doktorok és szabadosok

*Gabriel Metsu: A csipkeverő nő. Bársonyköpenyke prémszegéllyel
(XVII. század eleje)*

(Licenciaten); 8. grófok és főrendek. A nyolc osztálynak pontosan meg volt állapítva a ruhája, de még a díszítés is, épp úgy, mint 1695-ben a góthai herceg által kijelölt 6 osztálynak. Stettin, Lipcse, Lübeck, Danzig, Nürnberg követték a példát és az eredmény mi volt? Az emberek kikacagták a törvényeket és ügyet se vetettek a szigorúbbnál szigorúbb parancsokra. Erre szigorú büntetéseket léptettek életbe. Dr. Müntsel lipcsei polgárt, a polgármester fiát, 1000 tallérnyi büntetésre ítélték, amiért esküvéje napján fekete bársony-

ruhát öltött. A drezdai Hendschel Máriát börtönre vetették, amiért prémes bársonyföveget mert a fejére illeszteni. Endter Kristóf nürnbergi könyvnyomdász a feleségét selyemben járatta, a kutyájának pedig ezüst nyakörvet adott s e főbenjáró bűnökért súlyos pénzbírságra ítéltetett. Ezek az intő példák azonban csak arra vezettek, hogy az emberi hiúságot

*Eglen Hendrik van der Neer: Látogatás (1664)
Háziruha; puffancsos szoknya*

még jobban fölcsigázták, s a *tilosat*, az elérhetlent még becsesebbé tették. Tehetős polgárasszonyok *csak azért is* cobolyprémet öltöttek, kézművesek csupa dachból is kardot kötöttek oldalukra és pengő sarkantyúval jártak a piactéren. A „francia módi” ellen való küzdelem ebben az időben kezdi szárnyát bontogatni. A francia fénykor csalóka fénye a komoly németeket is bűvkörébe vonja, s amikor XIV. Lajos 1685-ben Strassburgot meghódítja és a francia ruházódást írja elő, az asszonyok a legnagyobb elragadtatással tesznek eleget ennek a parancsnak.

A XVII. században kezd divatba jönni a *műgyűjtés* is. A mai értelemben vett műgyűjtéshez képest valóban nevetéses törekvés a XVII. század u. n. mecénásainak az erőlködése, ízlés és ítélőképesség híján csupán *raktárhelyiségeknek* nevezhetők a XVII. századbeli múzeumok, királyi paloták és főúri kastélyok. A naivságot és emberi elvakultságot szolgálták leginkább ezek a „csodakamrák”, amelyek-

Jan Steen: Házassági szerződés

nek tömkelegében ott díszelgett a kitömött madarak, bronzok, festmények, zenélő órák, szobrok között az *alchimia* egy-egy csalhatatlanul valódi aranytömbje, a „bölcsek kövének” egy darabkája és az „örök ifjúság és élet” vízének néhány cseppje is. A főurak és uralkodók büszkén mutogatták kincseiket vendégeiknek s a berlini, drezdai, braunschweigi „csoda” és „művészeti kamrák”-nak a híre az egész világon elterjedt. Pedig ezekben a múzeumokban sokkal fontosabb szerep jutott a *ritkaságoknak*, mint a művészi értékű alkotásoknak. Minél groteszkebb, eltérőbb a mindennapi élettől és

ízléstől, annál becsesebb ebben a korban a műgyűjtemény. Még Rudolf császár *hradsini* múzeuma is a ritkaságok és furcsaságok raktárának mondható, ahol tarka összevisszaságban heverték a falhoz támasztva kincsetérő Raffael, Tizian, Correggio, Dürer és Holbein-alkotások mellett vásári

Gerard Terborch: Férfiarckép. Holland férfiviselet

holmik, ócska órák és egyéb játékszerek. A XVIII. század francia szalonjaiban kelt életre a művészet iránti rajongással a műkincsek igaz megbecülése és értékelése.

A XVI. század különben is annyira primitív felfogású egyes szükségleti cikkek, így bútordarabok előállításában, hogy például épp oly kevéssé ismerik a szekrényt, mint a pamlagot és az íróasztalt. A XVII. század vége felé kezd csak a *bútoripar* a mai formájában kifejlődni. Amikor pld.

D'Ancre marsallnét egy bűneset alkalmával börtönre vetették, 20 ládányi ruhatárát is zár alá helyezték. A *láda* (Truhe) rendszeren tölgyfából készült, erős vaspántokkal és véretekkel s a vízszintes irányban *belehelyezett* ruha vagy fehérnemű megőrzésére szolgált. Miután a pamlag ismeretlen fogalom

W. Hollar: *Fiatall angol hölgy fő kötővel és karmantyúval* (1638)

W. Hollar: *Angol hölgy álarccal, főköttővel és karmantyúval* (1639)

A spanyol divat hatása Angliában

volt, a háziasszony vendégeit rendszeren *ágya szelén ülve* fogadta.

Az ágy ékítése rendkívül költséges volt s egy-egy moirée vagy brokát ágyfüggöny és takarókészletért 2000—3000 tallért is fizettek a főrangúak. A XVII. században még oly nagy becsben állott az a kevés bútordarab, amely egy-egy palota bútorzatát kitette, hogy vendégjárás idején mindegyik vendég magával hozta az ágyát, függőnyeit, takaróit és

Anthony van Dyck: Viscount Grandison arcképe. Nőies jellegű, csipkés, szalagos, férfiruházat

evőkészletét, a porcellánt is beleértve. A francia udvar fontaineblai séjourjai alkalmával mindig előre felkérte a vendégeket, hogy a szükséges holmikat magukkal hozzák. Midőn Medici Mária nővérét, a *mantuai hercegnőt* vendég-

A. van Dyck: Henrietta Maria, angol királynő 1640 körül

ségbe hívta, fölkérte *Gondit*, az udvari bankárját, mint aki a legszebb palota tulajdonosa Parisban, hogy lássa el a hercegnőt egy külön lakosztállyal. A bankár csak'úgy volt hajlandó ezt megtenni, ha a királyné a rendelkezésére bocsátja a szükséges bútorokat. Medici Mária erre az ismerős főuraktól kérte kölcsön a szükséges holmikat.

Ennek a kornak a visszásságait mi sem jellemzi jobban, minthogy ilyen viszonyok közepette, amikor egy vendég számára még egy fölösleges *ággyal* se rendelkeztek, ezrekre menő költségbe verték magukat egy-egy művészi

A. van Dyck: Dorothée Sidney arcképe 1640 körül

szépségű elefántcsont vagy ékköves ládika (Kunstschränk) beszerzésénél. Ezek a ládikák, amelyek a müncheni nemzeti múzeum fődíszét képezik, voltaképpen négyszögletű szekrények, amelyek apró emeletes házikókhöz hasonlítanak. Ezek a díszítések ablakokat rejtettek el, megannyi *titkos rekeszt*, fiókot, melyek nagyra vaszul úgy voltak elhelyezve, hogy a tulajdonosuk egy rugó nyomására kinyit-

A van Dyck: Croy herceg arcképe 1625 körül

hattá, avatatlan kéz azonban egyáltalán nem bírta kinyitni. A *Müncheni Nationalmuseum*-ban féltucatnyi termet tölt meg a fényűző bajor királyok gyűjteménye, akik különös előszeretettel halmozták föl ezeket a dísz-szekrénykéket.

A *pomerániai* csodaszekrény, mely a *Berlini Iparművészeti Múzeum*-han látható: *íróeszközt, ivó- és étszereket, toilette-eszközöket* s egy *miniatűr pénzverdét* is rejteget ezeregy rekeszében. Ez a csodaszekrény 1617-ben készült s a stettíni herceg 20.000 aranyforintért vásárolta meg készítőjétől. Az *upsalai* könyvtár birtokában levő csodaládát még Gusztáv Adolf svéd király vette meg 9750 forintért.

Ilyen furcsaságokra költöttek nehéz aranyforintokat azok, akik ha vendéget hívtak házukba, kénytelenek voltak a vendégágyat kölcsön kérni.

VII. A MAGYAR DIVAT A XV. ÉS XVI. SZÁZADBAN

A magyar divat kialakulására a XV. század közepén döntő befolyása volt a tornajátékoknak. — Ezek a lovagi mérkőzések, melyek Német- és Franciaországban a lovagi erényekkel ékeskedő nemes urak legkedvesebb szórakozásául szolgáltak, Magyarországon is divatba jöttek. Ezt a kedves divatot nálunk az Anjouk honosították meg, akiknek tüzes temperamentuma a játékot, tornát, mérkőzést uri mulatságnak tartotta. Kívánni se lehetett jobb alkalmat az udvari pompa és lovagi elegancia kifejtésére, mint ezeket a torna-ünnepélyeket, mikor is a dámák díszes emelvényen ülve szemlélték a párviadalokat. Néha szomorú vége is lett ezeknek a páros mérkőzéseknek, többnyire azonban csupán apróbb balesetekkel végződtek a lovagi vetélkedések. A lovag urak többnyire még örültek is a kisebb baleseteknek, mert ilyenkor busás fájdalomdíjat kaptak gavallér királyuktól. Így 1319-ben egy nagyszabású lovagi tornán Visegrád várában Pázmán lovagot kellemetlen baleset érte. Kiütötték három fogát, ezért a bajért azonban bőven kárpótolta a király az ifjú lovagot. A „*Hunt Pázmán*” nemzetségéből származott Istvánnak adott ado-

mánylevél” ugyanis azt bizonyítja, hogy (Arany János balladájának hőse): Pázmán lovag „a torna közben kiütött három fogáért” kárpótlásul ugyanannyi falut kapott, még pedig Pózsát, Somogyit és Somot Bihar vármegyében.

Róbert Károly alatt fényes napok virradtak a *Visegrádi várra*. Egymást érték az udvari ünnepségek, s a vár udvarán gyönyörű lovagjátékok folytak. Erzsébet királyné nevenapján, a cseh király fia is résztvett a tornán, s ez alkalommal *magyar lovaggá is üttetett*.

Magyar tornaöltözetek a XVI. századból

Mátyás király udvarában soha nem látott fényre emelkedtek ezek a torna játékok. Beatrix királyné menyegzője alkalmával nyolcszor tartottak lovas játékot — Székesfehérvárott és a budai várban. Ezeken a tornákon éppen úgy, mint az udvari élet mindennapos összejövetelein csupán *olasz viselet* járta. Ezek az öltönyök azonban magyar szokás szerint csipkével, galanggal, magyar türkizes ékszerrel voltak kicsinosítva. Mátyás király udvara *pompa* és *jóizlés* tekintetében versenyre kelhetett az olasz fejedelmek udvaraival, Beatrix királynénak olasz kísérei, noha mindig visszavágytak a napsütötte Itáliába, csodálkozással, talán irigyen is szemlélhették a magyar daliás viselet szépségét, megvesztegető színpompáját! Mátyás király erősen kifejlett nemzeti érzülete mindenképen előtérbe óhajtotta helyezni a

magyar nemzeti viseletet s 1485-ben megvalósította a „díszmagyar” viseletét. Midőn 1487-ben a francia királynak ajándékot küld, ezt egy fekete bársonyból készült cobollyal és hermelinnel díszített *kaftán* képében cselekszi meg s ebből

Olasz mester: Beatrix magyar királyné domborműve. XV. század

látjuk, hogy a török befolyás már a XV. század végén fölveti a fejét. Mátyás udvarában sűrűn látjuk a törökös szabású kaftánokat, melyek bokáig érő, aranyszövésű mivoltukban szinte bizánci benyomást keltenek. A *beretvált koponya* s az *elől felálló üstök* is megjelenik egyes urak fején, amit ugyancsak keleti hatásnak mondhatunk. 1489-ben Blanka hercegnő, Corvin János mátkája Magyarországra készül. Milanóban

nagyban dolgoznak a kelengye előállításán és Chalco udvari titkár értesítésére, hogy a magyar udvari öltönyök mintájára hosszú ruhákat készítsenek, nehogy a rövid olasz öltönyök megbotránkozást keltsenek — csakugyan ilyen ruhákat varrnak a hercegnő kísérete számára.

A renaissancekori fényűzés Magyarországon is elterjedt a XV. század utolsó tizedeiben. 1476-ban Mátyás lakodalmán hihetetlen pompát fejtettek ki a magyar nemes urak, höl-

*Magyar polgári nő a XVI. századból
„Vitézkötés” derékdísz gyanánt; facipő*

gyek, s a középkori elegancia túlzásainak megfelelően, mázsányi súlyú aranylemezekkel, fonállal, gyöngyökkel és nemes kövekkel kirakott ruhákat viseltek. A mentekötők, boglárók oly mesés értéket képviseltek, mint az asszonyok kősöntyűi, pártái, nyakbavaló láncai, fülönfüggői. A zománcozott, futtatott, ötvözött, sárga arany foglalatban többekévéssé művészien csiszolt rubinok, türkizek, smaragdok csillogtak, s a hajba font gyöngysorok egész kis vagyont képviseltek.

A pfalzi választófejedelem is küldött követet 1476-ban Mátyás menyegzőjére s ezt írta hivatalos jelentésében,

hogy a jelenlevő magyar főurak és nemesek valamennyien hihetetlen fényű öltözetekben pompáztak. Újlaki Miklós például harmincöt fontnyi súlyú, gyémántos aranymentét viselt ez alkalommal. Ugyan meglephette a pfalzi követet ez a pompa, aki otthon valósággal barbár szokásokat látott az udvarnál, hiszen még két évszázaddal később Liselotte pfalzi

*B. Beham iskolája: Mária magyar királyné
(II Lajos neje), német öltözetben*

grófné XIV. Lajos udvarában álmélkodva látja a finom úri tempót.

A XVI. és XVII. században a törökkel való folytonos érintkezés következtében a *török öltözködés* befolyásolja viseletünket. A turbánszerű forgós sapka, a törökös mente, görbe kard mind a török befolyást mutatják, noha a magyar nemzeti viseletet azért nem homályosították el, hanem csak átídomultak, beleolvadtak.

A női viselet fényét a XVII. századból fenmaradt öltözetek bizonyítják. *Brandenburgi Katalin* fejedelemasszony arany- és selyemvirágokkal ékes ruhája és Eszterházy Orsolya

klárisos öltözetei a magyar nemesi hölgyek viseletének leg-
szébb példáit mutatják. A vont ezüst és arany anyag mellett
a főrangú magyar hölgyek régi szenvedélye a gyöngy kivarrás.
Horváth Kata 1579-ben gyöngyös szoknyát örököl édesany-

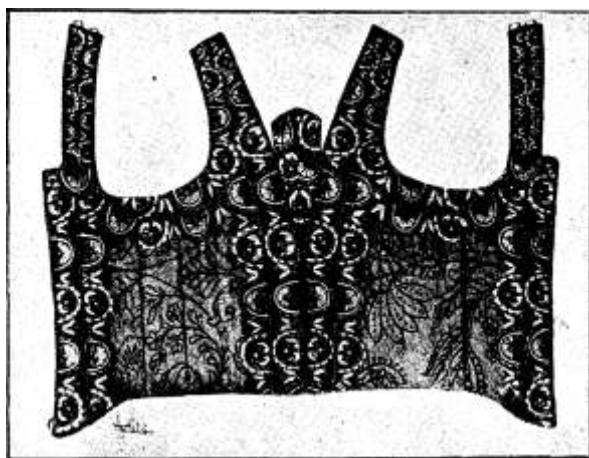
*Zrínyi Miklós, a szigeti hős (1566)
Schrenck: Augustissimorum imperatorum c. művéből*

jától, s a Thurzó lányok kelengyében meggyszínű gyöngy-
diszes bársony szoknyák szerepelnek. Ezek a szoknyák
annyira túl voltak terhelve díszítéssel, hímzéssel, kaláris-
sal, arany galanggal, hogy „*magukban* megálltak a földön, mint a
faköpenyeg.”

A spanyol „*janker*”-t (ruhadereket) zománcos arany és
gyöngyös boglárával kapcsolták össze, s ezek a fekete atlasz leb-
benyek nagy népszerűségnek örvendtek könnyen kezelhető

formájuk miatt. Míg a XV. és XVI. században Olaszországból hozták a piprecikkeket főrangú hölgyeink számára és a keletről az aranyhímet meg a kendőzöszereket, Thurzó György leánya, Mária 1612-ben már Bécsből kapja kelen-gyéjének díszes holmiját, mint az a Magy. Nemz. Múzeum kéziratárában levő egykorú vásárlócédulából kitűnik, mely szerint a Bécsbe küldött prefektus „vont arany, virágos vont ezüst anyagot, szederjes bársonyt, aranyos atlatot, tafotát,

*Brandenburgi Katalin magyar vállfűzője. XVII. század
Aranyhímzés, türkiz- és rubingyöngyvarrás*

tengerszinti bársonyt hosszú subának,” „metélt bársonyt kis subának,” „prémet öt rendet, alája nyestet” stb. vásárolt. Ám azért messzebről is hoztak ruhaanyagot a szép magyar asszonyok, így pld. Brandenburgi Katalin ingóságai közt »egy testszín derekról” is esik szó, amely csodálatosan szép matériából való és Tatárországból került fenséges úrnője ruhatárába. *Dillich krónikája* 1606-ban csodálattal adózik a magyar női viseletnek. Az idegen országbeli követ nem győzi eleget bámulni a magyar nemzeti viselet *kényelmes voltát* és szépségét, noha egy-egy ünnepnap i öltönyt több nemzedék is viselt, változtatás nélkül. Ez a követ észreveszi a török befolyást is, amely szerinte a beretvált férfihajviseletből és

övviseléből áll. Ez az öv igen fontos kiegészítője a magyar viseletnek, minthogy a tisztaságot kedvelő magyar hölgyek és urak erre akasztották arany vagy sodrott láncon az evőeszközeiket (két kis kést és egy villát). Tették ezt pedig abban a korban, amikor a német fejedelmek udvarában csupán a pecsenyés tálon volt egy-egy villa, s a

Rembrandt: Rákóczi György (1631)

nemes emberek, a „Kurfürst”-ök udvarában is az *ujjukkal* ettek. Milyen büszkén említhetjük tehát a magyar ember kulturáltságának azt a fokát, ha tekintetbe vesszük, hogy még XIV. Lajos udvarában is az ujjakkal szedegették ki a tálból az ételeket a vendégek, s a német fejedelmi udvarokban a zsírtól csepegő ujjukat szopogató, lerágott csontokkal dobálózó vendégek mindennapos látványt nyújtottak! Milyen beszédes dokumentuma a magyar faj veleszületett nemességének, tisztaságszeretetének, tisztességtudásának ez a vékony zsinóron függő vagy csizma-

szárba dugott evőeszköz, amely megkíméli a vendéglátó gazdát a csámcsogó, s az asztalneműt összepecsétező vendég-hadtól!

A magyarok már a XIV. században feltűntek különleges

*Zrínyi Ilona. Gyönggyel varrott, hermelines „spanyol” derék,
türkizes magyar ékszergyönggyel fonott fűrtök*

öltözködési módjukkal, s a XV. század elején a hajviseletüket még az osztrákok is fölvtették és utánozták. Pedig az igaz magyar hazafiaknak nem tetszett ez a hajviselet, (amely később a kuruckorban alakult ki teljesen) mert mint egy krónikás bánatosan említi: „az üstököt zsidók mintájára fonogatják” ...

A magyar ízlés fejlettsége tehát már a XIV. században is kitűnt s a XV. század olaszos irányzatán átszellő

magyar nemesi divatirány épp oly élénk bizonyítéka a magyar faj divatteremtő zsenijének, mint a későbbi századok, különösen a kuruckor pompázatosan kiviruló magyar nemesi viselete.

A XVI. században mint egy lavina omlik ugyan reánk

Erdélyi főúri pár a XVII. századból.

(Nemesi viselet; a hölgy mentéje, előkötője islóggal ékes, vontarany szoknyája bársonygalanddal varrott)

a török befolyás, melynek átalakító, elpuhító hatása egyfelől, másfelől a Bécsből jövő osztrák irány sok idegen elemet vegyít nemzeti életünkbe, a magyar ízlés, ornamentika, a magyar színek pompája s mindenek fölött a magyar faj szépsége, méltóságteljes magatartása azonban győzedelmesen emelkedik egy ideig az idegen befolyás fölé.

Apor Péter „Metamorphosis Transsylvanie” című munkájában azt írja, hogy a magyar nemesi viselet a XVII.

Vecelli Tiziano: Medici Hyppolit képe magyar ruházatban

század első harmadában teljesen *spanyol módi* szerint igazodott. Később az abroncsos, illetve hurkás szoknya s feszes váll helyett hólyagos ujjú, elől fűzős, nyitott váll jön divatba. A feszes nyakbodrot fölvaltja a keményített, rézsodronyos csipkegallér, majd elveszíti merevségét, puhán szertehullóvá

Francia rézmetsző: Thökölyné Zrínyi Ilona, mint Munkács védője
XVII. század

lesz és fedetlenül hagyja a nyakat. Később a szoknya is bővebb lesz, de a fölhasított, az alsószoknyát láthatóvá tevő szabást nem kedvelik a szemérmes magyar hölgyek s ehelyett divatba hozzák a *kötényt*, vagy *előkötőt*. Ezzel aztán teljesen megváltoztatják az öltözék spanyolos jellegét és kialakul a *magyar nemesi divat*. A főkötő is eltűnt. Helyette kis *süvegfejkötőt* tettek a konty fölé, a homlokba hulló haját pedig hullámosan kisütötték. A XVII. század végén már annyira

mentek a francia módi utánzásában a magyar hölgyek, hogy „Fontanges” fejéket viseltek. Máriássy Anna, Palugyay Zsófia, Monaky Anna és Erzsébet hozományában a spanyolos szabású öltönyök mellett magyar szabású előkötőt, ingvállat,

Zrínyi Ilona gyászruhában. Egykorú festmény után

subát és női mentét találunk. A spanyolszabású abroncsos verdugadó: fardagály szoknya néven ismeretes és a spanyol *janker* szerepel derék helyett! A magyar nemesasszonyok leginkább kedvelték ruhaanyag gyanánt a virágos fekete bársonyt, atlaszt, később a francia ízlés felé haladva már inkább a barackvirágszín, levendula, mályva, szederjes „tarcolánt” (selymet) kedvelik. A gyöngyös és zománcos boglár volt a legkedvesebb ékszerük. A *váll* oly tipikusan

magyar ruhadarab, hogy a divat történetének lapjait olvasva, másutt sehol a nyomára nem akadunk. Aranyprémmeel, paszománnyal, arany-, ezüstkötéssel és zsinórozással látták el. A negyvenes években erősen merevítették a derekat, lapos

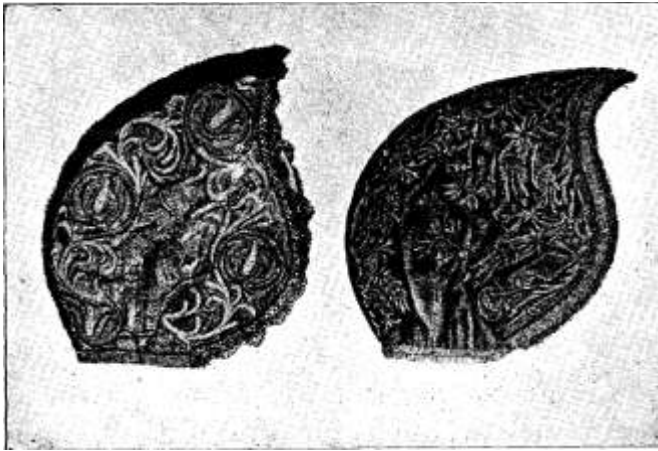
*Francia rézmetsző: II. Rákóczi Ferenc neje
XVII. századvégi francia ruhában*

nád, vagy halcsontbordákkal látták el és *korcoványnak* nevezték. Viczay Mária és Thurzó Mária hozományában a legkülönbözőbb, de mindig magyar elnevezésű kelmékből készített ruhák díszeltek, u. m.: kamuka, atlasz, tarcolán (nehéz selymek), szint játszó tündöklő tafota, kanavász, skarlát, gránát, danckái, fajlondís posztó és olcsóbb rázsaposztó. Itt látjuk a *legegyénibb magyar diszítést*, az apró,

lencsenagyságu arany- vagy rézlemez kivarrást: az *islógot* is, továbbá a *fátyolt*, amely a középkori lengőfátylas „*hen-nin*” fejkötő maradványaként egészítette ki a magyar nemesi dáma toilettjét.

Apor Péter szerint a menyecskék bogláros kapoccsal vagy ékköves hajtűvel megerősített uszályos fátyolt viseltek. A leányok *pártát* vagy *koronkát* hordtak, melyről hosszú fehér fátyol lengett, melyet ékköves gyűrűben keresztül fogtak, kétfelől lebecsátottak és a csipőjükön túl megerősítettek.

A *párta* bársonnyal vagy selyemmel bevont, szőrrel töltött tömör karika, melyet gyöngyökkel hintettek tele vagy boglárral, arany pillangókkal, zománcozott rózsákkal díszítettek.

Magyar fejkötők a XVIII. századból

VIII. A FRANCIA FÉNYKOR BEKÖSZÖNTÉSE

IV. Henrik és Medici Mária uralkodása alatt a divat könnyedebb jelleget öltött, XIII. Lajos trónrajutása által pedig mintegy bilincsektől szabadult meg. Rubens híres festményén (Medici Mária koronázása, Louvre) Elisabeth de France és öccse a gyermekdauphin (XIII. Lajos) még aranyliliomos, nehéz brokátöltönyben térdel az oltár lépcsőjén, az ifjú Lajos király uralkodása elején pedig már fölösleges fényüzésszámba megy az aranyhím és nehéz brokát. *Richelieu*, a mindenható kardinális, a francia nemesség hazafias érzésére hivatkozva, megtiltja a fényüzési cikkek külföldről való behozatalát. 1620-ban ediktum alapján eltiltja a milánói *paszomány* alkalmazását, 1629-ben éles bírálat tárgyává teszi, majd szigorú rendeletben megtiltja a *flandriai, genovai* és veneziai csipke ruhadisz gyanánt való felhasználását. Ebben az időben valósággal kéjelegtek a nemesek és gazdag polgárok az aianyhimes harisnyák, zsebkendők, vállkendők és gallércák viselésében, míg egy napon, 1633 táján ezt a kedvelést is a múlt lomtárába sodorta a félelmetes Richelieu epés rendelete. Az arany- és ezüsthímzés, a fémszálak alkal-

mazása egy évvel később tiltatott el, s ez a változás a jóízlés előnyére vált. A könnyed előkelőség diadala gyanánt finom motívumu selyemhímzés lép előtérbe, s a szalagdíszítés pillangói repdesik körül a férfióltönyöket is. A keményített nyakbodor, s az otromba csizmák eltűnnek, a járás kecses-

P. P. Rubens: Medici Mária 1625 körül

sebbé válik, s a puhán elomló szövetek kellemes redőkbe simulnak. XIII. Lajos egy múltó szeszélyének engedve összes udvaroncai leberetváltatják szakállukat, (a felséges ur szerepel *borbély* gyanánt) s egy furcsa kis szőrpamat, amely az állon díszleg, helyettesíti ezentúl a középkori vasasvitézek torzonborz szakállviseletét. Az a ragyogó társaság, amely a francia fénykorban búvkörébe vonta az egész világot, XIII. Lajos uralkodása alatt fejlődött ki. 1624-től 1635-ig tartott ennek a fejlődési folyamatnak első része, s hogy a báj és

kellem, a könnyed előkelőség lépett a merev középkori és a lángolóan vad renaissance modor helyébe, azt XIII Lajos uralmának köszönheti a divatvilág. A divat a bárók korszakában a nehézkesség jegyében fejlődik s a nagy vonású, méltóságteljes *spanyol divat* ezen időben még nagy elterjedtségnek örvend. Alberoni kardinális, a híres spanyol főpap kötelezővé teszi a merev nyakbodor viselését: „mint amely

Medici Mária koronázása St. Denis-ban (1610)

előkelő ékesség („ornament majestueux”) a komoly szellem megtestesülését mutatja,” ám a nyugtalan vérű és szellemes francia már gúnyos versikékben és torzrajzokban teszi neveltségessé ezt a furcsa viseletet. A spanyol divat eltűnik és a francia grácia megkezdí diadalutját.

Anne d'Autriche, a királyasszony, a ragyogó udvari pompa híve és Richelieu, — miután szigorú rendeletekkel verte békóba a pompázni vágyó francia főnemességet, — maga is beáll a sorba, ő is ott lejtí zöld nadrágban, ezüstcsengőkkel ékes harisnyakotókben a királyné előtt a Sara-

bande, branle, gai és montivande nevű divatos táncokat. A tiszteletreméltó bíboros bámulatos tökélyvel emelgette lábait és gyártotta a XIII. századbeli francia nemesség kedvelt versformáit, a phoebus-t és galímatiaszt. *Saint Évremond* még *magas stílusnak* nevezi ezeket a szappanbuborékszerű apróságokat, a félelmetes eszű Voltaire már „rímbe foglalt semmiség”-nek!

A hölgyvilág gyöngéd szerelmesekre lel ezekben a poé-

Francia hölgyek bálruhában 1620—1630-ban („Medici”-gallér kitömött ujjak)
Callot rajza után

tákban, akik a renaissance izzó légkörét langymeleg finomkodással cserélik föl. A *mithologiai jelleg* kidomborítása a főcél, s a francia udvari dámák már a *précieuse*-ök szenvelgése felé hajlanak. Chlorys, Daphnée, Phyllys, Clarice, ezek a nevek járják, s a szerelmes lovagok csengő rímekben éneklék meg hölgyeik szépségét. Egy új lovagkor virul a francia trónus árnyában, s az asszonyok kacérsága mind kívánatosabbá teszi a gyöngéd nemet. A dámák Artémisiának, Vénusnak öltöznek, s a párisi, amsterdami és londoni rajzok a *mithologiai jelmezbe öltözött hölgyvilág divatját* ábrázolják. Ezek a Dianák és Junók, utánozhatatlan bájjal viselték a *garçette* és *bouffon* nevű puffancsos hajviseletet, ruhájuk hol kacér

köpenyke *a la commodité* („kényelemmel teljes”), hol méltóságteljes lebben (hongreline), de mindig valami történelmi jelenet hősnőjét ábrázolja. 1630—40 körül így jártak a nemesi hölgyek sétálni és kocsikázni, s hogy vadász jelmezüknek

*Polgári asszony
(Duzzadtujjú ruha, csipkészegélyű kivágás)*

megfeleljenek, róka és nyúl helyett férfiszívekre vadásztak és lesbe álltak, „hogy bókokat zsákmányoljanak!”

A XVII. század francia nemes hölgye lelkileg fölötte áll a későbbi rokokó dámának. Szelíden mosolygós, méltóságteljes és megtartja a határt, amely a finom kacérságtól a kicsapongásig vezet.

Billaut Ádám megkapó képet fest a XIII. Lajos korabeli uri dámáról, s hibájául csupán azt rója föl, hogy szenvedélyes

hiúsággal hajszolja a *hajviseletek* divatját. A *coiffeur* (fodrász) a legnagyobb személyiség a házban és *Champagne*, aki-ről még félszázad multán is legendák keringenek, a női fodrászművészet atyamestere. Művészeténél csak nyeglesége nagyobb. Elbizakodottságában annyira megy, hogy *Tallemant*

Richelieu herceg. Ph. de Champagne festménye után (1657)

des Réaux egykorú krónikás följegyzései szerint, megteszi azt, hogy félig megfésül egy dámát és aztán cserbenhagyja. Egy bálba készülő leánykát vonakodott addig megfésülni, míg meg nem csókolja. Később, mikor nagy vagyont harácsolt össze, már nem is fogadott el fizetést, hanem csupán ékszereket és drága ötvösmunkákat tiszteletdíj fejében. Négylovas batárban jöttek érte és ünnepi lakomákon a díszhelyre ültették *Sieur Champagne-i*.

A divathölgyek ebben az időben már igen fontos procès-

susnak tekintették az öltözködést és reggelenként fűzőben, csipkés ingvállban, melyet linoból készült gallérka borított, ültek toilette-asztaljuk elé. Fedetlen keblüket gyöngysor ékíti, s a hajuk, mely a homlokukba hull, garcette formájában simul a fejükre. A kacérság jelképe a *cadenette* nevű hosszú hajfürt, amely göndörítve és illatos kenőccsel bekenve hull a vállára. Ezt a fürtöt, mely a XVII. század korabeli francia divathölgy büszkesége, IV. Henrik gavallérai, a kendőzött arcú mignon-ok hozták divatba. A *cadenette* végén szalagcsokor ékeskedett, s a XIII. Lajos korabeli nemesi hölgy toilettejének ép oly elkerülhetetlen kelléke volt, mint a csillag, vagy szivalakú fekete tafotapötty — a szépségflastrom!

A XVII. században még oly drága volt a csiszolt *tükör-üveg*, hogy lehetőleg kicsiny formára szabták ezt a becses jószágot. Földigéő kristály lapot, mely az egész alakot visszatükrözte, még Versailles tündértermeiben is elvéve láttak, az urí nők boudoirjában pedig ezüstkeretben alig nagyobb tükört, mint a tenyerük. A tükör kerete, illetve állványa jobbra-balra forgatható és dönthető. A *fésülőeszköz* alig különbözött a maitól, túlnyomóan elefántcsontból készült és kettős soros, kétféle fogazatú volt. Az öltöző-asztalka kincsei között apró porcellán- és kristálytégelyekben ott hivalkodott a pirosító, s az ólomtartalmú spanyol fehérkenőcs („blanc d' Espagne”), továbbá a hajsütővas izzítására szolgáló háromlábú vasmelegítő, amelyen illatos gyökereket is füstöltek, a rosszul szellőző szobákban, a kényeskedő szépek. A szépítőszerek között első helyet foglalt el a haj festőszer. Valois Margit királyné hozta divatba az aransárgára festett haj divatját, s ez a hóbert idő multával mindinkább terjedt. 1627-ben gúnyos vers jelent meg a hajfestésről és *Courval*, a vers írója ritka merészséggel Medici Máriának ajánlja ezt az epés versikét, amely többek közt arról is szól, hogy a nők vad ugorka levével fehéritik és fehér ámbrával *puderezik orcájukat*.

Az *ékszerviselés* drága multság ebben a korban, mert a borsónyi gyöngyökből álló gyöngysor s a pompás ötvösmunkával ékes öv eléggé elterjedt az előkelő körökben és valóságos vagyont képviselt. Ezen az övön csüngött az erszény, himző-öllő, kulcsesomó és a drága illatszerrel teli parfümös üvegcese.

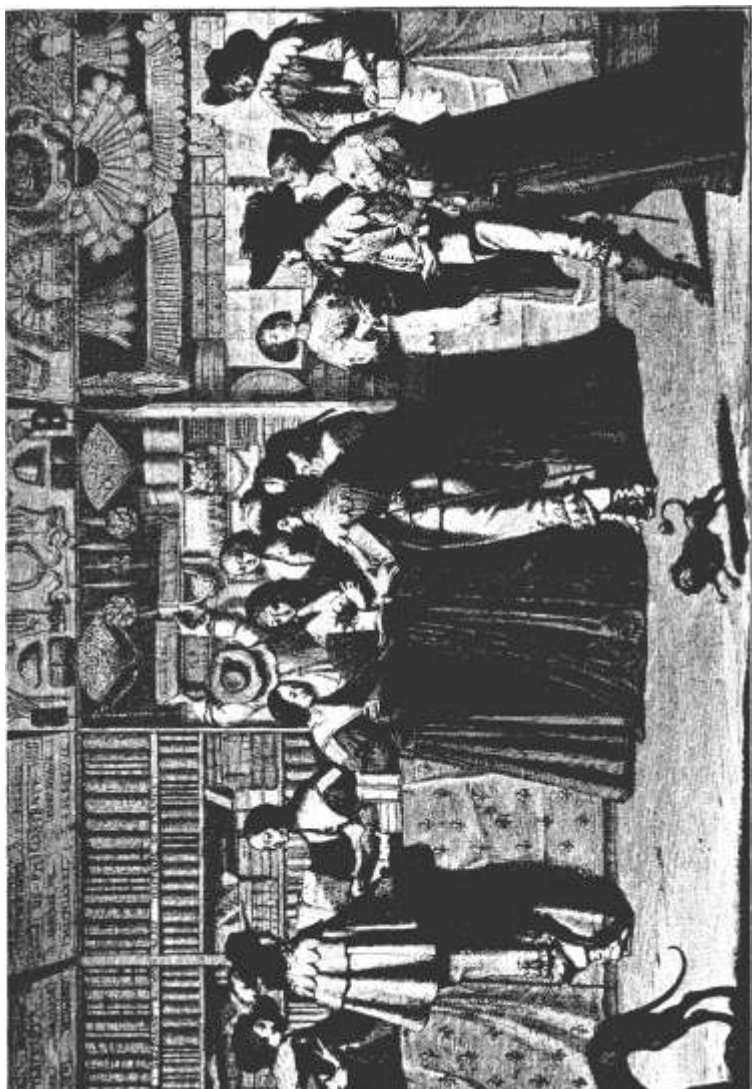
Az *illatszerek* használatát még IV. Henrik idejében honosította meg Franciaországban két olasz vegyész, a *Concini* testvérek, s az idők folyamán mindinkább tökéletesedett az illatszerkészítés művészete. Eleinte muskátolajból készültek ezek az isteni cseppek, később inkább a Chypre-t és Angyalvizet (l'eau d'Ange) kedvelték.

A női *ruházkodás*, mint már említettük, jelmezszerű, de akár templomi öltöny, akár bálruha, mindig fedetlenül hagyja a keblet. A vállra *linongallér* borul, a kalap selyemmel bélelt szalma nyáron, finom nemez télen és marabutollal, gyémánt- vagy rubintcsatt-tal ékes. A szoknya nagyon bő, s a buse, a fűző ebben az időben inkább támaszul szolgál, semhogy karsúvá tenné a derekat, amely hátban igen rövid, elöl elkeskenyül és hosszúvá lesz. A keztyű immár elengedhetetlen kelleke a női toilletnek, s vadászkeztyű formájában kemény kézelővel simul a kéz före. Télen idomtalanul bő köpenyben jártak az asszonyok, s a III. Henrik idejéből fenmaradt ballonujjak oly óriásivá nőttek, hogy XIII. Lajos ediktumban tiltja meg ezt a nevetséges divattúlzást. Kalap helyett télen főkötőt viselnek a fázós asszonyok és apró karmantyújuk selyemből készül, így öltözködtek a nemes asszonyok és időnként a gazdag polgárnők is,

A jómódú polgárok különben is vetélkedtek a nemesekkel fényezés dolgában, bár házikörükben szerényebb életmódot folytattak az utóbbiaknál. Csak dúsgazdagok tartottak hintót, nagyszámú szolgálzémélyzetet és ékesítették pompás bútorokkal palotáikat.

La Bruyère, XIII, Lajos korának ezen kiváló ismerője, dicsérően nyilatkozik a polgárság „okos életmódjáról, amely mindig megtartja az arany középutat, nem csinál adósságot és gonddal ügyel arra, hogy a városi hivatalnok nejét ne tartsák kalmár asszonyának, iparos embert parasztnak. Haláluk után örökséget hagynak utódaikra és mérsékelt élet után nyugodtan halnak meg”, Bosse Ábrahám rézkarcaiból megismerjük a mindennapi élet minden érdekes mozzanatát. így az egyik műlapon a házassági szerződést mutatja be.

Ez a fontos aktus rendszeren a ház legnagyobb termében folyt le. A berendezés ünnepélyesen tömör, az ólomkarikás ablakokon tompított világosság ömlött be. A jegyző a szoba

A. Brouwer: A patota galérriaja (Galérie Mercière, Fôris XVII, sziznd)

közepén álló hosszú fenyőfaasztalnál helyezkedett el, s a mátkapár szülei és rokonai áhítatos csöndben figyelték, mint szerkesztette meg a nótárius úr, akit széles ernyőjű kalapja szigorúan imponáló külsejűvé tett, — a fontos okiratot. A lúdtoll percegését halk suttogás és enyelgés nesze nyomta el. A háttérben ülő ifjú pár mit sem törődve a fontos aktussal, örök hűséget esküdött egymásnak . . .

A XVII. század korabeli párisi asszony álmainak netovábbja a „Galerie du Palais”, a királyi palota karzata volt. Itt árulták ügyeskezdő kalmárok a divat legújabb termékeit, s itt mutatták be a „précieuse”-ök a legújabb ruhadivatot. Olyan volt ez a galéria, mint egy nyüzsgő hangyaboly. Boltivei alatt csengett a kacaj, suhogott a selyem, s az est homályában tilos csókok nesze. Ezt a galériát, „Galerie Mercière”-nek is hívták a XVII. századbeli párisiak, s a legnagyobb előszeretettel dúskáltak a szép, ízléses holmikban, amelyek az elárusító bódékban kínálták magukat.

A *fehérneműs* bódében pld. színes szalagok, hímzett gallérok, kézelők, vertugadinok voltak a háttérben kifeszített posztóval bevont falra tűzdelve, a dobozok a kárpit alatt nyertek elhelyezést s a *lingère* (fehérneműs boltosné) kacéran libegtette áruját az arra haladó gavallérok és hölgyek felé.

A pipereárus rendszerint a fehérneműs mellett ütötte föl tanyáját és csinos szőnyegekkel bélelte ki bolhajtásos helyiségét. A mai *bijouterie-boltoknak* felelt meg leginkább a XVII. századbeli pipereárus boltja. Csinos legyezők, olcsóbb ötvösmunkák, félnemes kövek, övek és keztyűk borították a pultot, amelyeket a kalmár és az elárusító leányok kínáltak megvételre. Az elárusító tehát, lett legyen a kalmár leánya, felesége vagy szolgálója, már a XVII. században is szerepelt, jellegzetesen egyszerű öltözéke sűrűráncolású szövetruhából és a *hongréline* nevű vászongallérból állott. Már ebben a korban is divatozott a nézelődés, s a vásárlókedv többnyire akkor indult meg, amikor a hölgy a gavallérját, vagy a leány az édesanyját vásárlásra unszolta.

Az epedő dámák és csinos gavallérok regényes hajlamait szolgálta a *könyvárús*, aki szintén itt ütötte föl tanyáját, gondolván, hogy ahol piperére telik, ott jut a pénzeszacskóból

bizonyára néhány tallér egy-egy lovagregényre vagy klasszikus remekműre is. A legismertebb párisi könyvárus ebben az időben *Augustin Courbé* volt, aki *udvari szállítói* címére joggal lehetett büszke, mert ő volt az egyetlen könyvkereskedő Parisban, aki hímzett lilimos szőnyeggel ékíthette a bolthelyisége falait és kifüggeszthette a sokat jelentő felírást: *királyi könyvkereskedés* (libraire du roi). Ebben az időben divatos olvasmány volt az 1636-ban nagy sikerrel a „Marais” színházban színre került *Marianne* című tragédia, Tristan, l'Hermíte-től és Corneille *Cid*-je. *Rabelais* mellett *Plutarchos*, *Cicero*, *Philostrates*, *Seneca* és *Macchiavelli* munkái, *Boccaccio* bohóságai, *Aretino* sikamlós históriái és mindennek koronája gyanánt pompás díszkötésben a *Szentkönyv*, a *Biblia sacra* szerepeltek.

Nyilvánvaló dolog, hogy a XVII. századbeli műveit osztály, a nemesség és csekélyebb mértékben a gazdag polgárság, szeretett olvasni, művelődni s a lakások is olyan berendezésűek voltak, amelyek kedveztek a csendes elmélyedésnek. Az asszonyi élet legnagyobb része a hálószoba meghitt csendességében folyt le s a XVII. századbeli uri életmód legfontosabb és stílusos milieu je a *hálószoba* volt.

Bosse Abraham, a jómódú polgárság e kiváló ismerője, a hálószobát jelöli meg a ház legfontosabb lakosztálya gyanánt. Itt folyt le a család intim élete napközben is s ezért igyekeztek ezt a szobát, amely teremnyi nagyságú volt, lehetőleg — akkori fogalmak szerint — lakályossá tenni.

A falak *szőnyegburkolata* (még a középkorból fenmaradt szokás szerint) csinosná és meleggé varázsolta a hálótermet. Szőnyegburkolat nélkül el se képzelhetjük a primitív téglázású, egyenetlen falakat, melyeken itt-ott *titkos ajtók* is rejtőztek. Ezeket — a féltékeny férjek és gyanakvó anyák kémkedő ajtóit — rejtette el a falikárpit jótékony homálya. A XVII. század építőmesterei nagyobb gondot fordítottak az épületek külső fényére, mint a berendezés belső kényelmére. Az ajtók, kivétel nélkül, még az ősnemesi kastélyokban és királyi palotákban is *rosszul záródtak*, szélvihar idején süvítve bocsátották be a légáramlatot, csendesen nem is lehetett az ilyen ajtót betenni s a dúsredőjű ajtófüggöny (portière) szél- és neszfogó gyanánt is szolgált.

A faliszőnyeg anyaga gobelinszerű volt a nemesi kastélyokban, mintája *állat- és csendéletmottóvumok*. Mesebeli szörnyek, sárkányok, özek és hattyúk díszelnek az egykorú szőnyegeken, a *mitológiai jelenetek* alkalmazása díszítési motívum gyanánt XIV. Lajos korában jött divatba.

Az ablakok ólomkarikás keretűek voltak, ritkás és egyenetlen elhelyezésük miatt nappal is gyéren ömlött be a fény rajtuk. Este pedig valósággal elszomorítóan komor látványt nyújtott egy-egy ilyen terem, melyet a karosgyertyatartók pislákoló lángja alig világított meg. A kandallók izzó fahasábjai tették csak kissé barátságosabbá a hálótermet, amely egyetlen *fűtött* helyisége volt a háznak. A kandallón díszelgő apró dísz tárgyak s a szoba egyik sarkában terpeszkedő hatalmas *mennyezetes ágy* voltak a XIII. Lajos-korabeli háztartás büszkesége.

A mennyezetes ágy, melyet függöny rejtett el, a falba volt beépítve és hosszúsága elérte a 11—12 lábat. Ebben az esetben fekvőhely, *couche* volt a neve; a hat lábnyi fekvőhelyecskének pedig *couchette* volt a becéző neve, Az ágyra telepedtek a vendégek is s a háziasszony ugyancsak az ágya szélén ülve fogadta barátnőit. Olyan volt ez a színes takarókkal és tarka hímzésekkel fölkesített ágy, mint egy bálvány, amelyet szinte hódolatteljes tisztelettel környezett a ház népe.

La Bruyère szerint „az új házastársak esküvő után három napig el se hagyták hálószobájukat, s a közös ágy peremén ülve fogadták a folytonosan beözönlő vendégeket”. Ragyogó köntösben, szemérmes mosollyal ajkán ült az új asszony, férje mellett, az ágy fejénél és hallgatta a vendég urak kétértelmű bókjait. A menyecske leánybarátnői pedig vihogva hallgatták a furcsa beszélgetést. Az ágy egyszersmind *bűvőhely* gyanánt is szolgált s az egykorú anekdotákban és rémregényekben a komikus vagy tragikus családi konfliktusok középpontjában mindig az — ágy állott.

Az ágyasház tőszomszédságában volt elhelyezve a *házi oltár*, amely ebben a korban függönnyel bevont szekrényhez hasonlított. A rojtosszélű takaró beborította az oltár felső részét s fölötte olaj festésű kép csüngött, amely a szent családot ábrázolta. A XVII. században uralkodó vallásos érzület megható példája gyanánt reggel és este odatelepedett az egész

család az oltár elé és áhítatos imával köszönte meg az Ég Urának segedelmét.

A *gyermekápolás* minden fázisa, táplálás, fűrösztés és altatás természetesen ugyancsak a hálószobában folyt le. A *dajka* igen egyszerű ruhában járt, vállára omló gallérja vászonzól készült s a pór nép asszonyának jellegzetes *fejkötője*, a lapos *bavolette* ékesítette haját.

Az ifjú anya csinos, könnyed *háziruhát* hordott, köpeny-keje prémmel bélelt, szoknyája enyhén fölajtott s a cotte (alsóruha) kissé kivillan alóla. Az otthonkának stílusos kiegészítője a csipkés-bodros fejkötő. A *gyermekkelengye* még igen kezdetleges s a csecsemő pólyáját méteres szalagcsíkkal tekerik körül, oly szorosán, hogy a szegény apróság mintegy gúzsba van kötve.

A XVII. századbéli úrihölgy még nem ismerte az olyan szekrényeket, amelyekbe függőleges irányban lehetett a ruhá-neműt elhelyezni. XIII. Lajos korában hatalmas vaspántos faládákba csomagolták holmijukat a nők és sokszor bizony kétségbeesetten látták, mint gyűrődik össze és penészedik meg a rosszul szellőzött, összezsúfolt ruhatáruk.

XIII. Lajos uralma alatt voltaképen egy bölcs főpap, Richelieu uralkodott. A király egyénisége teljesen elhomályosult a ragyogó szellemi tulajdonokkal ékeskedő kardinális mellett. Medici Mária fia, színtelen, erőtlen, uralkodásra *nem* termett egyéniség volt, aki feleségének, Ausztriai Annának erővel teljes, szinte komor alakja mellett primitív bábu gyanánt hatott.

Utóda, XIV. Lajos, a napkirály, egészen új áramlatot visz Franciaország életébe. Hogy képletesen fejezzük ki, szinte érezzük, mint özönlik új, friss, piros vér az ország fáradt ereibe, mint lüktet gyors, diadalmas erejű tempóban a nemzet vérkeringése.

Paris utcái XIII. Lajos korában kezdték elnyerni azt az egyéni színezetet, amely később, XIV. Lajos uralkodása alatt, az előkelő kellem középpontjává varázsolta a szajnaparti metropolist. Richelieu kardinális fölismerte, hogy mit jelent Franciaország számára Paris és mit jelent az, ha a világ szellemi vezetésére pályázó város építészetileg nagyszerűen fejlődik. A kardinális főgondja elsősorban a templomok kar-

bantartása és ékítése volt. A „Notre Dame” és a „Notre Dame de Lorette” templomok az előkelő hölgyvilág találkozóhelyei lettek; az utóbbiban aranyrojtos bársony imazsámolyokon térdeltek a dámák és csipkés kézelőjű gavallérok. Richelieu, miután 26 éven keresztül békében és háborúban legfőbb vezetője volt Franciaországnak, egy zseniális ötlettel megvalósította álmainak tündérpalotáját: a „Palais Royal”-t vagy ahogy akkoriban hívták, a „Palais du Cardinal”-t.

A bíboros palotája a város szívében épült. Jacques *Lemercier*, aki a XVII. század első felében úgyszólván hivatalos építőmestere volt Paris nemesi osztályának, 1629-ben kezdte meg Richelieu palotájának építését. A St. Honoré-utca sarkán, Paris erődfala tövében épült ez a csodálatos palota, melynek építési munkálatai teljes hét esztendeig tartottak. 666.000 livresbe (1 livre kb. 1 frank) került ez az építkezés, amely Richelieu élete munkáját megkoronázta. A bíboros ebben a palotában, amelyet 1636-ban, nagy ünnepség keretében, az egész francia főnemesség és az udvar jelenlétében szenteltek be, úgy trónolt arany karosszékében, mint egy Isten kegyelméből való király. Pompás kastélyából kitűnő országút vezetett birtokára, Grande Battelière-be.

XIII. Lajos alatt már nem annyira a külső fényeskedés volt a főcél. Paris utcáin csukott gyaloghintókban szállították magukat a főrangú dámák, mert nem óhajtottak a „plebs”-sel közelebbi érintkezésbe jutni. A bíboros palotája nem sokáig viselte ezt a nevet. 1636-ban avatták föl *Richelieu* tuszkulumát és hét évvel később beköltözött oda XIII. Lajos özvegye, Anne d'Autriche, a régensnő, két fiával. Úgy látszik, a hetes évszám fordulópontot jelentett a „Palais Royal” életében. Hét évig építették és hét esztendeig lakott benne Richelieu. Hét esztendei korlátlan uralom után Anna királyné szemet vetett a gyönyörű palotára és özvegyi székhelyül választotta. A palota homlokzatáról eltávolították az aranybetűs feliratot, a Richelieu palota királyi palotává vált. Ezzel megkezdődött a „Palais Royal” igazi karrierje. A „Régence” ragyogó báljai, színelőadásai itt folytak le, itt tűnt föl teljes pompájában *Molière* csillaga.

A kárpitos fiából, Jean Baptiste Poquelinből, a nagy Molière lett. És újból a „Palais Royal” színházterme áll az

érdeklődés középpontjában. Csakhogy most már nem merev aranybrokát ruhás hercegnők ülnek a nézőtéren, hanem könnyed modorú précieuseők kacagnak a „moliérei” jeleneteken. Pedig ezek is marquisok és vicomtessek, sőt gyakorta királyi vérből való hercegnők, ám mindegy, a *korszellem* megváltozott.

J. A. Hoitdon: Molière mellszobra

A vidámság jegyében folynak le ezek a színházi esték az udvar színe előtt s a kacagás majdnem olyan hangos a meghívott vendégek ajkán, mint a többi színházakban, ahol pengő aranytallérokkal váltják meg a bilétát a mulatnivágyó párisiak. A mai kor távlatán át nézve, Molière hatása a XVII. század francia társadalmára szinte egyedül áll a maga nemében, A „moliérei vidámság” nem volt pusztán szóbeszéd, rányomta a bélyegét mindenre, ami Parisban az előkelőséget és egyben a szellemet jelentette. Az a páratlan siker, amely

az egykori Jean Baptiste Poquelin minden darabját kísérte, nemcsak egy isten kegyelméből való írónak a halhatatlanságát jelentette, hanem a francia szellem virágfakadását és Parisnak, mint irodalmi központnak a kifejlődését. Corneillenek és Racinenek hatalmas tehetségei mellett úgy hatott a Molière könnyed stílusa, apróbb-nagyobb emberi gyarlósággal teljes alakjai, mint a friss szellő. A „Kényeskedők”-ben új tónust visz a társalgásba, s a „précieuse”-ök, akik cicomásan öltözve, szenvelgő nemtörődömséggel figyelik a színpadon történő eseményeket, úgy látják viszont üres fejcskéiket a színen, mint egy könyörtelenül torzító tükörben. Dicséretére legyen mondva a napkirály udvarának, hogy belement a kissé merész játékba, teli torokkal kacagott önmaga kifigurázásán és tetszésnyilvánításokkal tüntette ki a főszerepet játszó szerzőt és partnerét, Béjart kisasszonyt, aki a költő-színész ideálja volt.

IX. TIZENNEGYEDIK LAJOS, A NAPKIRÁLY UDVARA

A *francia fénykor* XIV. Lajos uralma alatt érte el tetőfokát s ez a korszak az emberiség története legfényesebbjei közé tartozik. Csupa fény és ragyogás. Szípkázó szellemi rakéták sietegnek a levegőben és az általános jókedv szimfóniájában epedő, szerelmi dal is vegyül. Ha színekben akarjuk kifejezni ezt a kort, amely a daliás XIV. Lajos uralmával Franciaországra elkövetkezett, úgy bizvást mondhatjuk, hogy az *arany*, *ezüst* és *bíbor szín* játszotta a főszerepet. A majesztétikus szépség, az előkelő kellem, a fölényes elegancia jellemzi a napkirály udvarát, akit tarkaszárnyú pillangók gyanánt röpdösnek körül Versailles rózsaillesztos terrasán az asszonyok és leányok.

Ez a kivételes egyéniségű fejedelem, aki a *pose* és az udvari galanterie nagy mestere, szinte állandó szerelmi mámorban él. A könnyűvérű *Fontanges* hercegné, a gyöngéd *Louise de la Baume*, a későbbi Lavallière hercegnő, a kacér Montespan, az imádságos d'Aubigné Franciska, akit *Maintenon* asszony néven ismer az utókor, a bölcs Scudéry Madelaine, Franciaország Sapphója, Mme de Genlis, a briliáns tollú író, s emellett a pillanatnyi szerelmek

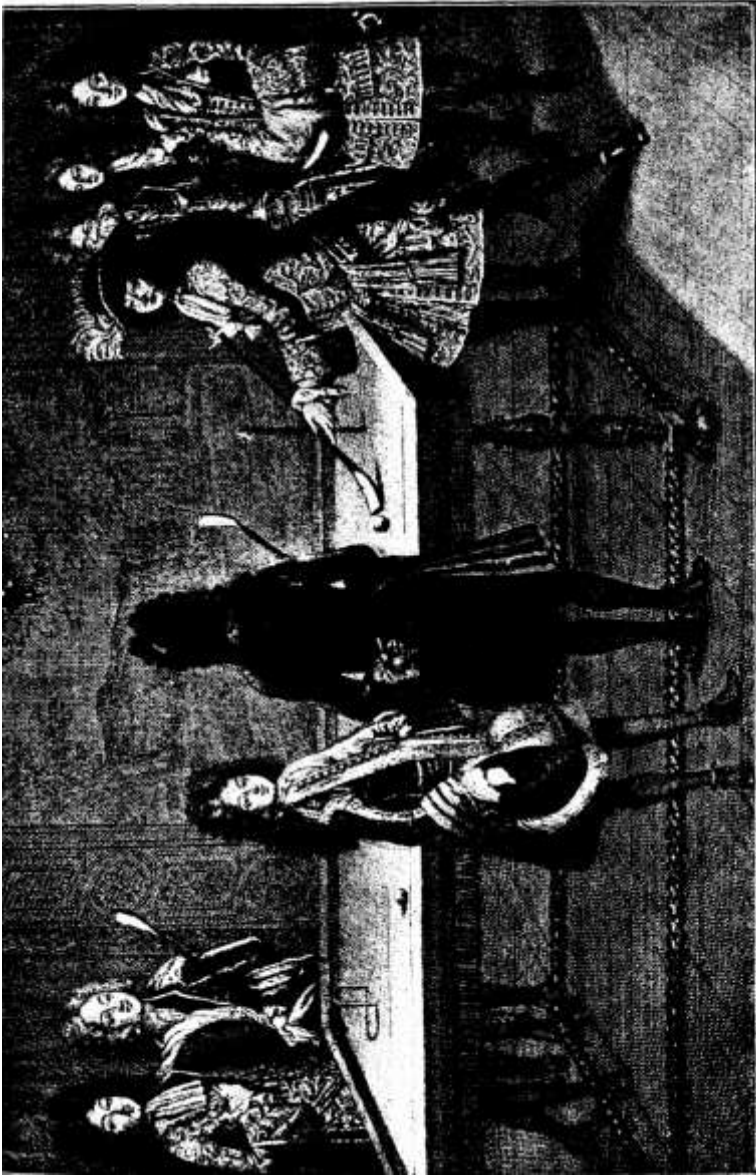
hamar lehulló bimbói, ki tudna benneteket megszámlálni, akik az isteni Louis szerelmének tündérkertjében nyíltatok?...

Az isteni Louis! Valóban földi istennek képzelhette magát

XIV. Lajos arcképe. Egykorú metszet után

az a szerencsés halandó, akit ebben az időben Franciaország lilimos trónjára ültetett szerencsés *végzete*. Lajos király élete izgatóbb, mint bármely regény, s aki élettörténetének lapjait forgatja, szinte álmélkodva látja az isteni hatalmat, mely egy halandó ember, a Napkirály kezében összpontosul. Mert XIV, Lajos nem báb, tehetetlen figura tanácsosai, a főnemesek

XIV. Lajos a billard-játéknál. Egykorú metszet után

kezében, hanem uralkodásra termett, nagykonceptiójú cselekvő és szenvedő *ember*.

La Bruyère szerint a király mindeneknek középpontja, s nemzetének nagyjai imádatához hasonló tisztelettel környezik ügyannyira, hogy „mise alkalmával szívük, lelkük teljes melegével fordulva királyuk felé, nem az oltár, hanem az uralkodó szent színe elé járulva végezték el áhítatos imájukat”. Íme egy király, akiről korának egyik legkiválóbb elméjű írója termé-

XIV. Lajos és IV. Fülöp királyok találkozása 1660-ban. Egykorú gobelin után

szetesnek találja, hogy istentisztelet alkalmával feléje és nem az oltár felé fordulnak a hívek.

XIV. Lajos olyan udvartartást teremtett meg, aminőre eddig nem volt példa a világtörténelemben. A *divat történetének* olyan fontos állomása a Napkirály uralkodásának 40 esztendeje, hogy hosszabb időre meg kell állapodnunk a tanulmányozásánál.

A király adja minden téren a hangot és Colbert tanításai szerint a divatot is a *nemzeti ipar* szolgálatába állítja. A francia ipar mihamar *világiparrá* lép és a francia divat népszerűsége, mely az egész világba szétviszi ezeket az alkotásokat, a Napkirálynak köszönhető. A *férfiruházat* pompázatos volta a király ízlésének következménye volt, s az öltözködés ezer fortélyát is ő állapította meg. Valóságos vallási szertartásnak tekin-

tette a hiú és szépkülsejű Louis az *öltözködést*, s a legnagyobb körültekintéssel állapította meg mindazt, ami az öltözködés és mindennapi életmód körébe vágott. Az óramű pontosságával ébredt reggel 6—7 óra között és ugyanilyen pontossággal tért nyugovóra este $\frac{1}{2}$ 9 és 9 óra között.

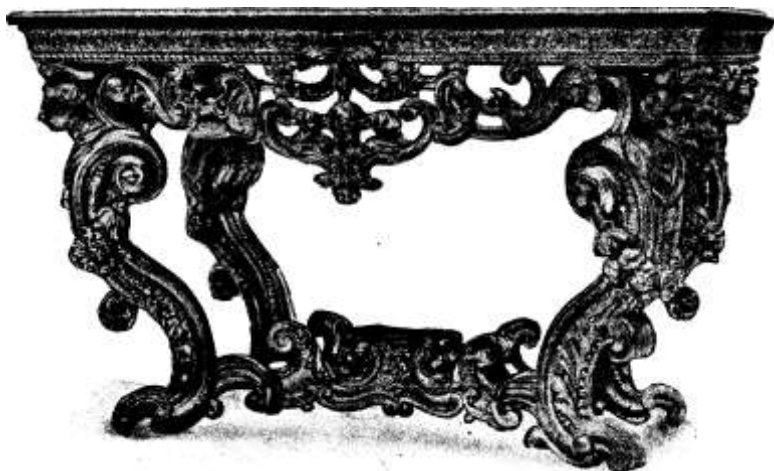
Hálófülkéjét valóságos szentéllyé avatta és a főnemesek:

*Boulle-konzol ,
Charles André Boulle műasztalos munkája*

Conti herceg, *Bonne de Crèque* hercege, *Maine* herceg a legnagyobb kitüntetésnek vették, ha a lefekvés és felkelés aktusánál megjelenhettek. Meg is kellett jelenniök *hivatalból* a király hálószobájában, s előre megállapított sorrendben nyújtottak segítséget a toilettejénél. Abban a pillanatban, midőn a király visszahajtotta ágyasházának aranyliliomokkal ékes függönyét, megkezdődött a *kis nap* (*petit jour*) és kezdetét vette a *kis fölkelés* (*petit lever*). Ilyenkor csak néhány, *engedéllyel* bíró meghitt ember léphetett be a — szentélybe, s esetről esetre azok a kitüntetett egyének, kik nem hivatalból, hanem időleges engedély alapján jelentek meg.

Míg a király szép volt és fiatal, valóságos ünnepszámba ment, amikor a rózsás, mosolygós arca a függöny peremén megjelent, később, amikor a kozmetika ezer apró ördöngösségével varázsolta vissza a komornyik és a borbély a letűnt ifjúságot, valóságos kínszenvedés volt a király és nézői számára ez a petit lever. Kortörténeti szempontból épp oly érdekes, mint tanulságos egy ilyen királyi ébredésnek a leírása, mely a következő ünepélyes keretek között zajlott le: A király háló-

*Tükörasztal (konzol)
Famunka aranyozással, női fejekkel*

sipkában, köpenyben és papucsban ágya szélére ült és itt helyezte fejére a dús hajzatához mért, külön a számára megszerkesztett könnyed *reggeli parókát*. Ez a paróka tulajdonképpen áttört selyemcsíkokból állt, s ezeken a hézagokon húzta át a borbély a Napkirály saját fűrtéit. Csak harmincötéves korában egyezett bele a *kopaszodó* király abba, hogy az akkori divat szerint leberetvált fejére álhajból készült parókát illeszzenek. Fésülködés alatt — mialatt kis kezitükrében tetszelegve nézegette magát — bocsájtották be az ajtónállók a főpokat és nagyköveteket. Selyemharisnyáit a komornyik húzta föl, gyémántcsattos cipőit és szalagos, ékköves harisnyakötőit saját felséges kezével maga a király. Mialatt a király

a főrangúakkal csevegett, sebtében elköltötte szerény reggeli-jét (collation légère), amely egy bouillon-levesből, egy szelet pírított kenyérből és egy pohárka borból állt. Most került sor a főnemések legfontosabb munkájára. A rangban legidősebb herceg háttérbe vonult, átnyújtotta kalapját, keztyűjét, botját a szolgálattelvő komornyiknak (valet de chambre) és átvette tőle a megmelegített *nappali inget*, amely halványkék tafotasyem takaróval betakarva bíborpárnán pihent. A komornyik mély meghajlással lecsúsztotta a Napkirály hálóköntösét és fölébe helyezte a nappali inget. A nadrág és mellény felöltése után a király maga választotta ki egy kosárból a kedvére való szalagos, rojtos nyakkendőt, s ezután kiürítette előző napon viselt ruhája zsebeit. Majd egy salvenak nevezett tojásdadalakú karneol-szelencéből *két* zsebkendőt vett ki a király és kíséretével együtt a szomszéd terembe ment. Itt, audiencia közben adta meg az utasítást a szertartásmesternek a további öltözékekre vonatkozólag, mert szükség esetén 6—8-szor is átöltözött egy napon. Ha vadászni ment, ostort vagy botot vitt, ha fürdeni indult, akkor egyszerű ruhában távozott.

A *lefekvés* ugyanilyen szertartásos, s az éjjeli köntös és hálósipka felöltése épp ilyen körülményes. Az éjjeli használatra szolgáló zsebkendők simaszegélyű vászonból készültek s a mosdás (a király *víziszonyához* mértem) igen primitív, mert csupán vízbemártott keszkenővel törülte végig a Napkirály felséges kezét és ábrázatát. A *hálósipka* és a *köntös* ragyogó anyagból készült, mert a kopaszra beretvált férfiak éjszaka, amidőn parókájukat levetették, ily sipkával fedték be tar fejüket. Minden valamirevaló menyasszony arany- vagy ezüsthimes sapkával lepte meg jövendőbelijét és később is ott szerepelt a férjnek szánt karácsonyi ajándékok sorában a hálósipka.

A férfimellény (pourpoint) erősen feminin hatású, dus hízméssel, túlnyomóan virágmintával ékes s a reáomló habos csipke vagy batisztbodor még fokozta a XIV. Lajos-korabeli férfiruházat nőies hatását.

Lajos király hiúsága olyan mérveket öltött, hogy szinte isteni szépségűnek és hatalmúnak képzelte magát. Szerelmi játécai a nap legnagyobb részét betöltik és elkövetkezik

Franciaországra az erkölcsi lezüllesztés korszaka: „a kacérság uralma”.

IV. Fülöp spanyol király rideg leánya, aki apja fagyosságát örökölte, a sápadt, felhős homlokú *Mária Terézia*, a maga módja szerint a rajongásig szerette királyi férjét, de érzelmeit kifejezésre juttatni nem bírta s a napsugaras kedélyű Lajos királynak merő ellentéte volt. Az alig 23 éves ifjú királyra ólomsúly gyanánt nehezedik a ráerőszakolt hitves és ott szakasztja le a virágot, ahol útjában találja. Csak vendégként jelenik meg a spanyol királylány ágyasházában és beleveti magát a szerelmi játékok forgatagába. Megkezdődik a király szerelmi idillje, amely melegség és poétikus odaadás tekintetében párját ritkítja.

A mai rideg világban szinte alig hihetjük, hogy ennyi poézis, szerelem és gyöngédség kivirulhatott a francia trón árnyékában, mint amilyen a Napkirály Louise de Lavallières körülvette. Az ifjú király túlzott hatalma volt okozója annak, hogy a lángoló temperamentumú ifjú folyton féktelen szerelemre vágyott és öntudatlanul is meghonosította a francia udvarban a *királyi maîtresse* léha és költséges divatját,

Tizenhét tavaszának minden bubájával jelent meg egy napon Louise de la Baume, a bourdonnesi nemeskisasszony, Lajos király udvarában. Mária Terézia királynénak ez a legújabb udvarhölgye nyomban elbűvöli a királyt, aki a lángoló szerelmi vallomások özönével árasztja el az „égi jelenséget”. A naivlelkű leány csakhamar az udvar koronázatlan királynéjává lesz, de ezt a fényes pozíciót nem használja ki előnyére. La Vallière hercegnője szerény modorával még királyi vetélytársnője szívét is megnyeri és hosszú éveken át a legbájosabb és legkedveltebb, ha nem is legragyogóbb asszonya Franciaországnak. Megható szépsége, tiszta nemes arca valósággal felsőbb lényé avatják a nép szemében Louiset. Ha üveges, aranyküllös batárja végighalad Paris utcáin s ő udvarhölgyeitől körülvéve *kimosolyog* a tükrös ablak mögöl, hódolattal üdvözlö a polgárság, a bálkon pedig körülrajongják, mint egy igazi királynőt. La Vallière hercegnő mindezt nem látja. Szeme a királyon csüng, minden szavát, mosolyát a lelkébe szívja s Lajosában nem a királyt, a kegyosztó hatalmas urat, hanem az embert szereti. Egy

Mater dolorosa fájdalmas lemondásával egyezik bele, hogy a külszín megóvása címén gyermekei tőle távol nevelődjenek.

A *divatot* szinte öntudatlanul irányította s inkább a király kívánságára, mint tetszenivágyásból jelent meg fényesebbnél fényesebb toilletekben a vadászatokon, színelőadásokon és udvari bálokon. Ezek az öltözékek tagadhatatlanul nagy haladást mutatnak a divat fejlődésének tekintetében XIII. Lajos korához képest.

Ekkor jelenik meg az akkor még alig ismert *Langlée* nevű divatművész új találmánya a ruhadíszítés terén: a *fodros* szoknya (*falbalas*). Ez a divat *hamar* elterjed és az összes díszruhákon a legkülönfélébb anyagból, ezüst-, aranycsipkéből, hímzésből, szalagból készítve megjelenik a *fodor*. A női alak lehetőleg *karcsúságra* törekszik, a derék hegyben végződő, a vállak lejtősek, a nyakkivágás szerény és szemérmes s a szoknya oly hosszú, hogy az alak keskenysége szembeötlő. A hajviselet tornyozott és szintén azt a célt szolgálja, hogy a női alakot elkeskenyítse.

A *férfidivat* fénye, ragyogása a XVII. század második felében szinte elhomályosítja a női divatot. Lajos a rokokó-elegancia nagymestere és az ő érdeme, ha ugyan annak nevezhetjük, hogy az erősebb nem is beáll a divat rajongói sorába. A „lion”-ok, arszlánok típusát két nemesifjú, *Montauron* és *Candale* herceg képviseli. Az előbbiről mintázta *Cinna* alakját Corneille, aki a kortársak rövidlátó szemüvegén át nézve ezt a divatbábot: *hőssé* avatja. Pedig *Montauron*nak a cífrálkodás és feltűnnivágyás volt az egyetlen ambíciója. *Montauron* divaturalma három évig tartott, ő hozta divatba az ékköves harisnyakötőt, amely szalagos, piperés mivoltában a térdnadrágot a selyemharisnyához erősítette és a tollal ékes széles férfikalapot.

Ez a *háromszögletű* kalap, amely nyúlszörből vagy finom nemezből készült, végigkísérte az egész rokokó uralmat. *Montauron*t szinte az örületbe kergette tetszelgési vágya és három rövid esztendő alatt elköltötte nagy vagyonát parókákra, selyemnadrágokra, cifra kalapokra. Három esztendeig 1644-től 1647-ig, csupán róla beszélt Paris hivalkodó népe, mikor is elfogyván a könnyen szerzett milliók, visszasülyedt az ismeretlenség homályába.

Gaston de *Nogaret*, Candale hercege volt utódja a férfidivat gyorsan ingó trónján. Ez a szőke herceg oly szép volt, mint Alkibiades és oly bájosan könnyelmű, amilyen csak egy korabeli herceg lehetett. *Fehérneműjéről*, szalaggyűjteményéről, ékköves gombjairól (ebben az időben lépett a zsinórozás helyébe a *gombdász*), regék keringtek s a *Candale-cipő* a divatos arszlán ruhatárának főekességévé lett. A szép ifjú

Nogret: Mlle de La Vallière

herceg, aki oly rövid ideig élvezte a divatkirály dicsőségét, 1658-ban, egy hideg januári estén, megtépett lélekkel, kolduszegényen, mindenkitől elhagyatva halt meg egy külvárosi padlásszoba szalmazsákján.

A Napkirály idejében, bár maga XIV. Lajos csak 35 éves korában határozta el magát a parókaviselésre, minden férfi sörényes oroszlánnak akart látszani, noha egy-egy szőke hajból készült paróka 2000—3000 frankba került. A szerényebb viszonyok között élők álhaja kecske- avagy lószőrből készült. Akadtak olyanok is, akik gazdag létükre is inkább az utóbbit választották, mint pl. Pepys Sámuel, egykorú író és gavallér,

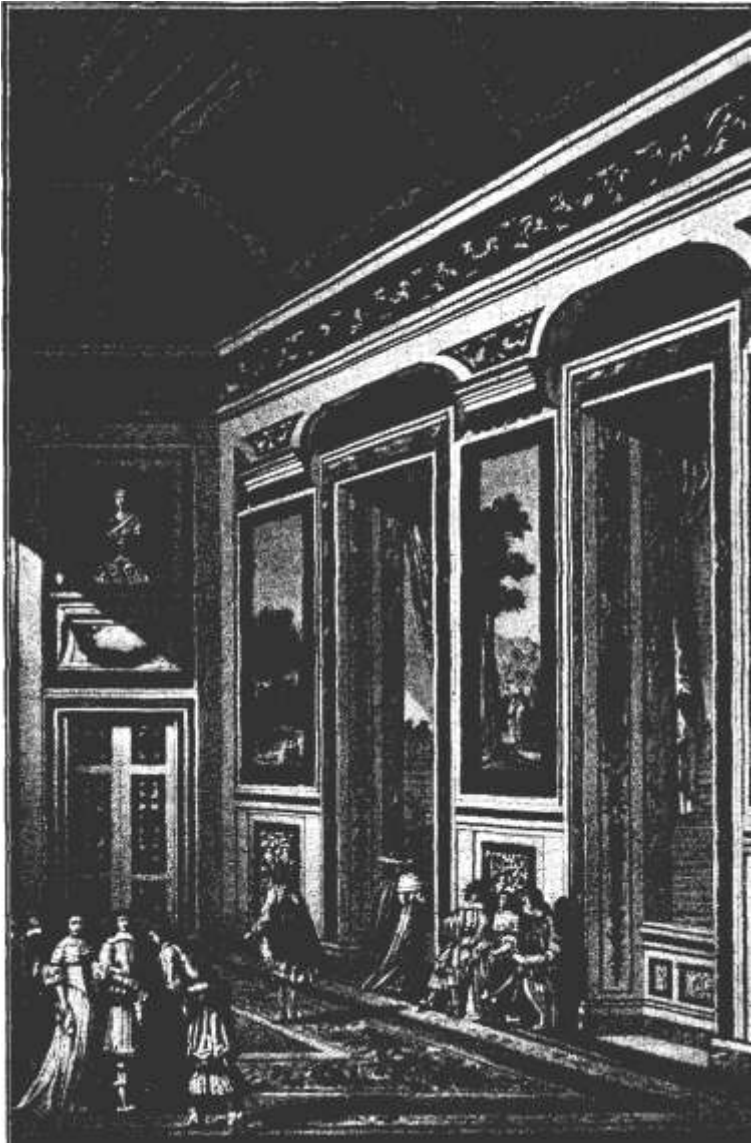
aki mindig attól félt, hogy parókáját pestisben elhullott emberek hajából készítették.

A XIV. Lajos-korabeli gavallérok nagy előszeretettel viselték a *Rhingrave*-szoknyát, mely térdigérő volt és a nadrágot elfedte, továbbá a valódi csipkével díszített, szalagos tölcsercsizmát és a lengőtollas nemezkalapot. Így jelent meg a Napkirály is 1651 szeptember 7-én a francia parlamentben, mikor is azt írja róla Sír John Evelyne, „a király oly szép vala, mint egy ifjú Isten, ruhájának selyme pedig alig látszott a hímzések özönétől”. Egy-egy ilyen szalagindás ruhára 200—300 ölnyi szalagot is felhasználtak. 1669-ben már hímzés helyett 14 millió franknyi értékű ékkövekkel és gyöngyökkel hintette tele az öltönyét a Napkirály akkor, midőn a török követet fogadta. Ez a ragyogás szinte elkábította az udvari népet, amely naivságában annyira ment, hogy tátott szájjal bámulta a legújabb szokást, a *köszönést*. A XVII. század közepéig ugyanis nem ismerték a kalaplevevést s csak abban találtak örömet, ha az utcán ismerőseiket hátulról meglökdöshették. Ezek a primitív erkölcsű emberek egyes dolgokban annyira túlfinomultak voltak, hogy míg pl. a mosdástól irtóztak, *illatszerekre* ezreket költöttek. Motteville asszony emlékiratai szerint Marion de l'Orme, a XVII. század egyik könnyűerkölcsű hölgye 60.000 franknyi összeget költött illatszerekre egy esztendőben. Ugyancsak ez az író mondja Krisztina svéd királynőről, hogy „csodásan szép kezei alig látszottak a rátapadt pizsoktól”.

Motteville asszony egy ízben egy csomag szappant kapott Itáliából egy ismerősétől, aki teljes joggal tétélezte föl az írónőről, hogy ilyet sose látott és ezért a csomaghoz használati utasítást is mellékel.

A szappan tehát éppoly ismeretlen fogalom volt a Napkirály kortársai előtt, mint a villa használata, mert egykorú írók szerint a tálalásnál csupán a tálakon volt egy-két villa, az étkezésnél a leveshez kanalat, a pecsenyéhez az *ujjaikat* használták az emberek.

XIV. Lajos szintén az ujjaival evett. Míg reggelire alig *falatozott*, délebed alkalmával, mint *Liselotte*, a szellemes pfalzi grófné írja világhírű emlékirataiban: 4 tányér levest, 1 egész fácánt, 1 foglyot, 1 nagy tányér salátát, 1 tányér

*Nagyúri lakás a XVII. században („Rhingrave”-szoknya a férfiakon)
Le Pautre után*

marhahúst, 2 nagy szelet sonkát, 1 tányér gyümölcsöt és süteményt költött el, közben pedig elragadó kedvességgel csevegett az őt körülvevő hölgykoszorúval.

Annál is inkább meglephette a pfalzi grófnőt a Napkirály finom csevegése, mert Németországban ebben az időben még igen durva modor járta. Pfalzi Károly Lajos herceg és Hannoverai Lajos nagy lakomák alkalmával se átaláltak a feleségüket felpofozni. Egy osztrák főherceg pedig barátságos napiparancsban arra kérte nemesi kíséretét, hogy „ne jöjjenek tisztátalan ruhában, ittasan az asztalhoz, ne nyalják le étkezés; közben az ujjukat, ne töröljék asztalkendőjükbe az orrukat” és — ne köpjenek a tányérjukba”.

Mecklenburg és Pomeránia hercegei pedig, Liselotte bevallása szerint, arra utasították az udvari ebédeken megjelenőket, hogy a hangos kiabálástól épp úgy tartózkodjanak, mint a csontokkal és borospoharakkal való hajigálózástól.

Nem csoda tehát, ha Liselotte grófné álmélkodva látta a versaillesi pompát, a ragyogó nőket, akik ennek a kornak a legújszerűbb italait, kávé, csokoládét (amely 1661-ben vált ismeretessé Franciarsországban) és kínai teát szürcsöltek és közben vígan udvaroltattak maguknak.

*

Ezalatt minden megy előre a maga útján. A Napkirály parancsára szökőkutak és kastélyok nőnek ki a földből, a piktorok, képfaragók és költők odasereglenek a versaillesi udvarba és a francia szellem, ízlés és művészet soha nem látott magasságokig emelkedik.

XIV. Lajost az asszonyi szépség mellett mindaz leköti, ami művészi szép. Táncokat komponál Lully zeneszerző zenéjére és kacér szerelmi dalokat énekel gitárkísérettel. Színelőadásokat, mitológiai jeleneteket rendez és szépségének teljében lefesteti magát. A multságok közepontjában mindig a király áll és mellette, akár fullajtároktól kísért aranyos határban, akár hófehér vadászpapripán, vagy a bálteremben: La Vallière hercegnő. Fej tartása, legyezőjének billenése csupa tanulmány az udvari dámák számára és fényes udvari pozíciója elérhetetlen ideál gyanánt fényeskedik a nagyravágyó lelkek felé. A hivatalos királyné mellett

mindig ott szerepel La Vallière Louise is. Van der Meulen híres festményén is ott látjuk aranyhintón a két vetélytársat. 1667-ben *Flandriában* mulat az udvar, tehát ellenséges területen. A király félbeszakítva táborozását, fényes udvari fölvonulást rendez hadjárata idején a meghódított területen. Donnai, Tournai, Arras, mindmegannyi diadalmas állomása egy hódító hadvezérnek és cifrálkodó udvartartásának.

XIV. Lajos a Vincennes-i erdőben hintóban udvarhölgyei kíséretében
Adam François Van der Meulen festménye után

La Vallière hercegnő ezalatt, bár mindenben résztvesz királya kívánságára, intenzív lelki életet él. Ez a lelkiileg és szende elmerengés végre untatni kezdi a tüzes vérmérsékletű királyt, akit a királyné uralomravágyó hölgyei amúgy is folytonos kísértésekkel környékeznek meg. La Vallière Louise hervadó, szelíd bájai már nem gyakorolnak vonzó erőt az isteni Louisra s a királyi kegyencnő, látva, hogy a király csapongó szerelme más virágra száll, egy nemes és fájdalmas gesztussal elbúcsúzik gyermekeitől, hogy a *Karmeliták* St. Jacques városrészbéli kolostorába temesse el bánatát. Ez 1665-ben történt. 45 esztendő múlva egy töpörödött öreg

anyóka szunnyadt el örök álmra a néma kolostorban. Ki tudta már akkor, hogy „Soeur Louise de la Miséricordie”, Irgalmas Lujza nővér nem volt más, mint az ünnevelt La Vallière hercegnő, aki egy királyi idyll középpontjában állott egykoron. *Vigée le Brun Erzsébet*, a kiváló festőnő, örök emléket állított La Vallièrenek, amint sarkig érő aranyhaját palást gyanánt ráborítva, bűnbánó Magdolna képében lefestette az utókor gyönyörűségére.

La Vallière hercegnő elvonulásával még fokozott mértékben tört utat a király féktelensége. Mintha béklyótól szabadult volna meg, tarka hölgykoszorúval környezi magát és újból divatba hozza a renaissance feledésbe merült szerelmi törvényszékét. *Ruel* városában gáláns összejövetelet rendez a főnemesség, melyen a hódító szépségű *Gonzaga Mária* elnököl, *Scudéry* kisaszszony, a francia *Sappho* pedig csodás elokvenciával mondja el védőbeszédét a szerelmi delikvenssek fölött. A modern *divatrevük* fénye elhomályosul a pompa és ragyogás mellett, amely ezeken a szerelmi törvényszékeken tündöklött.

A divat történetének igen érdekes fejezetéhez érünk el e gáláns összejövetelek tanulmányozásakor. Egy világszerte ismert asszonyi típus kifejlődését látjuk, a Molière által megörökített *précieuseök* típusát, melynek legérdekesebb képviselője Magdelaine de Scudéry, a híres költőnő volt.

A *précieuse* (kényeskedő) hölgyek típusa három részre oszlik. A *kiválóak* (illustres), a *nagyok* (les grandes) és a *kicsinyek* vagy nevetségesek (les petites, les ridicules) osztályára. Ez utóbbiak mindig a polgári nők köréből kerültek ki és élethivatásuk a nemesi *précieuseök* utánzásából állott.

Si Le Clerk: Francia nemes (1685)

Ez a szenvedő, kényeskedő asszonyi típus Scudéry kisasszony irodalmi szalonjában tartja összejöveteleit. A csúf külsejű, de ragyogó szellemű Scudéry Magdolna gőgös egyedül valóságban tölti életét, noha imádói körülrajongják. *Alcante*, *Philaminte*, *Bélise* alakjának genialis megalkotója undorral fordul el a földi, tehát tisztátalan szerelemtől és fenkölt példáját követik a *précieuseök* is. A lelki szerelem

Színésznők a XVII. században. (Tornyos fejék, velencei csipkedíszes ruha)

tiszta lángja többé-kevésbé sikerült poémákban tör utat ajkukról, hasonmásuk, a précieux gavallér, ugyancsak csinosan faragott versikékben dicsőíti szerelme tárgyát, aki a divatos életfelfogás szerint elérhetetlen magasságban lebeg fölötte. *Benserade*, alkalmi költő különösen ért e szellemi rakéták eregetéséhez. *Bouillon* kisasszony, meg a szép *Mancini* princesz és *Mazarin* hercegné egy-egy mosolyáért a halálba mennének ezek a gavallérok.

Mancini hercegné, aki olthatatlan szerelemmel vette körül a királyt, Saint Évremond emlékirataiban úgy szerepel, mint aki szebb *Vénusznál* és szemérmesebbb *Lukrécianál*.

Fontanges hercegné dicsérete pedig az égighangzó szerelmes versekben nyer kifejezést.

A húszéves *Fontanges* hercegné lép La Vallière Louise után a Napkirály állandó kegyeibe. Igazi kegyencnőnek teremtett életvidám szép teremtés, aki szomjas ajakkal szürcsöli az élvezetek poharát. Különösen vadászatok alkalmával tombolja ki ifjúi hevét a szép hercegasszony, akiről igen kevés adat maradt fenn az utókor számára. Rövid uralkodásának

*Otthoni toilette a XVII. század végén
(Szalagdísztűs; díszkötény; bársony fejkék)*

(mialatt korlátlan úrnője volt XIV. Lajosnak) talán legfontosabb eseménye volt az a fontainebleau-i vadászat, amelyen akkori szokás szerint, a királyi maitresset megillető kísérettel lovagolt a cavalcade élén. Szilaj kedve elragadta a hófehér lovon vágató Fontanges hercegnét s a haja is fölbomlott a szédületes iramban. Egyik udvarhölgye szolgálatkészen nyújtja át kebelszalagját, a szilaj hercegné pedig ügyes mozdulattal úgy erősíti meg fölbomlott fűrtjeit, hogy a szalagindák a homlokába hullanak vissza. Íme, így születik meg egy divat. A *Fontanges fejkék* hamarosan elterjed az egész divatvilágban és még sokáig ott díszlenek ezek a fejkötők a fehér asszonyi homlokokon, amikor megteremtjük, az ifjú Fontanges hercegné már rég a föld alatt pihen.

A női ruházkodás ebben a korban már a legnagyobb rafinéria jegyében áll. Amit az asszonyi képzelet kieszelt, azt mind megjeljük a XVII. századbeli précieuse ruhatárában. A hajviselet annyira mesterkél, bodrozott, hogy az arc egész más benyomást kelt, mint XIII. Lajos korában. Gyémántos haj tűkkel erősítik meg az idres-bodros kontyot s a simán lefésült huncutkákat, a *battant l'oeuilt-t* A fontanges-fejkötő

S. Le Clerk: Fialat francia kisasszony
Fontanges fejkötő (1685)

S. Le Clerk: Francia szolgáló
(1685)

keményített batiszt- vagy csipketokokból áll, amelyek szalaggal körülfontva orgonasíp formájában állnak a fejtetőn. A haj színe még *természetes*, a fehérre haj porozott fűrtök divatja csak 1703-ban tűnik föl. Ebben a korban a legünnepeltebb divathölgyek: *Conti* hercegné, *Charles* hercegasszony, *Egmont* grófné és *Loison* kisasszony.

Ezek a dámák Versaillesben ragyogó toillettekben hallgatták *Lully* akkor divatos operáját, az *Amadis-i* és valósággal versenyeztek egymással a cifrázkodásban. Ilyenkor aranyhímzésű ünnepi köntösben feszengtek, amelynek szoknyáját a *vertugadin* utódja és a *panier* elődje, a *criarde* nevű turnürszerű építmény díszítette; a csipkés fodrok (falbalas)

özöne, a drágakövektől villogó fontanges-fejék, s a hímzésekkel roskadozó kivágott derék cifra pávákhöz tette hasonlatossá a hölgyeket. A *legyező* már akkor a mai összehajtható formájában divatozott, s hártyaszerű bőrből, tafotából, vagy csipkékből készült, keskeny elefántcsont-, gyöngyház-, ében- vagy rózsafa-pálcikákra ragasztva. Ezekből a legyezőkből csak úgy áradt a finom chypre- vagy rózsaillat és

Úrileány

Úriasszony nyáron

télen-nyáron ott díszeltek a társaságbeli hölgyek kezében. A XVI. századbeli hölgyek gyöngyolvasóját ekkor már legyező helyettesítette és a középkor masszív aranykeresztje helyett ragyogó gyémántos szalagcsokor villogott a préceuse borsónyi gyöngyeire fűzve. Egy-egy ilyen gyöngyrablánc minden nemes úrhölgy ideálja, s aki utánzatot kénytelen hordani, az olthatatlanul gyűlöli a valódi gyöngyök tulajdonosát! La Bruyère is megemlékszik egy párisi nőről, akinek mesés gyöngysora összes szomszédasszonyainak halálos gyűlölséget vonta a fejére.

Az úrihölgyek télvíz idején prémes *capet-t*, nyáron ugyanilyen szabású selyemkendőt hordtak, melyet művészi fortély-

lyal erősítettek tarkójukhoz, zsinórral a derekukhoz és ügyes ráncvetéssel a karjukat is beleburkolták. Télen a fejüket is beburkolták ebbe a kendőbe, de oly módon, hogy a fontanges kívül maradt.

A *karmantyú* róka-, medve-, tigris-, nyuszt-, nyest- és farkasbőrből készült. Szükség is volt ezekre a kézmelegítőkre, mert a ruhák ujja csak könyökig érő volt, a keztyű pedig áttört selyem- vagy cérnafonálból készült.

Az *arcfestést* még a renaissancehölgyek hozták divatba s Medici Katalinnak ezt az örökségét szívesen átvették a préciusok is. Valóságos szenvedéllé fajult el a *kendőzés* káros divatja s a piros és fehér festék, amely Itáliából került Franciaországba, az úrihölgyek toiletteasztalkáján kiváltságos helyet foglalt el. A pirosítót, noha olasz gyártmány volt, *spanyol* piros-nak hívták (rouge d'Espagne) és hihetetlen mennyiségben mázolták ábrázatukra, épp úgy, mint a *(fehérítőt, amely* ólmot tartalmazott. A pirosítók egészen megsárgította az arcbőrt, ám a précieuseök inkább eltekintettek e kellemetlen tünet fölött, semhogy sápadtagnak lássanak. A szemöldökük *antimóniummal* festették sötétre s a szempillákat mandulavágásura árnyékkolták, hogy az akkori szépségideál szerint a Kelet asszonyaira hasonlítsanak. A *szépségflastrom* használatát annyira túlzásba vitték a XVII. század második felében az asszonyok, hogy ezek a különböző nagyságú fekete selyempöttyök („mouche”, légy) valóssággal elborították a női arcot. A férfiak, bár gyakran szintén festették magukat, csínján bántak a szépségflastrommal és kettőnél-háromnál többet sose ragasztottak orcájukra.

Azt kellene hinnünk, hogy ezek az illatos, szép hölgyek a legnagyobb gonddal ápták testüket. Pedig a víziszony a XVII. század első felében virágzásban volt és még XIV. Lajos uralkodása alatt is fennállott.

Navarrai Margit királyné, aki szívesen verselgetett, egyik poétikus dialógiában azt írja a szerelmes dámáról, hogy nyolc nap óta nem mosta meg a kezét, az arcáról nem is szólván.

1644-ben törvényt bocsátanak ki a *mosdási* kötelezettségről, mondván: „a fürdőbe elméne a tiszta ember, hogy

testének tisztálkodása meg legyen óva; kezét naponta és orcáját *csaknem ugyanilyen gyakran* megmosván, mindéig jószagú lészen”. Az emberek azonban fittyet hánynak a figyelmeztetésnek s a nyilvános fürdőhelyiségeket fentartó borbélyok egyre-másra zárják be helyiségeiket. Csodálatos módon ragaszkodnak az emberek, még 100 év múlva is, a XVI. századbeli vallásos tilalomhoz, amely pogány szokás-

Előkelő hölgy utcai ruházata

Házi ruházat

nak bélyegzi a fürdést, és csupa kényelemszeretetből és lustaságból elkerülik a vizet. A *Napkirály* maga is annyira irtózik a víztől, hogy forró nyári napokon is csupán a lábát mártja meg vadászat közben a folyó vízében és mint említettük, esténként is csupán nedves ruhával törli végig nagyóvatosan az ábrázatát. A férfiak még kevesebb súlyt fektetnek a tisztálkodásra, mint a nők s az aranybrokát ruhájú szép király jár elől rossz példával. Környezete a „lever”-k (fölkelés) alkalmával lehetőleg távol tartja magát tőle. A Napkirály tisztességtudásnak véli ezt a tartózkodást, nem is sejtven, hogy a mosdatlan testéből kiáradó kellemetlen illatok tartják tőle tisztos távolban udvaroncait.

A précieuseök társasága, élén a fölvilágosodott Scudéry Madelaine-nel, teljes erejéből küzd az emberi test *ápolásának* divatbahozásáért és ez a törekvés rövid idő alatt sikerül is neki.

Az *építészek* is ezt az eszmét szolgálják, különösen *Hardouin Mansard* (róla nevezték el a „Mansard” padlás-szobákat) geniális építő, aki alapelvül azt állítja föl, hogy az embereknek, de különösen a nőknek életföltételük az, hogy lakosztályukban időről-időre teljesen elkülöníthessék magukat.

François Blondel légiesen könnyed tervrajzai és Mansard tervei nyomán így szűnik meg az u. n. *nagy terem* (grand appartement) egyedülálló rendszere és kialakul az *entresol-típus*, amely *emeletes* házakat hoz divatba és megteremti a *reduit-k* (visszahúzóadás) divatját, A magas mennyezetű, kietlen nagyságú termék helyett több *kisebb szobát* építenek, melyeket diszes, de alacsonyabb mennyezet főd, az *alcove-ok*, *hálófülkék* és *ruelle-ek* (öltözőformájú szobácskák) divatja megteremti a précieuseök számára azt a rég óhajtott meghittségét, melyet a női lélek emelkedett ízlése megkíván. A máig híres *Hôtel Rambouillet*, amely a XVII. század szellemi előkelőségeinek gyűlöhelye volt, ideális példáját mutatja Hardouin Mansard építőművészetének. Rambouillet márkiné egy ősnemesi palotát, a Pisani hotelt, alakította át az akkori ízlés legtokéletesebb példája gyanánt.

Az urinők tisztálkodási törekvését szolgálták az új divatú *toilette- és mosdószobák*, amelyekben a világ zajától elvonulva ápolhatták testüket a kényeskedő szépek. A padlót (a nedvesség miatt) kő- vagy márványpadmaly borította. A kandallón csinos porcellánfigurák díszeltek, fölötte pedig velencei művű tükör. Ugyanolyan vázák díszítik a fal lambrieszerű körülfutó polcait, mint a kandalló párkányát, s a falfestés fehéraranyozású derült színezésű volt. A *nyugvóágy* támasznélküli aranylábakon nyugvó pamlag volt, amelyet finom selyemhuzat borított. Csipkés, szalagos párnára hajtotta fontanges-fejkötös fejceskjét a précieuse dáma. Fürdőkádnak hírét-hamvát se látjuk ebben a kis tündérbirodalomban, melynek uralkodó szelleme a *nyugvóágy fejénél díszelgő Apollófej*, amely a kacérság országának a királya. A tisztál-

ködő asszony nép vörösréz medencében mosdott zárt és elfüggönyözött ajtó mögött. Ám amikor a lábát áztatta, akkor a précieux gavallérnak is szabad bemenetele volt a szentélybe s a kackiás mellényű, selyemharisnyás gavallér szívesen igénybe is vette ezt az engedélyt. Kacéran a hóna alá szorítva háromszögletű, tollas kalapját, szétterpesztett ujjait ernyő

*Előkelő hölgynek szerezsen szolgája levelet hoz. Házi ruha (deshabillée)
Régi metszet után*

gyanánt a szemére illesztve (mint akit elkábít az eléje táruló *isteni látvány*) lépett be a kényeskedő ifjú a szentély ajtaján. Molière egyik hősének, a hamiskás Clitandernek hú mása volt a XIV. Lajos-korabeli gavallér, aki érzelgős versekkel mulattatta imádottját.

A précieux dáma rendszerint levélírással töltötte el a kora délelőttöt és ilyenkor csupán *néger szolgája* zavarhatta meg, akinek a nap vagy éjszaka bármely órájában szabad bejárása volt hozzá. Ilyen ébenfeketebőrű, villogófogú benszülött szolgát minden vérbeli nemes hölgy udvartartásában

meglelünk a Napkirály uralma idején. Mazarin hercegné Pom-péjus nevű fekete szolgája valóságos hírnévre tett szert, talpraesett mondásai és kigyóyszerű mozdulatai révén. Ezek a fekete legénykéek hovatovább házi *zsarnokokká* fejlődtek, kiknek szeszélyét, hízelgését, féltékenykedését eltúrni szintén a *divathoz* tartozott. A nagyúri dámák szerelmes leveleit is ezek a néger szolgák vitték el az illetékes helyre s akárhányszor drágán fizettették meg diszkréciójukat vigyázatlan

Életelixir-árusító

Osztriga-árusó

Utcai alakok Parisban. Bouchardon metszete után (1740)

úrnőjükkal. Tagadhatatlan, hogy ezek a kényes úridámák, — kik a mindennapi élet gondjait nem ismerték s csupán egy kísértettől féltek, az *unalomtól* — kacérkodtak is ezekkel a bizalmaskodó feketebőrűekkel.

Odahaza is viseltek *fejkötőt* s a hajukat a Champagne által megteremtett „cadenette” fűrtökbe göndörítették. Később mesterkéltszigák kandikáltak elő a fontanges kétoldalán, à la *Sévigné* s ugyancsak e híres író után nevezték el a kackiás kis kerek *tollas fejkötőt*, amelyről kétoldalt bársonycsik csüngött alá.

Ebben az időben már megunták a Mazarin bíboros által divatba hozott selyemzsinórozást és *szalagdísz*t alkalmaztak a ruhákra. Az ékkövekért rajongó asszony világ valóságos

megváltó gyanánt üdvözölt egy ügyes ötvöst, aki a *Temple* fogház közelében levő műhelyében utánzott ékköveket gyártott. Ez az ötvös oly tökélyre vitte a fehér hegyikristály színesítését, hogy a *Temple-kövek* viselése hamarosan általános divattá vált.

Ausztriai Anna, az anyakirályné ellensúlyozni akarta a maitresse-uralom léhaságát és kihívó öltözködését s ezért megteremtette a keblet elfedő nagy *tüll gallérok* divatját. Anne

Faedény- és fűjtatójavitó

Utcai alakok Parisban. Bouchardon metszete után 1740)

Meleg sütemény!

d'Autriche módfelett kedvelte a méltóságteljes viseletet és előszeretettel hordta a férfiruhák *pourpoint*éhez hasonló hímezett mellénykét. így jártak a nők vadászni, táncolni, meg — imádkozni.

A bársony és selyem mellett egy apró aranyvirágos selyemanyag, a *brocatelle* is nagy kedveltségnek örvend a főrangú hölgyek körében, míg a *polgárság* selyemfényű posztóban, *camelot de Hollande* és *Ferrandine*-ban (gyapjú) jár.

A *nép* olcsó posztót visel, túlnyomóan szürke színben. Ez volt a *grisette* (szürkés) szövet és innen nyeri eredetét ez a sokat emlegetett, a Quartier Latin bűbajos Mimijére és Musettejére emlékeztető szócska is.

A *színek* skálájában vezérszólámat visz a fekete, lila, citromsárga, izabellaszín, narancs, bíbor és karmazsinpiros.

A *précieuseök* különös előszeretettel viseltettek az apró fényűzési cikkek iránt. Azok a bájos, apró semmiségek, amelyek egy kis vagyona kerültek és a mai párisi asszony szívét is rabul ejtik, már a XVII. század végén is divatoztak. A *hímzett* és *illatosított* spanyolkeztyű, amelyet a kézcuklón csipkebodor szelt ketté, a *hímzett zsebkendő*, a *kézelő* és a *legyező* ott díszeltek az úrihölgyek legbecsesebb kincsei között.

Az *apró láb* a szépség főkelléke és minduntalan kivezetik az udvari bálókba a szűk cipőbe szorított lábú ájldozó nemeskisasszonyokat, akik néha alig bírtak kocsijukból kiszállani, amely a versaillesi tündérpalotába szállította őket. A királyi kastély előtt néha akkora kocsitorlódás támadt udvari bál idején, hogy amíg a zürzavarban kiszállhattak a bálózó szépek batárjaikból, véget is ért az udvari multság.

A *Fronde* kezdetekor feltűnt Parisban egy férfiú, aki izléses *kétlovas kocsikat* készített. Erre hamarosan kiküszöbölték a nehézkes batárokat, hogy előtérbe lépjenek a csinos és célszerű *fiákkerek*, vagy ahogy akkor hívták őket, a *calèche-k*. Ezek a kocsik csakhamar előzönlötték Paris utcáit és a könnyen gördülő járművek igen népszerűvé tették a társaságbeliek előtt a sétakocsizást. XIV. Lajos is szeretett kocsikázni, fényes összejöveteleken díszelgni. Olyan volt a XVII. század 70-es éveiben Franciaország, mint egy elvarázsolt kastély, amelyben kakasszóig, hajnalpirkadásig egyre szólt a zene, tánc és hejehuja.

Bálok, maskarák, carousselek és vadászatok követték egymást tarka sorban és a fiatal király mindenütt az első volt, úgy a munkában, mint a szórakozásban.

A *gloire* ekkor állt zenitjén és a király alkotó szelleme nem fáradt bele a munkába. A csipkék, selymek és aranyzsinórok elhelyezése az udvari díszruhákban épp oly élénk érdeklődést váltott ki belőle, mint a csodás, mintegy varázsszóra fölépült versaillesi *árkádok*, csodakutak és mitológiai szobrok.

Húsz évig tartott ez a dicsőséges állapot s ezalatt egyre nőtt Franciaország hatalma és fénye. *Molière* maró gúnnyal ostromozta az általános ferdeségeket és az élénk szellemű király mulatott rajta a legjobban.

Montespan uralma alatt a negédes szellem művelői különös tekintélynek örvendenek, köztük első helyen áll a púpos *Scarron*, a szatirikus poéta, aki általános nevetség tárgya

Ismeretlen festő: Mme de Montespan

s úgy fizet a csipkelődésekért, hogy méregbe mártott pennáját mindenkibe beleszúrja. Mindenki a maga kedvtelése szerint él a királyi udvarban, a gáláns király pedig Montespan asszony kedvét keresi, a kis ravasz, pikáns szépségű udvarhölgyét, aki hosszas fáradozás, mondhatni tolokodás után végre meghódítja a Napkirályt. Ez a viszony nem az a poétikus, mélyérvésű idill, amely La Vallière és Lajos király közt szövődött egykoron. XIV. Lajos az érett férfi és öntudatos fejedelem komolyságával tűri a kis Montespan kacérkodó hízelgését, bódító csókjait. Az ő biztatására nevezi

ki *Langléet*, az immár ismertté vált szabómestert, Ausztriai Anna egyik komornyikját, a *divat miniszterévé*. Páratlanul áll a világtörténelemben ez az eset. Egy egyszerű, paraszti származású ember miniszteri hatalomhoz jut, csak azért, mert szép ruhákat tervez egy királyi kegyencnö számára. *Langlée*, a divat minisztere, a legirigyeltbb ember egész Franciaországban. Ünnepeleket rendez, kurizál, tanácsokat

A. Watteau: Színpadi jelenet

osztogat és közben játszi könnyedséggel buktat és emel föl nagy méltóságokat.

Langlée tudta, hogy Montespan asszony az egyedüli, akitől tartania kell és ezért minden alkalmat megragadott, hogy hódolatát kifejezhesse. Egy ízben titokzatos módon olyan aranyhímes brokátot szövett, melynek szépsége vetekedett a tündérek kezemunkájával. Montespan asszony éppen akkor ruhát rendelt a híres szabónál. Langlée ravasz mosollyal megjelent a kegyencnö palotájában és bemutatta az új ruhát. A próbakisasszony fölpróbálta az új toilettet, amely valóban lehetetlen szabású és színű volt. A hiú Montespan magánkívül

volt dühében. Erre föltáruul a szomszéd terem ajtaja és belép az isteni Langlée.

„Asszonyom, talán ez a toilette inkább megfelel?”

Ezzel egy aranyhímes ruhát nyújt át a favoriténak.

Montespan sikoltva csókolgatja a ragyogó köntöst és felölti.

Ebben a pillanatban lép be a király. Mosolyogva hódol a koronázatlan királynőnek, aki tetszelegve bámulja ragyogó

A. Watteau: Női viselet Franciaországban a XVII. század végén
(„Watteau”-ráncos ruha)

képmását a tükörben. Langlée pedig diszkréten egy függöny mögé vonulva, mosolyogva szemléli a királyi idillt.

Montespan Athénaïs könnyed gráciájának megfelelően eltűnnek a nehéz, merev brokátok és helyettük *könnyű selyem* kerül felszínre.

A cipő, hajviselet és fehérenemű finomsága teszi ki ebben az időben a nagyvilági dáma toilette jenek előkelőségét. Csakis bálók alkalmával kerülnek elő az udvari köpenyekre erősített *uszályok*, melyeknek hosszúságát törvénycikk írja elő. A királyné uszálya kilenc rőf, a királyi hercegnőké (Fille de France) hét, a vérbeli hercegnőké öt, a vicomtesseké és marquiseoké három rőf.

Ebben az időben jön divatba az övnélküli, puhán leomló háziruha, az ártatlan köntös (*innocente*), mellyel a háziasnak indult Montespan duzzadó formáit akarja leplezni. Az ünnepélyes alkalmakkor hordott ruhákon ott látható a széles lebbenű *Watteau* ránc, amely méltóságteljes külsejűvé teszi a női termetet.

Az úri mód legjellegzetesebb tényezője az aranyozott, kecses mintákkal, művészi rajzokkal ékes *gyaloghintó*, amely

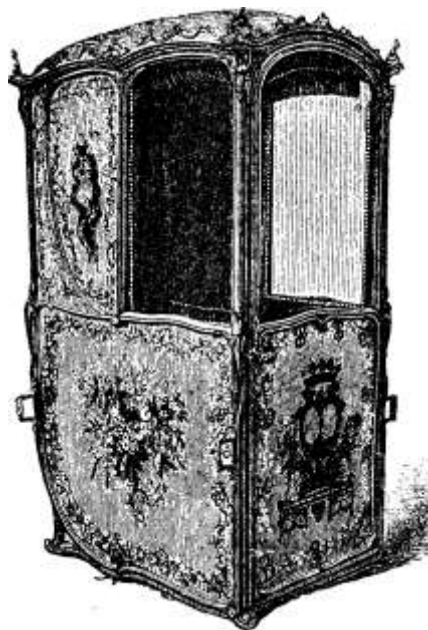

Fémédény-üzlet Parisban (Eisen után)

sokkal népszerűbb volt a lovas calèchenél. A pompázni és feltűnni vágyó francia nemes a gyaloghintó duzzadó párnáin különösen úrnak képzelte magát. Amint ünnepélyes menetben végig vonultak Paris jellegzetesen piszkos, sáros utcáson, mindenkifölött állóknak képzeltek magukat. A XVII. századbeli ember becézgetés iránt fogékony lelkületének megfelelően puha, meleg fészekké varázsolták selymes, aranyküllős gyaloghintójukat és gyakran 8—10 napos utazásokat is megtettek benne. A nemes úrnők gyaloghíntón vitették magukat a kápolnába és lakájok hordták utánuk a hímzett vörösbársony párnát, amelyen az ájtatos marquiseok mise alatt térdeltek. Az orvosok is kék szalaggal ékes gyalog-

hintón látogattak el betegekhez. Nemours hercegnője minden esztendőben gyaloghintón járta be fél Franciaországot és tizenkét napig tartott, míg Parisból neufchâtel-i birtokára ért. Negyven hordozó követte lovasszekéren és bizonyos időközökben fölváltották egymást.

A gyaloghintó népszerűsége természetszerűen maga után

Hordozható hintó a versailles-i udvari múzeumból

vonta a hordozók céhének nagy szükségességét. A királyi hordszékek vivői kiváltságos állást foglaltak el XIV. Lajos udvarában s ezt a megkülönböztetést ugyancsak kiaknázták, így 1682-ben augusztus 6-án, amikor Bourgogne hercegeinek keresztelése alkalmából nagy ünnepség volt Versaillesben, a királyi aranygyaloghintók hordozói lerészegedtek és máglyára rakták a hercegi galériában gazdáik aranyozott hintóit és még a galéria padmalyát is fölszedték. A király nagyot kacagott, e garázdálkodásról értesülvén, mint Narbonne egykorú hetilapja írja és azt monda: „hadd mulassanak a jámborok”!

Az aranyozott gyaloghintók után következtek a *kék hintók*, melyeknek szolgálattevő személyzete kék egyenruhában járt és noha udvari alkalmazottak voltak, mégis a nagyközönség rendelkezésére állottak. Ebben a minőségükben

A. Watteau: *Fiatal francia nő képe a XVIII. század elejéről*

azonban túrhetetlenül pökhendi magaviseletet tanúsítottak, úgy hogy jóval később, 1736-ban hivatalos írás jelent meg a megrendszabályozásukra, amely a következő törvényt tartalmazta:

„A kék gyaloghintósok garázdálkodása egészen a királyi udvar belső helyiségeibe elharapózván, szigorúan meg-

parancsoljuk, hogy veszekedésüket az utasokkal megszüntessék. A kiszabott díjazást *szó nélkül* elfogadják, a ruhájukat tisztán tartásuk, durva beszédmodorukat mérsékeljék, a gyaloghintókat kíméljék, összezúzásuktól, vad cipelésüktől tartózkodván, arra is ügyeljenek, hogy se ők maguk, se az utca

Útszéli vendéglő a XVIII. században

népe benne az éjszakát eltöltvén, bűzös lehelletükkel, ételmaradékokkal meg ne fertőzzék. A gyaloghintók számokkal látandók el és a hordozó neve is fel legyen tüntetve a hintó külső vagy belső részén”.

A francia könnyelműség és felületesség valóságos orgiát ül Montespan asszony uralma alatt. Soha sem ezelőtt, sem ezután olyan pazarlás, feltünnivágyás, pompaszeretet nem hatja át a franciák lelkét, mint XIV. Lajos uralmának fénykorában. Mint egy forró szerelmi vallomás, úgy hangzik ennek

a kornak a lelkülete. A szépség, hivalkodás és méltóságteljes kellem szinte átmegy az emberek vérebe és a daliás király üti a fényeskedés nagydobját, kiáltván: „*ime, nézzétek, itt az erő, dicsőség és gyönyör!*”

A nép boldog, ha a király aranyhintójának a küllőjét megcsókolhatja s míg a parasztság lethargikus álomban gyötrődik s a faluvégén rongyos, kiéhezett gyerekek viaskodnak a kutyákkal száraz kenyérhéjért, a *coquettek* uralma egyre tart. Még távol a francia forradalom vérbefulladó moraja, az emberi öntudat alszik s a király, ez a földi Isten, a mennyekbe érő lajtorja, az emberi méltóság legmagasabb foka.

XIV. Lajos uralmának első húsz esztendeje úgy telik el,

Utazás Franciaországban a XVIII. század közepén (Rigaud metszete után)

mint egy ezeregyéjszakai álom. Abban a mértékben, amint a király öregszik, tűnnek a zajos mulatozások és *Scarron* költő özvegye, a nem szép, de méltóságteljes és szellemes *Mme de Maintenon* (d'Aubignée Françoise) veszi át a kacérság birodalmában a kormánypalcát.

Akik új ragyogást és még fokozottabb pompaszeretetet vártak Maintenon asszonytól, azokat keserves csalódás érte. A divat mindenható minisztere, Langlée, visszasülyed az ismeretlenség homályába és a *Pandora* bábu diktálja ezentúl a divatot. *Rambouillet* marquise szalonjában, a hétel Rambouilletban gyűlt össze bizonyos időközökben a divathölgyek előkelő társasága s ezek öltöztették föl az életnagyságú *Pandorabábut* a *legutolsó divat* szerint. Ez a viaszbáb diadalmenetben járta be Itália és Anglia nagyobb városait és eleven divatlap gyanánt vitte szét a francia ízlés legújabb alkotásait. A kis Pandora a fehérenemű (dэшbillé) mintáit hordta magán és a nagy Pandora kíséretében járta a

világot. A háború fúriája nyomban szelíd báránnyá változott, amint a hatalmas Pandora a látóhatáron megjelent s az *angol kikötők blokádja idején külön engedéllyel lépett ellenséges területre.*

A kegyes, imádságos ajkú Maintenon asszony divatba hozza a *nyárspolgári* szokásokat. Önkéntelenül is a jámbor *biedermeier kort* juttatja eszünkbe madame de Maintenon

Táncmester

Téli ruházat

alakja, amint egykorú leírás szerint: hervadtlevél színű damasztruhájában, egyszerűen lefésült frizurájával, hátra-támaszkodik udvari kocsijában. A keblén ott ragyog egyedüli ékszere, a négy óriási briliánsból álló kereszt, finom ujjai pedig ékköves burnótszelencét szorongatnak. Alig indul meg a kocsi, máris fölteszi szemüvegét és előszedi kézimunkatársolyából a — kötését. Valóban furcsa jelenség lehetett a francia fénykorban egy királyi kegyencnő, aki pápaszemmel az orrán, villogó kötőtűket forgat és harisnyát kötöget királya számára. Maintenon asszony az istenes életmód és egyszerűség apostola s épp ezért a francia udvarban a divat terén nem vihet főszerepet. Erre a kétes dicsőségre nem is pályázik az

öregedő király okos barátnője, hanem átengedi az elegancia pálmáját a vérbeli hercegnőknek, akik a francia könnyelműség és hisztéria vadságával vetik bele magukat az udvari élet forgatagába. A *burnótozó* udvari dámák léha mulatozása sokszor a legfurcsább módon tör utat magának. Így például azt beszéltek a szép Bourgogne hercegnőről, hogy főrangú társnőivel akárhányszor megszökött az udvari bálról, hogy a versaillesi palota előtt őrtálló katonák *pipájából* szippantsanak egyet-kettőt rózsás ajkukkal.

Az öltözködés arányban áll a léha korszellemmel, amely ezeknek a bájos semmittevőknek a légköréből kiindult. Méltóságteljes brokátköntösök helyett 1710 körül könnyed mousseline, gaze, indus pehely-szövedék tűnt föl s egy-egy ruhához 10—12 rőfnyi anyagot is fölhasználtak. Télen selyemposztóba burkolóztak a dámák s a cipellőjük 3—4 arasznyi *fásorokkal* ékes, amely egészen a lábfej közepéig terjedt. A ruhákra *palatineköpeny* borult, télen prémmel, nyáron *blondcsipkével*, festett brokátszalaggal és zseníliaival ékítve.

A *bukolikus szellem* is ébredezni kezd s aprómintás, virágkosarakkal teleszórt tafoták, lengőszalagos pásztor-kalapok tűnnek föl. A kissé nyers, még a középkori durvaság hatása alatt álló modor nemcsak a précieuseök társaságában, hanem nagy általánosságban is édeskésebbé, de hazugabbá is válik s a précieuse dámák finomkodása a rokokó korszellem kifejlődése felé vezet.

Az úriosztály teljesen elkülönített életmódot folytat, a köznép pedig a fásultság és igénytelenség megtestesülése. A ruházatuk is ennek a szürkeségnek a jegyében áll s a *bagnolette* nevű, a haját elrejtő puritán egyszerűségű fejkötő az egyedüli ékesség, amelyet az éhhalállal küzdő kispolgárnő és pórnö a fejére illeszthet.

A köznép állapota *Fleury* kardinális uralma alatt se javul és a *Napkirály* halála után valóban úgy látszik, hogy a főnemesség számára is leáldozott a nap. A fény és ragyogás elül, a pompázni vágyó királyi kegyencnök eltűnnek a látóhatárról s a dauphin, a későbbi XV. Lajos, teljesen *Fleury* bíboros hatása alatt áll.

A *férfiruházat* ebben az időben versenyre kél a női

toilette fényességével és a *díszöltönyök* francia ízlés szerint *európai ruházattá* lesznek. Ilyen megjelölés alatt (*habit complet* európeán) bejárja az összes európai udvarokat és a nemesség és gazdag polgárság minden nagyobb európai városban párisi minta szerint öltözködik. II. Gusztáv lengyel király

XV. Lajos arcképe 1718-ban

1765-ben megalapítja a *fehérsas* lovagrendet s a fehérsas lovagok ezentúl aranybrokát öltönyben járnak, melynek legfő díszje az említett rend emblémája. Hímzett aranybetűi a következő jelszót képezik: „*Pro ide, rege, lege*”. A lengyel nemesek ebben az időben különben is nagy szerepet játszanak a francia udvarban s a fehérsas lovagjai a jóízlés és pompa igazi zászlóvivői.

„1710 körül tűnik föl először a *panier* és ugyanebben az időben látjuk elvétve feltűnedezni a *hajporos frizurát*.

A *panier eredete* homályos, mint egykorú krónikások mondják. Egyesek germán eredetűnek mondják a rokokó ruházkodásnak ezt a korszakalkotó újítását, mások *angol eredetre* vezetik vissza a panier keletkezését, amelyet szerintük angol színész-

Akadémiai tagfelvétel Parisban 1714-ben (P. Delamonce rajza után)

nők hordtak legelőször. 1711-ben már abroncsos szoknyában sétáltak az angol színésznők az újságírók kacagásától kísérve *London utcáin*. 1718-ban tűnik föl Parisban valóban furcsa és komikus körülmények között az abroncsos szoknya (*jupes à cerceaux*), amely mindjobban tágulva, később *krinolinná* növi ki magát. Azt beszélik, hogy két londoni dáma, hogy túlságos gömbölyedségét leplezze, háziruháit angol divat szerint ilyen panierkel ékítette.

Egy langyos nyári estén kocsiba szállva, a Tuileriák kertjébe hajtattak háziruhában, mert úgy gondolták, az estéli kocsizásért nem érdemes átöltözniük. A narancsliget bejárata előtt azonban eltörik az üveges batár tengelye s a szegény dámáknak ki kellett szállniok. Gyalog folytatták útjukat a tömeg gúnyos kacajától kísérve, *paniers ruhájukban* s azt

A *Pesne*: Julianna, dán királyné

hitték, hogy miután köznevetség tárgyává lettek Parisban, az udvar magas színe előtt többé meg nem jelenhetnek. Mily nagy volt csodálkozásuk, amikor másnap a divathölgyek, a jelentősebb udvari dámák egész ostromot indítottak ellenük, mert meg akarták tudni, hogy hol készültek a pompás új divatú ruhák. Egy hét múlva tele volt Paris puffancsos szoknyákkal s a panierdivat túlélte még a francia királyságot is.

A panier! Hiába tiltakoztak ellene a főpapok, tudósok és a férjek, a panier élt és hódított. A *Goncourt* testvérek

munkáiban olyan tömegszerencsétlenségről is olvasunk, amelyet egy tűzvész alkalmával a *panier* okozott, de a divat örületében tobzódó hölgyek mégse engedtek. 1765-ben félpaniereket hordtak *janséniste* elnevezés alatt, Mária Antoinette uralkodása idején pedig valósággal óriásivá nőttek a puffancsok.

N. Largillière: Mad. A. de France. „Rokokó” kertiruha

A józan mamák kétségbeesetten tiltakoztak a divat túlkapásai ellen s a leányok, akiknek a hatméteres átmérőjű abroncsos szoknya se volt elég terebélyes, titokban ráfizettek a szabónőnek, csakhogy minél *szélesebbre* szabja ezt a kecsesnek éppen nem mondható ruhadarabot. Fleury kardinális egy ízben súlyos gondba esett a puffancsos ruhák miatt. Hírül hozták neki ugyanis, hogy az anyakirályné az udvari páholyban egész elrejtve ül a hercegnők panierje mögött. Az ötletes

bíboros úgy segített tehát a bajon, hogy ezentúl udvari ünnepek alkalmával a királyné és kísérete számára úgy helyezte el az aranyozott karosszékeket, hogy egy-egy szék *üresen* maradt közöttük. (Ez a szokás még a második császárság idején is megmaradt, de eredetét akkorra már el is feledték.)

H. Rigaud: Erzsébet Sarolta, orléanszi hercegnő. Hermelinköpeny

A panier-k merevségét enyhítette a lengehátú *Watteauráncu* ruha, amely a XIV. Lajos-korabeli merev brokát ruhák után valóságos oázis gyanánt hatott a szemre.

Az abroncs anyaga eleinte vékony falemez, vagy kemény papírpálcikákból állott és pántlikákkal volt egybefűzve, tyukketrec mintájára. Később, 1725 után halcsontból rótták össze ezt a fura alkotmányi és vászonnal, vastag selyemtafotával, avagy brokáttal borították.

„Egy Mille Margot nevű ügyes szabónő vászonszoknyába varrott halcsontokból olyan célszerű és *olcsó* paniert szerkesztett, hogy a nép alsóbb rétegei közt is elterjedt ez a divatcikk s ily módon általános divattá vált. A *papság* erélyesen kikelt e divathóbort ellen, de a nők nem engedtek és noha kocsikázni, sétálni, pihenni, színházba járni, táncolni, templomi

N. Largillière: K. D. von Dehn gróf. Rokokó-férfiöltöny, hajporos paróka

székbe ülni szinte lehetetlen volt ezekben a szörnyalkotásokban, mégis lelkesedtek értük. Elnevezték őket *panier a guéridon*, könyökpuffancsnak, mert jobbról-balról rá lehetett fektetni a könyököt és a legnagyobb kényelmetlenség árán is diadalmenetben hordozták végig Paris utcáin. Bármily paradoxnak hangzik is, az abroncsos szoknya elterjedt hamarosan az egész világon és a francia ízlés és divat általános, diadalmas *egyeduralkodása* a panierdivattal kezdődik el.

Boucher, Nattier, Watteau és *Cochin* édeskésen kidolgozott

festményei ezt a ruhadivatot a késő utókor számára is megörökítették és légies csipkedíszítésük, panierjük virágos selyme, haj poros parókájuk fénye szinte él és lélegzik a derült-szinezésű vásznon. A *Versaillesi Múzeumban* ott látjuk puha mousselinnel ékes, kávébarna könyökpuffancsos szoknyában, fűzött szalagos csipkederékban, legyezőformájú kézelőkkel II. Lipót német császár feleségét, Mária Lujzát, II, Károly

S. Le Clerk: *Fiatall Francia asszony*
(1685)

S. Le Clerk: *Fiatall Randa férfi*
(1685)

spanyol király leányát. Ott mosolyog *dragonnefürtös* fejével, csipkés colerettejében, melyet hímzett címere ékesít, Estei Beatrix, Massa hercegnője is s háromszoros fehér selyemfodrú aranybrokát szoknyáját óriási *kupolapuffancsa* szinte a levegőbe látszik emelni.

Eleonóra Ulrika, XII. Károly svéd király nővére, aki fivére elhunytá után, 1719-ben lépett a trónra, a lengyel díszruhát kedvelte és férfiruhában járt. Így látható a Louvre képtárában, pompásan hímzett köpenyben, térdnadrágban, apró lába piros cipőbe bújtatva, fehér haj poros fején gyémántforgós prémes kucsma. A kék selyemből készült testhez *álló* kabátot brandenbourg vitézkötés és gyémánt gombdíz ékesíti.

Ezek a festmények egy letűnt, fényes kor emlékeit idézik föl, egy olyan korét, amely szépség és pompa tekintetében utolérhetetlen mindmáig.

A panier-val egyidejűleg tűnik föl a *hajporos frizura* általános divatja, amikor is minden öreg asszony fiatalnak akar látszani és minden fiatal még fiatalabbnak. A hajporos frizura annyiféle, ahány csillag az égen. *Lepke, püspök, kétségbeejtő, bárány* és még számtalan lehetetlen elnevezés alatt jö divatba ez a hajviselet. A fehér hajhoz gyöngédszínű, fehér, rózsaszínű vagy halványkék ruhákat viseltek a nők és arany- vagy ezüsthímes fehér selyemharisnyát. A *cipő* hófehér volt és piros fasarokkal ékes.

Az *arc festése* (de már nem a középkori mázolás, hanem a művészi kendőzés) az udvarnál kötelező volt, úgy hogy mikor a spanyol király lánya, Mária Terézia, Parisba jött vőlegényéhez, a francia királyhoz, a trónörökös szigorú parancsot kapott a királytól, hogy a menyasszony pirosítsa ki az orcáját és ajkát. A szigorú erkölcsösségben nevelt, vallásos királyleány csak nagy lelki küzdelmek árán határozta el magát a szerinte szégyenteljes ceremóniára. A pirosító használata annyira kötelező volt udvari körökben, hogy amikor XV. Lajosnak egyik leánya, Madame Henriette meghalt, tetemét fehér csipkeköntösbe burkolták, divatosan megfésülték és a halál árnyékában ónszínűvé vált orcáját *élénkpirosra* festve helyezték koporsóba.

X. TIZENÖTÖDIK LAJOS UDVARA

XV. Lajos Parisa vidám és léha életű volt, úgy forrott, pezsgett az utcáin és terein az élet, mint az újbor. A rakpartokon *élénk kereskedelmi élet* fejlődött ki és ez a sürgés-forogás épp úgy odavonzotta az idegeneket, mint a vásárolni akaró benzülötteket. A „Célestine”-rakparton a gyümölcsös csónakok tanyáztak, a *St. Paul-quain* a halaskofák bocsátották áruba a portékájukat, veszekedésüktől hangos volt az utca sora. A *Pelletier* és *Gevres*-partokon rácsos bódéikban árulták drága holmijaikat a csipkés-asszonyok, ékszerészek és könyv-árosok. A *Grand Augustin*-parton madárkereskedők kínálták a keletindiai állatokat, melyeket ügyes angol kalmárok hoztak át a csatornán. Akadt itt papagáj, kakadu, kolibri és majom is bőviben. A közeli korzóról idejártak a divathölgyek ölebecskét, papagájt, majmot nézni és néha vásárolni is. Vasárnap a *Pont Rouge* közelében vásáros bódék nyíltak, italmérők kínálták az almabort és pálinkát, kóklerek mutogatták ügyességüket és kuruzslók árulgatták kenőcseiket. Itt vidult föl vasárnaponként Paris dolgos népe.

XV. *Lajos kora* nem olyan fényes és impozánsan méltóság-

teljes, mint a Napkirály kora. Az udvari élet simábban gördül, a mulatozások már a rokokó ízlés jegyében állanak. Finomkodó, játszian csapongó a hölgyek modora, fojtott szenvedélytől lihegő, hódolatteljes a gavallérok ömlengése. Az udvari élet

Charles André van Loo: XV. Lajos francia király

királynője pedig a szép *Pompadour marquise*, akit nagyra-
vágyása és rokonai kapzsisága dob az élvágó király karjaiba.
XV. Lajos finomabb, kulturáltabb egyéniség, mint a Nap-
király, átszellemült finom arca, diszkrét mosolya már teljesen
a modern ember benyomását kelti. Pompadour marquise, a
mindenható kegyencnő, aki ifjú férjét elhagyta a királyi barát
kedvéért, lángoló szerelemmel viseltetik XV. Lajos iránt és a
fényes polcon királynőhöz méltó életet él. A kecsesség és

finom szellem megtestesülése ez a gyöngéd testalkatú, bájos asszony, aki pompás kastélyának termeiben elragadó bájjal játssza a háziasszony szerepét. E fényes élet mögött sok titkos könny, vergődő fájdalom rejtőzik, mert az udvari intrikák kígyói méregfogukat gyakran belevágják a szép Pompadourba. Ez már nem XIV. Lajos kora, a „La Vallière”-ek idillikus szerelméé, amidőn az udvar és a nép csendes mosollyal szem-

François Boucher: Pompadour márkiné. Szalagdiszes háziruha. „deshabillée”

léli a király szelíd szerelmi játékait. Az emberek merészebbek, a nép nyíltan kifejezi nemtetszését e költséges viszony felett s a kegyencnő üveges batárja mindgyakrabban kénytelen a zúgolódó tömeg elől kitérni. A gyöngé egészségű, tüdővészre hajlamos marquise esténként ragyogva trónol az udvari tribünön és éjszakánként fojtó köhögés közben fetreng selyempárnáin. A király előtt mindig vidám, szellemesen szórakoztató és a legnagyobb testi szenvedés árán is egészségesnek látszó az erős akaratú Pompadour asszony. Mindig újabb mulatságokat eszel ki, hogy királyának csapongó lelkét lekösse és ez

sikerül is neki. A fényes udvari élet azonban hihetetlen összegeket nyel el és az államkincstár üresen tátong.

XV. Lajos korában az izlés rövid időre visszatér ugyan a *babaszzerű típus*hoz, de Jean Jacques Rousseau *Nouvelle Heloïse-je* a francia nők figyelmét az *anyaság* felé tereli. Egy ideig úgy látszik, győz az ész szava. A léha francia dámák magukévá teszik Rousseau jelszavát: *térjünk vissza a természethez*, és a gyermekszobába vonulnak vissza, hogy a józan és

Charles André van Loo: Vadászati lakoma XV. Lajos alatt

erkölcsös német asszonyok mintájára a *gyermeknevelésnek* szenteljék idejüket. Maguk táplálják csecsemőiket és szinte tüntetnek ezzel az áldozatkészségükkel. Ám ami a német asszonynál veleszületett anyai érzésből fakad és parancsoló lelki szükség, az a léha nagyvilági bábunál: *divat*, amely, amely gyorsan jó, épp oly gyorsan el is múlik. A mulatozás áradata újból elborítja hullámaival a haj poros, üres fejceskéket és a festészet mestereinek: *Boucher*, *Watteau*, *Fragonard* édeskés pástortlánycái az életben is újból előtérbe lépnek. Virágos botjukkal egyet pattintanak s a Tuileriák tükörfényes parkettjén selymes gavallérok tódulnak eléjük.

A *gavotte* lágy dallama fölcsendül s a legújabb *szépség-*

típus diadalát üli. Szabálytalan pikantéria, kissé gyűrött, szel-
lemesen bágyadt arcvonások, nagy, kifejezéstelen szem helyett
úgynevezett *kínai szem*, amely keskeny hasadékán át mámorító
villámokat szór, pisze orroccka és nem túlkicsiny, égőpirosra

*Jean Marc Nattier: Mad. Adélaïde, XV. Lajos király leánya
Gyönggyel ékes ruha, a „rokokódivat” előhírnöke*

festett száj, ez volt ennek a kornak a szépségideálja. A természet karcsú, leheletszerűen törekeny, szeráfyszerűen légies.

A *köznép leányai* tőlük telhetőleg utánozzák ezt a típust. *Sébastien Mercier* szerint a XVIII. század *grisetteje*: a *csipkeverő* és a *varrólány*. Keresete napi 10—12 sous, de ebből a csekélyke összegből mégis telik kacér ruhácskára, könnyedén fölhajtott panier szoknyára. Ezek a lányok oly bájosak voltak, amint a kapuk alatt varrogattak, vagy finom

csipkét készítettek, hogy a nemes gavallérok is oda-odatelepedtek melléjük egy szóra és incselkedve, kacérokodva eltréfáltak velük. Ha meg is csipkedték rózsás orcájukat vagy megsimogatták a keblükön szemérmeskedő *keszkenőt*, melynek találó neve: „nyúlj hozzám” (tátez y!), ez nem volt a naivság és

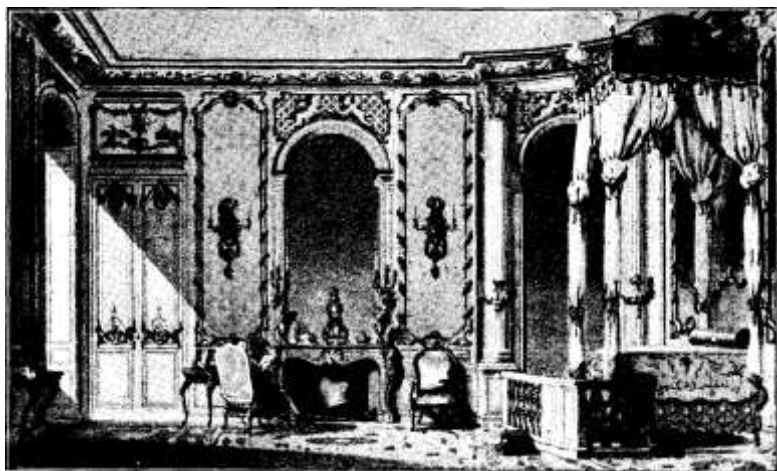
Lyoni selyemminta. XV. Lajos stílusa

bohó szellem e korszakában főbenjáró bűn. A csipkeverő-lány, a kis grisette, kacéran naiv, nem számító, érti a tréfát s csak akkor szurkálja rneg tűjével a legénykét, amikor az túllépi a megengedett határt. A háromszögletű kalapos, nőies arcbőrű, szépségflastromos, selyemruhás gavallér méltó képviselője e dologtalan, henye korszaknak.

A *polgári nő* egész más világban él. Szelíd, munkás életű s a nagyvilági hölgy egyenes ellentéte. Gondolkozó mosollyal

az ajkán ápolja kisdédét s a divatot éppen nem követi örületes forgatagában- Fekete gallérköpeny és bőrácú szoknya kimenőre, otthon: bőfodros fehér gyolcskötény és fejkötő, ez a toilette je. *Gyerekdivatot* ebben a korban még nem ismernek. A gyermekek a felnőttek miniatürkiadásaként szerepelnek és épp úgy felöltik ráncos köpenyüket, fejkötőjüket, karmantyújukat, mint a nagyok.

A *toiletteasztalka* még a szerény polgári háztartásban is meglepően ízléses, csinosan fodrozott, kretonnal fedett.

Hálószoba belseje. Rokokó-stilus (Blondel után)

Az a léha és felületes gondolkozásmód, amely a felsőbb néposztály urinőit jellemzi Franciaországban, rányomja a bélyegét mindenre, ami e szép, cifra bábuk környezetében található. Lakásuknak bútorzata épp olyan édeskésen gondozott, selymes, csipkés és virágos, mint ők maguk s a gavallér, aki lábuknál hever, hü mása a szalagos ölebecskének s az ajtón bekukkanó kacér szobacicának.

A szobalány elengedhetetlen kelléke a XVIII. századbeli francia urí háztartásnak. Lepkés frizurájával, szalagos kötényével, *a la Bauette-típusú* virágos panier-jával úgy beleillik úrnője boudoir-jába, mint a csipkézett porcellánfigurák a kandallóra. A szobacica színész pózba vágja magát, ha úrnője

látogatóját a társalgóba vezeti. Ismeri asszonyának legféltebb titkait, bizalmaskodó, kacér a gavallérokkal szemben, akik az úrnő háta mögött neki csapják a szelet, familiáris, néha anyáskodóan pártfogó s a lelke mélyén kicsit megveti léha úrnőjét. Már nem cseléd, rabszolga, már érzi a fölényét a nép gyermeke, s alig negyedszázaddal később, verseny trikolt a guillotine mellett a vad *pétroleuse-ökkel*, amikor egy-egy haj poros fej a fűrészporos kosárba hull.

A gavallér méltó párja a szobacicának. Hanyagul hátradőlve selyemzsöllyéjében udvarolgat a toiletteasztalka előtt

Meghívó udvari bálhoz (Cochin metszete után)

pepecselő szépasszonynak, keresztbevetett lábai egy-egy divatos gavotte dallamát kopogtatják, a kezében rózsaszál s minden mozdulata arra vall, hogy bolondulásig tetszik neki a tükör előtt tetszelgő kis boszorkány. Egy-egy ilyen gavallér két-három coquette bálványa, nyegle, hiú és üresfejű, önmagába szerelmes. Kacagni nem mer, csak mosolyog, mert a szívbeli kacagás közönséges dologgá vált és lealacsonyítja az előkelőt. A nők imádják, mert gonoszkodó és léha, s az az elve, hogy *vidáman és gond nélkül óhajt tönkremenni*.

A tükör előtt folyik le a XVIII. századbeli úrihölgy élete. Ott fogadja vendégeit és nem áttolja piros festékekkel tele-mázolni a szemük láttára az ábrázatját. Nem voltak ezek asszonyok, anyák; hiú bábok voltak, akik az erős fűzéstől

elsatnyult kebellet, hisztériás grimaszra torzuló arccal, érzéki szem játékkal vágtak vissza udvarlói kétértelmű bókjaira. Az ajkukat rágják, mert így akarják kifejezésre juttatni a lelkükben dúló pokoli szenvedélyt. A kolostori halványság helyett rózsapirosra festi orcáját a *fiatal leány is*, akinek

Párisi kávéház 1744-ben (Vernerin metszete után)

Boucher-típusú öltözőszobája pásztor jelenetekkel ékes falával, virágos, gyöngédselymű bútorával, díszes toiletteasztalkájával a negédesség és rokokó elpuhultság mintaképe.

A XV. Lajos-korabeli dámák a hajukat laposra, *a la Grèque* csigákba fésülik és a szenvedélyesen egyszerű, a mezítelen nyakat karcosává, a fejet kicsinnyé tevő hajviseletet kedvelik. A *ruha-derék* hegyben végződő, hosszított, a hegyesorru cipellő fasarkú, és zománcos vagy ékköves csatt díszíti. A *négligée*

típus közkedvelt, a véletlenség és hanyagság nyilvánvalósága, a legfontosabb kelléke a divatosságnak.

A francia *boudoir*, az úrihölgy öltözője, Watteau, Fragonard és Boucher stílusában készült, a falakon aranykeretű mitológiai képek, csinos paneauk, virágos, finomraj zu selyemmel bevont bútorok, süppedő szőnyegek s mindennek koronája gyanánt, a szoba közepén kincsetérő csipkével ékes,

Udvari ballet Fontainebleauban (1746)

arany, ezüst és zománcozott csecsebecsékkal teli öltözőasztalka állott.

Pompadour marquise kora volt ez, az ízlés és finomkodó modorosság hajnalhasadása. Lenormant d'Étiolles asszony, a kis francia kurtnemes felesége, ki tudja honnan örökölte a csodás tulajdonságokat, amelyek szinte hívatottá tették arra, hogy egy királyi udvar egén csillogjon? Ez a királyi maîtresse jóízlésű volt, pompakedvelő és hihetetlenül pazarló. Míg a nép jajgatva követelte a vámok leszállítását, az adószedés emberséges keretekbe való szorítását és az auvergnei, Loirementi parasztság lázadozva rázta öklét a francia kastélyok dőzsölő úrinépe felé, Pompadour marquise, aki érzi, hogy

bájai hervadnak s aki az udvari multságokon fuldokló köhögési rohamok közben nyeli le az ajkára toluló vért, a király hűlő szerelmét zajos parádéval, soha nem látott pompával igyekszik újra lángralobbantani. Ám a régi láng csak hunyorog a parázs alatt s egy vaucouleursi polgárlányka már díszíti magát a tükör előtt, hogy csinos dobozba rakva hazavigye a királyi kegyencnő legújabb toilettejét.

*Orvos, műtő és gyógyszerész a XVIII. század közepén
Dupin metszete után*

A mai mannequinek, próbakisasszonyok, akik selymek és csipkék felhőibe temetkezve asszonytársaik szeszélyét szolgálják, nem is sejtik, hogy a *legelső mannequin*, Marie Jeanne Gomart, egy vaucouleursi vámhivatalnok leánya, szintén elárúsító kisasszony volt Parisban, Gourdan kisasszony divattermében, amely egyszersmind a könnyű szerelem temploma is volt. Ekkor már Mlle Ange volt a szép Gomart Jeanne neve, ki egy esős délután dobozba csomagolva vitte haza Pompadour asszony legújabb toilettjét XV. Lajos palotájába. A többi úgy hangzik, mint egy regény. A kis polgárlány rabul ejtette az öregedő király szívét, kacéran népies modora, könnyelműsége elragadtatta a királyt, aki eddig kegyencnői karjaiban is csak

tiszteletet és imáadásig menő alázatosságot talált, A kis Jeanne du Barry gróf hitvese és Pompadour márkinő irigyelt utóda lett. Varrótű helyett kormánypálcát forgatott a kezében, vékony selyemfonál helyett emberi sorsok, életfonalak gombolyagát sodorta finom, fehér ujjai között. A király halála után egy *meavxi* apátságba száműzték, majd „marly”-i kastélyába

Trictrac-játék a XVIII. században

vonult vissza s ott élt a forradalom idejéig nyugodtan és bőségben.

A francia fénykor XV. Lajos uralmával lezárul. XVI. Lajos udvara még csalóka pompával és ragyogással teljes, a nép azonban már lázadozik és az udvari nép csetlő-botló lábbal lejt a vulkánon a menüettet és gavotteot. A hályog már oszladozik a francia nép szeméről, az Isten kegyelméből való Henrikek és Lajosok ideje lejárt. XIV. Lajost még úgy körülrajongja a francia nép, mint egy bálványt, öltözködési

és vetkőzési jelenetei mintha a színpad számára volnának rendezve s az isteni Louis épp oly korlátlanul dúskálhat a szerelem kertjében, mint alattvalóinak a pénztárcájában. Adóban és egyéb címeken mosolyogva húzhatja ki a király a nép feje alól a vánkost, senki se merne hangosan zúgolódni e kitüntetés ellen. A maitressek határt nem ismerő pazarlását épp úgy eltűrik az adófizető polgárok és robotért kínlódo

Voltaire arcképe Jerome Darnel után (1764)

parasztok, mint a végnélküli katonaéveket és az évről évre megismétlődő bő aratást követő téli éhínséget.

XV. Lajos alatt már felhangzanak a zúgolódások Pompadour marquise ellen. Az aranyküllös kocsin járó szép kegyencnő ellen özönével jelennek meg a gúnyos versek, s az utcasarkokon nyíltan éneklük a pattogó rímekbe foglalt többé-kevésbé sikamlós gúnydalokat a király barátnőjéről. Ez mindenesetre az idők jelének tekinthető. Az ébredő öntudat és a kritikai szellem kialakulására Pompadour marquise szereplésének nagy hatása volt. Megtanította a kortársait arra, hogy így is lehet élni, munka nélkül, tisztán a mások verejtékes munkájára támaszkodva és az ő hiúsága és fényes-

kedése nyomán parázslott föl lassanként a köznép elégtelensége.

Du Barry grófnéval aztán betelt a pohár. Ez a polgári sorból királyi kegyencnővé emelkedett hiú asszony kevesebb ízléssel és még nagyobb lármával szórta szét a csengő Lajos-aranyakat, mint Pompadour.

Mária Antónia már egy izzásig túlhevített kemencére talált a francia udvarban, s a maitressek készítették elő az osztrák prínceszéből francia királynévá lett koronás asszony mártír-útját a nyaktiló alá.

*Bronzlámpa meisseni porcellánnal díszítve
(XV. Lajos-stilus)*

TARTALOM

Bevezetés	5
L Az olasz renaissance divatművészete	7
<i>A renaissance. — Olasz udvarok. — Az itáliai asszonytípus a XV. század végén. — Kurtizánok. — A férfidivat. — Szerelmi gyilkosságok. —* Kútmérgezők, gyújtogatok, boszorkánypörök. — Az aqua toff ana. — Nyilvános megszégyenítés. — A babona. — A finom modor. — Az élet művészete.</i>	
II. A francia renaissance	25
<i>A fényűzés betegsége. — XII. Lajos udvara. — A csipke megjelenése. — Egy előkelő dáma toiletteje 1500 táján. — A coiffe és a chaperon. — A templette, az öv. — Ékszerek. — Férfidivat a nápolyi expedíció után. — XII. Lajos génuai bevonulása. — I. Ferenc és a nődivat. — A vertugardin. — A cotte (alsóruha). — Az első tükör és a legyező. — Illatszerek. — II. Henrik uralkodása és a jóízlés. — Olivier kancellár a fényűzés ellen. — Tiltó rendelet 1549. — A „Stuart”-gallér és a kebelszorító. — A csipke népszerűsége. — A göndör frizura. — Tollas barettek. — A cipő szerepe, — Tizian modelljei. — Fedetlen vállak divatja. — Medici Katalin. — A kopott király. — A pompa örülete. — IX. Károly küzdelme a fényűzési ellen. — A törvény megvetése. — A zománc. — A nürnbergi tojás. — A férfidivat nőies jellege. — A „spanyolos” termet. — A fehér arcszín. — Az álarc. — Egy érdekes recipe. — Özvegyi viselet. — A léha király fill. Henrik). — A „mignon”-ok. — Joyeuse herceg lakodalma. — Az álgymor. — Az „asszonykirály”. — A selyemharisnya. — A keztyű és a tollas legyező. — Navarrai Margit legyezője. — Margit királyné és a cognaci hölgyek. — A divathölgy 1600 táján. — A selyemgyártás. — A „királykert”.</i>	
III. Az angol renaissance	51
<i>Anglia társadalma. — Londoni séták. — A céhek, vásárosok. — Selyem és csipkeraktár a kövezeten. — A narancsárus leány. — Rendelet a garázda utcai árusok ellen. — Cserekereskedés. — A pecsenyesütő az utcasarkon. — Rozmaring és levendula. — A börtönök lakóinak nyilvános könyörgése. — Utcái árusok öltözéke: a kalapok, a kötények stb. — A zsir-</i>	

kereskedő. — Angol kastélyok. — Butorstilus. — Ötvösművészet. — Az angol színművészet. — Shakespeare színháza. — A kereskedelmi élet fel lendülése. — A vadászszenvedély. — Lónemesítés. — Lady Montague szereplése. — Nemes ifjak nevelése. — Korkép a nagyurak életéről a XVIII. század közepe táján.

IV. A germán divat kialakulása 75

Utazások, lakomák. — Egykorú fámetszetek. — Pörnők viselete. — Városi bolondok, mókamesterek. — A bírák és orvosok viselete. — Népitélet. — A kártyázás szenvedélye. — Kártyák és pestislapok. — Búcsújáró helyek, vásárok. — Kispolgári viselet (Nürnberg, Danzig, Lübeck stb.) — Lakberendezés a XVI. században. — A hollandi későrenaissance. — Az esztergályozás művészete. — Az állatok iránt való szeretet. — A német színművészet. — Misztériumok és moralitások. — Hans Sachs hatása. — Az utazás a XV. és XVI. században. — Fogadók és kolostorok. — A közbiztonság. — Fördözés. — Mértéktelen evés és ivás.

V. A germán barok 101

A németek és hollandok elkülönzése. — Germán céhrendszer. — A hollandi intérieur. — Az útvésző. — A „Figaro” — A hálóterem. — Lakodalmas szokások. — Öltözködés. — A báli ruha. — Antwerpen és Amsterdam divatja. — A hollandi kurtizán. — A divathölgy otthona. — A német divat. — A városok egyéni élete. — A prémessapka. — A kabátka (Kittel). — A kölni cipők. — Hollar képeinek hatása. — Strassburgi és Pilsenvidéki nők viselete. — A kölni dáma. — Menyasszonyi dísz Nürnbergben és Strassburgban. — Nürnbergi és szász nők idegenkedése a francia divattól. — A frankfurti szoknya. — A hüiken. — A „hüiken” eredete. — A Hanza városok fényűzése. — A „houppée”-s (dudoros) hölgyek. — A flamand nők erkölcsé. — Brabanti csipkék, a fésű. — A „színes” cotte. — A keztyű és a parfüm. — Férfidivat. — A selyemsapka és paróka. — A flamand divat. — Az önálló divatirányok megszűnése.

VL A spanyol divat uralma 117

A spanyol divat. — A férfiruházat. — A komikus női ruha. — A duzzadt gyomor és a kolbáspárna. — Angol Erzsébet fényűzése. — Bethlen Gábor mátkája. — Skóciai Anna öröksége. — Képzelteteli ékszerek a festményeken. — A malomkerék nyakbodor divatja. — A klasszikus modellek és az alszoknya. — Vérbeli spanyol dámák és a kérlelhetetlen etikett. — Németalföld. — A hollandizált spanyol divat. — A csipkegallér. — Gustáv Adolf és a polgárleány. — Hajviselet. — A hollandi nő a világ első aszszonya a XVII. század második felében. — A diszkrét hollandi divat. — A rendek megkülönböztetése. — Rangfokozat szerinti ruházatkodás Bajor Miksa rendeletében 1626. — Súlyos pénzbírság a fényűzés büntetése. — Küzdelem a francia divat ellen. — XIV. Lajos strassburgi rendelete a francia divat érdekében. — A gyűjtés divatja. — Pántos ládák, primitív bútoripar. — Az ágy fontossága, ékítése stb. — Kölcsönként vendégágyak.

VII. A magyar divat a XV- es XVI. században..... 147

A magyar divat kialakulása. — A tornajátékok. — Mátyás király udvara. — A díszmagyar, a kaftán, az elől felálló üstök. — A török befolyás. — Corvin János mátkája. — Ékszerdivat. — Magyar motívumok átvitele a spanyol divatba. — A hólyagos ujj, előkötő, süvegfekőtő stb. — Ingváll, suba, női mente. — Ruhaanyag, díszítés, a váll. — Az öv és az evőeszköz. — A magyar nemesi divat. — Máriássy Anna és Monaky Erzsébet ruhái. — A fátyol. — A párta vagy koronka.

VIII. A francia fénykor beköszöntése..... 165

XIII. Lajos Medici Mária koronázásán. — Richelieu a külföldi divatcikkek behozatala ellen. — Ediktumok 1620—1629-ben. — A szakáll eltűnése. — Ragyogó társadalmi élet. — A francia grácia diadalútja. — Richelieu és a divatos táncok. — A mitológiai jelleg. — A „garcette” és a „bouffon” frizura. — A „hongrelaine” köpeny stb. — Champagne fodrász nyeglesége. — A „fichu pélerine” fésülőköpeny. — „Cadenette”¹ hajfűrt, szépségflastrom. — A tükör drágasága, tenyérnyi tükröcskék. — Az arcfesték, a háromlábú füstölő stb. — „Concini”¹ testvérek illatszerei. — A női ruha. — Polgári életmód. — La Bruyère a polgárok életmódjáról. — A házassági szerződés. — A „Galerie Mercière” boltjai. — A fehérmeműs bódé, pipereárus stb. — A királyi könyvkereskedés. — Gobelinek. — Ablakok, csecsebecsek, a menyegyzetes ágy stb. — A „couche” és a „couchette”. — La Bruyère az új házasokról. — A házi oltár. — Gyermekápolás. — A dajka öltönye, az ifjú anya házi ruhája, gyermekkelengyék. — Richelieu; Ausztriai Anna. — Paris utcai XIII. Lajos korában. — A Palais Royal. — Molière hatása a korszellem megváltozására. — A Comédie Française.

IX. Tizennegyedik Lajos, a Napkirály udvara 183

XIV. Lajos trónralépte. — XIV. Lajos szerelmei. — XIV. Lajos uralma a divat történetének legfontosabb állomása. — Colbert és a nemzeti ipar. — A férfidivat. — Reggeli öltöny, paróka, fésülőköpeny, fehérmemű stb. — A reggeli és a fogadás. — A lefekvés, mosdás és a hálóöltöny. — A meU lény, pourpoint. — A Napkirály házaselete. — La Valliere Lujza feltűnése. — La Vallière hgnő társadalmi helyzete. — Langlée találmánya: a fodroszoknya (Falbalas). — Férfidivat, arslánok. — Harisnyakötők, férfikalapok. — Montauron és Candale hg. divathóbortjai. — Candale cipők. — A „Rhingrave” szoknya és a tölcséricszma. — Szalagos férfiruhák. — A köszönés divatja. — Marion de l’Orme illatszerei. — A szappan. — „Lise’ lotte” pfalzi grófné a Napkirály menüjéről. — Durva erkölcsű férjek. — La Vallière és az udvar. — A flandriai „séjour”. — La Vallière lelki élete. — Irgalmas Lujza nővér. — A „Ruen”-i szerelmi törvényszék. — Az új típus: A „précieuse”-ök (kényeskedők). — Irodalmi szalonok közönsége. — Mancini hercegné. — Fontanges hercegné vadászata: a Fontanges fejék megszületése. — A raffinait női toilette. — Conti és Charlies hercegnék, Egmont grófné: híres divathölgyek. — A legyező. — A cape, a karmantyú, a tél. — Az ártalmas kendőzés divatja. —

Túlzás a szépségflastromok alkalmazásánál. — Navarrai Margit dialógja. — Törvény a mosdásról 1644. — XIV. Lajos víziszonya. — Précieuse-ök a test ápolása mellett. — Az új lakás, Mansard és Blondel építészek tervei szerint. — A „Rambouillet' palota stílusa. — A toilette-szoba. — A „kacérság” birodalma. — A mosdómedence. — A néger szolga kiváltságos helyzete. — A házi öltöny és a fejkötő. — Sévigné hajviselet és fejkötő. — Temple ékkövek. — Anne d'Autriche, a méltóságteljes viselet megteremtője. — Ruhaanyagok. — A „grisette” viselet. — A spanyol keztyű, zsebkendő stb. — Az apró láb divatja. — Divatos batárok (calèche). — A gloire. — Montespan asszony megjelenése. — A divat minisztere. — Langlée meglepetése. — A könnyű selymek, uszályok, a „Watteau”-ránc. — A gyaloghintó szerepe a társadalmi életben. — A hintóhordozók rakoncátlansága. — A nép és a pazarló Napkirály. — A „coquettek” uralma. — Maintenon egyszerűsége. — „Pandora” divatbáb. — Maintenon és a divat. — A szerény kegyencső. — Burnótozó és pipázó hercegnők. — Nyáron: muszlin, télen: posztó. — A „palatine” köpeny. — A bukolikus szellem. — A „baignolette”. — Az európai díszöltöny. — A „Jansenista” puffancs. — Mamák és férjek a puffancs ellen. — Margot k. a. találmánya. — A könnyök-puffancs. — Nattier, Watteau festményei és a divatos ruhák. — A férfiruhás hercegnő. — A „brandebourg” zsinórozás. — A hajporos paróka. — A kötelező arcfestés. — Pirosított holttestek.

X. Tizenötödik Lajos udvara..... 233

Paris utcái XV. Lajos korában. — A korzó. — A Pont Rouge. — Pompadour. — A babaszerű szépségtípus. — A grisette. — A polgári nő. — A gavallér. — A boudoir. — Du Barry grófné. — A francia fénykor elmúlása. — Mária Antónia mártíromsága.

KÉPEK JEGYZÉKE

	Oldal
Palma Vecchio: Velencei úrinő képe	8
Dürer: Előkelő velencei hölgy	9
Leonardo da Vinci: Női arckép menyéttel	10
Velencei gondola XV. század	11
Lotto: Női arckép	12
Veronese után: Velencei női viselet a XVI. században	13
Gyaloghintó a XVI. századból	14
Olasz férfiviselet a XV. század második felében	15
Sebastiano del Piombo: Női arckép	16
Tiziano: Estei Izabella (1534)	17
Tiziano: Cornaro Katalin, ciprusi királynő (1542)	18
Tiziano: Olasz hercegnő arcképe (1555)	19
Tiziano: Giovanni Fr. Aquaviva, Arti hercege (1552)	20
Bordone: Violanta	21
Ismeretlen mester: Anna francia királynő	27
Francia nemesek a XV. század végén	29
Clouet: I. Ferenc francia király (1530)	31
I. Ferenc francia király, díszben	32
Lyon: Női arckép (1548)	33
Clouet: Stuart Mária	35
Clouet: Női arckép	36
Medici Katalin, II. Henrik francia király hitvese	37
Bronzino: Bianca Cappello arcképe	39
XVI. századbeli zsebóra tokja	42
Clouet: III. Henrik francia király (1570)	43
III. Henrik temetése Poissy-ben	45
Násfa a renaissance-korból	47
Navarrai Margit arcképe	49
Angol gentleman 1500-ból	52
Holbein: VIII. Henrik angol király	54
Holbein: Cleve Anna	55
Angol főúri élet	57
XVI. századbeli domborművű tölgyfaszekrény	59
Holbein: Sir George of Cornwall	60
Moro: Lady Gresham arcképe	61
Erzsébet angol királynő	63
A „Globe” színház épülete	64
Shakespeare stratfordi arcképe	65
Házatérés a vadászatról	67
Főúri kastély előcsarnoka	71
Varga a XVI. században	76
Szabómester a XVI. században	76
Városi bolondok a XVI. században	77
Mesterségek a XVI. században	78

XV. századbeli francia kártya	79
Játékkártyák a XVI. századból	80
Német kerek-alakú játékkártyák a XVI. században	81
Cranach: Judith	82
Nürnbergi ruházat 1500 körül	83
Bajor főúri ruházatok	84
I. Ferdinand arcképe	85
Német Landsknecht markotányosnővel	86
Hemessen: Ledér társaság	87
Amman: Hollandi női viselet a XVI. században	88
Amman: Németalföldi nemes hölgy a XVI. században	89
Cranach: Három leány képe	90
Holbein: Gisze György kereskedő arcképe	91
Holbein: Bázeli polgárrasszony	92
Strigel: Cruspianin János és családja	93
Strigel iskolája: Fiatal férfi képe	95
Német kancsó a XVI. századból	97
Lakodalmi menet a XVI. században	99
Asztal-dísz a XVII. századból	102
Steenwijck: Vásártér	103
Vos: Családi arckép	105
Hollar: Fiatal angol nő	106
Hollar: Antwerpeni nemes asszony 1647-ből	107
Hollar: Strassburgi leány	108
Hollar: Bécsi nemes asszony	109
Hollar: Karmantyúk és piperetárgyak	110
Hollar: Németalföldi úrinő	111
Rembrandt: Fiatal asszony képe	112
Hanneman: Levína de Vriese arcképe	113
Rembrandt: Női arckép	114
Tiziano: V. Károly császár	118
Coello: Isabella Clara Eugenia	119
Coello: Caterina Michela	120
Coello: Előkelő spanyol hölgy	121
Coello: Pármai Margit	122
Velasquez: IV. Fülöp spanyol király	123
Coello: Spanyol urihölgy	125
Velasquez: Marianna d'Austria	126
Velasquez: Margarita infánsnő	127
Rubens: Rubens és felesége	128
Rembrandt: Előkelő hölgy	129
Moreelse: Leányarckép	130
Heist: Bicker kapitány lövészei	131
Helst: Geertruida den Dubbelde	132
Helst: Előkelő házaspár	133
Metsu: A csipkeverőnő	134
Neer: Látogatás	135
Steen: Házassági szerződés	136
Terborch: Férfiarckép	137
Hollar: Fiatal angol hölgy	138
Hollar: Angol hölgy	138
Van Dyck: Viscount Grandison arcképe	139
Van Dyck: Henrietta Maria, angol királynő	141
Van Dyck: Dorothée Sidney arcképe	142
Van Dyck: Croy herceg arcképe	143
Magyar tornaöltözetek a XVI. századból	148
Olasz mester: Beatrix magyar királynő domborműve	149

Magyar polgári nő a XVI. századból.....	150
Beham iskolája: Mária magyar királynő.....	151
Zrínyi Miklós, a szigeti hős	152
Brandenburgi Katalin magyar vállfűző je.....	153
Rembrandt: Rákóczi György	154
Rubens: III. Ferdinánd király.....	155
Zrínyi Ilona	157
Erdélyi főúri pár a XVII. századból	158
Tiziano: Medici Hyppolit képe magyar ruházatban	159
Francia rézmetsző: Thökölyné Zrínyi Ilona.....	161
Zrínyi Ilona gyászruhában	162
Francia rézmetsző: II. Rákóczi Ferenc neje	163
Magyar főkötők	164
Rubens: Medici Mária.....	166
Medici Mária koronázása.....	167
Francia hölgyek bálruhában.....	168
Polgári asszony.....	169
Richelieu herceg	170
Bosse: A palota galériája.....	173
Houdon: Molière mellszobra	180
XIV. Lajos arcképe.....	184
XIV. Lajos a billard-játéknál	185
XIV. Lajos és IV. Fülöp királyok találkozása	187
Boulle-konzol	188
Tükörsztal (konzol).....	189
Boulle-szekrény berakásokkal.....	191
Nocret: Mlle de La Vallière.....	195
Nagyúri lakás a XVII. században.....	197
XIV. Lajos a Vincennes-i erdőben.....	200
Clerk: Francia nemes (1685).....	201
Színésznők a XVII. században	202
Otthoni toalette a XVII. század végén	203
Clerk: Fiatal francia kisasszony.....	204
Clerk: Francia szolgáló (1685).....	204
Úrileány	205
Úriasszony nyáron.....	205
Előkelő hölgy utcai ruházata.....	207
Házi ruházat.....	207
Előkelő hölgynek szerezsen szolgája levelet hoz	209
Életelixír-árusító	210
Osztriga-árusó.....	210
Faedény- és fűjtatójavító.....	211
Meleg sütemény!	211
Ismeretlen festő: Mme de Montespan	213
Watteau: Színpadi jelenet.....	214
Watteau: Női viselet Franciaországban.....	215
Fémedény-üzlet Parisban	216
Hordozható hintó a versailles-i udvari múzeumból.....	217
Watteau: Fiatal francia nő	218
Útszéli vendéglő a XVIII. században.....	219
Utazás Franciaországban	220
Táncmester	221
Téli ruházat	221
Utcai verbuválás 1708-ban	223
XV. Lajos arcképe.....	225
Akadémiai tagfelvétel Parisban.....	226
Pesne: Julianna, dán királyné.....	227

	Oldal
Largillière: Mad. A. de France.....	228
Rigaud: Erzsébet Sarolta, orléanszi hercegnő.....	229
Largillière: K. D. von Dehn gróf.....	230
Clerk: Fiatall francia asszony.....	231
Clerk: Fiatall francia férfi.....	231
Loo: XV. Lajos francia király	234
Boucher: Pompadour márkíné.....	235
Loo: Vadászati lakoma.....	236
Nattier: Mad. Adelaide.....	237
Lyoni selyemminta.....	238
Hálószoba belseje.....	239
Meghívó udvari bálhoz.....	240
Párisi kávéház 1744-ben.....	241
Udvari ballet Fontainebleauban.....	242
Orvos, mütő és gyógyszerész.....	243
Trictrac-játék a XVIII. században.....	244
Voltaire arcképe.....	245
Bronzlámpa.....	246

Ebből a könyvből a rendes
kiadáson kívül készült:
100 példány (I—C-ig szá-
mozva) legfinomabb famentes
csontpapíron ;
300 példány (1—300-ig szá-
mozva) legfinomabb műnyo-
mópapíron.